

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI
RESİM SANAT DALI**

**2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİNDE YOK
OLUŞ TEMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NİSA NUR KURT

KOCAELİ 2025

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI
RESİM SANAT DALI**

**2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİNDE YOK
OLUŞ TEMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

NİSA NUR KURT

Doç. Dr. Hazal AKSOY KÖKKAYA

KOCAELİ 2025

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI
RESİM SANAT DALI**

**2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİNDE YOK
OLUŞ TEMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Nisa Nur KURT
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 05.02.2025/06

Jüri Başkanı: Doç.Dr. Hazal AKSOY KÖKKAYA

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Serpil ŞAHİN

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Yiğit ALTIPARMAKOĞULLARI

KOCAELİ 2025

ÖNSÖZ

“2000 Sonrası Ekolojik Sanat Pratiklerinde Yok Oluş Teması” başlıklı tez çalışmasında, “İklim Krizi” gerçeğinin sanat eserlerine nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu çalışma, aynı zamanda yok olmaya yakın ya da yok olmuş kaynaklara yönelik bir hatırlatmadır. Öncelikle yüksek lisans tez sürecim de dahil olmak üzere yaklaşık sekiz yıl boyunca beni her koşulda destekleyen, tüm bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan tez danışmanım Doç. Dr. Hazal AKSOY KÖKKAYA’ya çok teşekkür ederim.

Oldukça yoğun bir iş temposuyla başladığım yüksek lisans tez sürecinde bana anlayış gösteren tüm hocalarıma, bu yolculukta bana eşlik eden ve deneyimlerini aktaran bölüm arkadaşlarıma, eğitim hayatım boyunca destekleyici bir tutumla her zaman yanımda olan aileme ve eşim Burak Mert MUŞ’a teşekkürlerimi sunuyorum.

Nisa Nur KURT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR	vi
GÖRSEL LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKOLOJİ: TANIMLAR, KATEGORİLER, TARTIŞMALAR

1.1. EKOLOJİ KAVRAMINA TARİHSEL BİR BAKIŞ.....	3
1.1.1. Sığ Ekoloji: Çevre Korumacı Yaklaşım.....	7
1.1.2. Derin Ekoloji.....	9
1.1.3. Politik Ekoloji.....	12
1.1.4. Eko Feminizm	14

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKLİM KRİZİ VE YOK OLUŞ ANLATISI

2.1. İKLİM KRİZİNDE NEREDEYİZ?	17
2.1.1. Ormansızlaşma	22
2.1.2. Eriyen Buzullar.....	26
2.1.3. Bir Tehdit Olarak Mikroplastik.....	29
2.1.4. Solunamaz Hava.....	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİNDE YOK OLUŞ TEMASI

3.1. EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİNDE İLK ÖRNEKLER.....	36
3.1.1 Robert Smithson.....	39
3.1.2. Richard Long	40
3.1.3. Hans Haacke.....	42
3.1.4. Alan Sonfist.....	43

3.1.5. Helen Mayer Harrison & Newton Harrison.....	45
3.1.6. Joseph Beuys.....	46
3.1.7. Agnes Denes.....	47
3.1.8. Mel Chin.....	49
3.2. 2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT YAKLAŞIMLARI.....	52
3.2.1. GALERİ VE BİENALLERDE YER ALAN YOK OLUŞ TEMALİ ÇALIŞMALAR.....	54
3.2.1.1. Ozan Atalan.....	55
3.2.1.2. Deniz Aktaş.....	57
3.2.1.3. Elmas Deniz.....	58
3.2.1.4. Feral Atlas Collective.....	61
3.2.1.5. Ernst Haeckel.....	63
3.2.1.6. Pınar Yoldaş.....	64
3.2.1.7. Yağmur Çalış.....	68
3.2.1.8. Tadashi Kawamata.....	70
3.2.1.9. Dianna Cohen.....	72
3.2.1.10 Mandy Barker.....	74
3.2.2. KAMUSAL ALANDA MÜDAHALELER.....	76
3.2.2.1. Banksy.....	79
3.2.2.2. Chris Drury.....	82
3.2.2.3. Kaybid.....	85
3.2.2.4. Alvaro Soler Arpa.....	89
3.2.2.5. Lorenzo Quinn.....	91
3.2.2.6. Olafur Eliasson.....	93
3.2.2.7. Nele Azevedo.....	96
3.2.2.8. Alejandro Duran.....	98
3.2.2.9. Dados Punto Cero.....	100
3.2.2.10. Isaac Cordal.....	102
SONUÇ.....	107
KAYNAKLAR	110
ELEKTRONİK KAYNAKLAR	112
GÖRSEL KAYNAKÇA	121
ÖZGEÇMİŞ.....	127

ÖZET

“İki Bin Sonrası Ekolojik Sanat Pratiklerinde Yok Oluş Teması” başlıklı bu tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekoloji kavramının ortaya atılmasının ardından yaşanan tartışmalar ve tanımlara yer verilmiştir. Bu bölümde, insan ve doğa arasındaki ilişkinin derinleşmesinin ardından ortaya çıkan farklı fikir guruplarına değinilmiştir. Bu yaklaşımlar sırasıyla yüzeysel bir çevre korumacı yaklaşımı benimseyen ve farklı kuruluşlardan çözüm bekleyen “sığ ekoloji hareketi”, konuya çok daha derin yaklaşan ve ekolojik bir dünya için her insanın fedakarlık yapabileceğini öne süren “derin ekoloji hareketi”, siyasi kurum ve kuruluşların çevreci bir bilinçle hareket etmelerini amaçlayan “politik ekoloji” ve erkek egemen bir toplumda ezilen doğa ve kadın arasında bağlantı kuran “eko feminizm” olmak üzere dört alt başlıkta incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde 2000'li yıllar ile birlikte hız kazanan bilimsel çalışmalar ve farklı haber kaynaklarından edinilen bilgilerin doğrultusunda iklim krizinin olumsuz sonuçlarına değinilmiştir. İklim krizinin en önemli tetikleyicilerinden biri olan Sanayi Devrimi; habitatı yok olan ve kitlesel ölümleri gerçekleştiren birçok canlı türü ile ilişkilendirilmiştir. Sanayi Devrimi sonrası tüketim alışkanlıkları ile birlikte ciddi seviyelere ulaşan tahribat, bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve toplumsal çatışmalara zemin hazırlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren insan-doğa ilişkisi üzerine düşünmeye başlayan sanatçılar ve aktivistler, 2000'li yıllarla birlikte yükselişe geçecek olan ekolojik sanatın zeminini oluşturmuşlardır.

Tezin son bölümünde ise 2000'li yıllarda iklim krizinin etkisiyle üretimlerinde yok oluş temasının altını çizen sanatçıların eserleri incelenmiştir. Bu bölüm; ekolojik sanat pratiklerinin öncülleri kabul edilen ilk örnekler (1960-1990) ve 2000 sonrası ekolojik sanat yaklaşımları olmak üzere iki bölümde incelenmiştir. Tezin ana teması olan yok oluş teması ise tezin son bölümünde güncel sanatçıların üretimleri üzerinde incelenmiştir. Ekoloji kavramı oldukça geniş bir kavram olduğundan çalışma “Yok Oluş” teması üzerine farklı disiplinlerde eserler üreten 20 sanatçı ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Krizi, Sanat, Ekoloji, Doğa

ABSTRACT

This thesis titled “The Theme of Extinction in Post-2000 Ecological Art Practices” consists of three main chapters. In the first chapter, the discussions and definitions experienced with the concept of ecology are included. In this chapter, different groups of ideas that emerged after the deepening of the relationship between human beings and nature are mentioned. These approaches are examined under four sub-headings: “shallow ecology movement”, which adopts a superficial environmental protectionist approach and expects solutions from different organizations; “deep ecology movement”, which takes a much deeper approach to the issue and suggests that every human being can make sacrifices for an ecological world; “political ecology”, which aims for political institutions and organizations to act with an environmental consciousness; and “ecofeminism”, which establishes a connection between nature and women who are oppressed in a male-dominated society.

In the second part of the thesis, the negative consequences of the climate crisis are discussed in line with the scientific studies that gained momentum in the 2000s and the information obtained from different news sources. The Industrial Revolution, one of the most important triggers of the climate crisis, has been associated with the destruction of habitats and mass deaths of many species. Artists and activists, who started to think about the human-nature relationship from the 1960s onwards, formed the basis of ecological art, which would begin to rise in the 2000s.

The last part of the thesis examines the works of artists who underlined the theme of extinction in their works with the impact of the climate crisis in the 2000s. This section is analyzed in two parts: the first examples (1960-1990), which are considered the predecessors of ecological art practices, and post-2000 ecological art approaches. The theme of extinction, which is the main theme of the thesis, is examined in the last part of the thesis with examples from the works of contemporary artists. Since the concept of ecology is quite broad, the study is limited to 20 artists who produce works on the theme of “extinction” in different disciplines.

Keywords: Climate Crisis, Art, Ecology, Nature

KISALTMALAR

USGS	ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu
BAS	British Antarctic Survey
NASA	Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
NASA JPL	Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi Jet Propulsion Laboratory
İKSV	İstanbul Kùltür ve Sanat Vakfı
NDTV	New Delhi Television Ltd
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
IPCC	Birleşmiş Milletler tarafından Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli
NO2	Diazotoksir
UNFCCC	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
SCMP	South China Morning Post
CO2	Karbondioksit
FOE	Friends of The Earth
PETM	Paleocene-Eocene Thermal Maximum
UCSF	Kaliforniya Üniversitesi San Francisco
ATS	Amerikan Toraks Derneği' nin Resmi Yayınları
BBC	Britanya Yayın Kuruluşu
WWF	World Wide Fund for Nature
IUCN	Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1: 5 Aralık 2017 de Güney Kaliforniya'daki Thomas Yangını' nın yok ettiği alan ve çıkan dumanın Terra uydusundan alınan görüntüsü.....	23
Görsel 2: 5 Aralık 2017 de Güney Kaliforniya'daki Thomas Yangını' nın yok ettiği alan ve çıkan dumanın Terra uydusundan alınan görüntüsü.....	24
Görsel 3: Mendocino Kompleksi yangını sırasında NASA'nın Aqua uydusu tarafından MODIS cihazı ile kayıt altına alınan görüntüsü.....	25
Görsel 4: Fotoğrafçı Chris Jordan & Manuel Maqueda "ALBATROSS", Kuzey Pasifik Okyanusu, Midway Adası, 2009.....	30
Görsel 5: Muntaka Chasant, Yılın Çevre Fotoğrafçısı – 1.5'i Canlı Tutmak, Hızlı Modanın Çevresel Maliyeti, Gana Accra, Jamestown sahili, Temmuz 2022.....	31
Görsel 6: Robert Smithson, Spiral Jetty (Spiral Dalgakıran), ABD, 1969-1970.....	39
Görsel 7: Richard Long, Peru'da Bir Çizgiyi Yürümek (Walking A Line in Peru), 1972.....	41
Görsel 8: Richard Long, Yürümek için bir çizgi çizmek – İngiltere, 1968.....	42
Görsel 9: Hans Haacke, 'Grass Grows' (Çim Büyüyor), 1966-1969.....	43
Görsel 10: Alan Sonfist, 'Time Landscape', Manhattan, 1965 - Günümüz.....	44
Görsel 11: Alan Sonfist, 'Time Landscape', Manhattan, 1965 - Günümüz.....	44
Görsel 12: Portable Orchard: Survival Piece # 5, Whitney Museum of American Art New York, 1972 - Günümüz.....	45
Görsel 13: Joseph Beuys, "7000 Meşe, 7000 Bazalt", 7. Documenta, Kassel, 1982-1987.....	46
Görsel 14: Joseph Beuys, "7000 Meşe, 7000 Bazalt", 7. Documenta, Kassel, 1982-1987.....	46
Görsel 15: Agnes Denes, Wheatfield-A Confrontation: Battery Park Landfill, Downton Manhattan, 1982 - Havadan görünüm.....	48
Görsel 16: Agnes Denes, Wheatfield-A Confrontation: Battery Park Landfill, Downton Manhattan, 1982 - Havadan görünüm.....	48
Görsel 17: Agnes Denes, Üç Dağ - Canlı Zaman Kapsülü - 11 Bin Ağaç, 11 Bin İnsan, 400 Yıl, Triptik, 1992-96 - Günümüz.....	49
Görsel 18: Mel Chin, "Revival Field" (Toprak Diriltme Projesi), Minnesota, 1993.....	50
Görsel 19: Ozan Atalan, Monokrom, Yerleştirme, 16. İstanbul Bienali (beton, toprak, video, manda iskeleti) 3 x 3 x 1, 2019.....	56
Görsel 20: Ozan Atalan, Monokrom, Video: 10', 2019.....	56
Görsel 21: Deniz Aktaş, "Umudun Yıkıntıları 1", kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 120 x 310 cm, 2019.....	57
Görsel 22: Deniz Aktaş, "Bağımsız Değişken", kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 70 x 100 cm, 2018.....	58
Görsel 23: Deniz Aktaş, "Bağımsız Değişken", kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 70 x 100 cm, 2018.....	58

Görsel 24: Elmas Deniz, “Kayıp sular”, Üç boyutlu ahşap rölyef, 68 × 100 × 75 cm, 2019.....	59
Görsel 25: Elmas Deniz, “İsimsiz bir derenin tarihi” (etrafındakiler), Suluboya botanik çizimler, Değişken boyutlar, 2019.....	60
Görsel 26: Elmas Deniz, İsimsiz bir derenin tarihi (Pinna Nobilis), 2019.....	61
Görsel 27: Feral Atlas Collective, Feifei Zhou, Amy Lien ve Enzo Camacho, Hızlandırma, 2019.....	62
Görsel 28: Feral Atlas Collective, 16. İstanbul Bienali, 2019.....	63
Görsel 29: Ernst Haeckel, “Kunstformen der Natur” kitabından baskı, her biri 26 × 35 cm, 1899-1904.....	64
Görsel 30: Pınar Yoldaş, “Bir Aşırılık Ekosistemi / Plastivorlar İçin Duyu Organı”, (detay) 2019.....	65
Görsel 31: Pınar Yoldaş, “Bir Aşırılık Ekosistemi / Plastivorlar İçin Duyu Organı”, (detay) 2019.....	65
Görsel 32: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021.....	66
Görsel 33: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021.....	67
Görsel 34: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021.....	68
Görsel 35: Yağmur Çalış, “İstila”, Mamut Art Project, 2020.....	69
Görsel 36: Tadashi Kawamata, “Over Flow”, Brigada do Mar katkıları ile toplanan plastik ve diğer atıklar, 2018.....	70
Görsel 37: Tadashi Kawamata, “Over Flow”, Brigada do Mar katkıları ile toplanan plastik ve diğer atıklar, 2018.....	71
Görsel 38: Dianna Cohen, “Happy Fabulous”, Varşova'daki ABD Büyükelçiliği, Sürdürülebilir Sanat Koleksiyonunun bir parçasıdır.....	72
Görsel 39: Dianna Cohen, plastik poşetler, saplar ve iplikler ile yapılmıştır, 2007.....	73
Görsel 40: Mandy Barker, “Where... Am I Going?” (Nereye... Gidiyorum?) detay, dünyanın dört bir yanından toplanan deniz enkazı balonları.....	74
Görsel 41: Mandy Barker “PENALTY - CEZA”, deniz çöpü futbol topu ve parçaları, 2014.....	75
Görsel 42: Mandy Barker “PENALTY - CEZA”, deniz çöpü futbol topu ve parçaları, 2014.....	76
Görsel 43: Banksy, “I remember when all this was trees”(Bütün bunların ağaç olduğu zamanları hatırlıyorum) Detroit, 2010.....	79
Görsel 44: Banksy tarafından yapılan “I remember when all this was trees” resminin yerleştirildiği alan, Packard Tesisinin Dış Görünümü.....	80
Görsel 45: Banksy, “Tree” Duvar Resmi, Hornsey Yolu, 2024.....	81
Görsel 46: Banksy, “ I DON'T BELIEVE IN GLOBAL WARMING” (KÜRESEL ISINMAYA İNANMIYORUM), Kuzey Londra'daki Regent's kanalı, 2009.....	82
Görsel 47: Chris Drury Carbon Sink (Karbon Lavabosu) Wyoming Üniversitesi 2011.....	83

Görsel 48: Chris Drury Carbon Sink (Karbon Lavabosu) Wyoming Üniversitesi 2011.....	84
Görsel 49: Kaybid “Sessiz Yürüyüş” GİF, İstanbul, Devam etmekte olan proje.....	86
Görsel 50: Kaybid “ Sessiz Yürüyüş”, Projenin Google Maps üzerinden haritalandırıldığı alanlar.....	87
Görsel 51: Kaybid “Sessiz Yürüyüş”, İstanbul, Devam etmekte olan proje.....	88
Görsel 52: Ally Alvaro Soler Arpa, “toxic evolution” (Toksik Evrim), hayvan kemikleri, plastik ve atık malzemelerden oluşmaktadır, 2011.....	89
Görsel 53: Ally Alvaro Soler Arpa, “toxic evolution” (Toksik Evrim), hayvan kemikleri, plastik ve atık malzemelerden oluşmaktadır, 2011.....	90
Görsel 54: Lorenzo Quinn, “Support” (Destek), Venedik Bienali, 3 metre, 2017.....	92
Görsel 55: Lorenzo Quinn, “Stop Playing” (Oynamayı Bırak), bronz ve paslanmaz çelik,Venedik, İtalya, 415 x 895 x 285 cm, 2018.....	92
Görsel 56: Olafur Eliasson, “Ice Watch” (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern’in dışı, Londra, 2018.....	93
Görsel 57: Olafur Eliasson, “Ice Watch” (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern’in dışı, Londra, 2018.....	93
Görsel 58: Olafur Eliasson, “Ice Watch” (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern’in dışı, Londra, 2018.....	94
Görsel 59: Olafur Eliasson, “The Glacier Melt Series 1999/2019” (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019), Tate Modern, London, 2019.....	95
Görsel 60: Olafur Eliasson, “The Glacier Melt Series 1999/2019” (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019), detay, Tate Modern, London, 2019.....	96
Görsel 61: Néle Azevedo, “Minimum Monument” (Asgari Anıt), Paço das Artes, Brezilya, 2016.....	96
Görsel 62: Néle Azevedo,“Urban Piracema” (Kentsel Piracema), Getulio Vargas Meydanı, 2013.....	97
Görsel 63: Alejandro Duran topladığı plastik atıklar ile birlikte, Sian Ka’an, 2022.....	99
Görsel 64: Alejandro Duran, “Derrame” (Dökülme), 2010.....	99
Görsel 65: Alejandro Duran “SOS” plastik, Sian Ka’an, 2020 (havadan görünüm).....	100
Görsel 66: Dados Punto Cero, “Lobsterastic” (İstakoz), Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Villaobispo De Las Regueras, Castilla y León, İspanya, 2019.....	101
Görsel 67: Dados Punto Cero, “Chicharruastic fish”, Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Mieres, Asturias, Urban Morphogenesis festivali, 2019.....	101
Görsel 68: Dados Punto Cero, “Tetra Fish”, Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Chozas de Abajo, İspanya, 2020.....	102
Görsel 69: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), berlin 2011.....	103
Görsel 70: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012.....	104

Görsel 71: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012.....	104
Görsel 72: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012.....	104
Görsel 73: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012.....	105
Görsel 74: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012.....	106

GİRİŞ

İklim krizi, günümüzün en önemli sorunlarından biri olarak etkisini giderek artırmaktadır. Haber kaynakları aracılığıyla orman yangınları, okyanus kirliliği ve kitlesel canlı ölümleri gibi olaylar, birçok canlının ve yaşam alanının yok oluşunu gözler önüne sermektedir. Farklı canlı türlerinin yok olması veya yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, sıkça vurgulanan bir konu haline gelmiştir. Dijital medya sayesinde dünyanın farklı bölgelerindeki krizler görünürlük kazanmıştır. Bu durum, sanatçıların eserlerine yansımış ve iklim krizinin sonuçlarına yönelik çeşitli projeler üretilmiştir. 1960'lı yıllarda ilk örnekleri görülen ekolojik sanat, 2000'li yıllarla birlikte daha merkezi bir konuma yükselmiş ve toplumsal bilinci artırmaya yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Sanatçıların desteği, insanları geri dönüşüme teşvik etme ve tüketim alışkanlıklarını sorgulamaya yöneltme niteliği taşımaktadır. Antroposen olarak adlandırılan bu insan çağında, eylemlerinin sonuçlarını göz ardı eden bireylerin tüketim alışkanlıklarını sorgulamaya davet edilmesi, günümüz koşullarında büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, ekolojiyi farklı açılardan ele alan araştırmacıların ekolojiye dair söylemlerine yer verilmiş ve günümüzde geçerli olan temel tanım sunulmuştur. İkinci bölümde, iklim krizi ve etkileri incelenmiş; antroposen, yedinci kıta ve mikroplastik gibi yeni ortaya çıkan kavramların kısa tanımları yapılmıştır. İlerleyen bölümlerde ise 1960'lı yıllardan itibaren önem kazanan yeryüzü sanatı, restoratif ekolojik sanat ve sosyal heykel gibi yenilikçi kavramlar tanımlanmış ve örneklerle açıklanmıştır.

Bu tez çalışması, 2000 yılı sonrasında ekolojik sanat pratiklerine yansıyan yok oluş temasını örneklerle birlikte incelemeyi ve ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmanın ikinci bölümünde, 2000'li yıllardan itibaren ekoloji alanında gerçekleştirilen bilimsel çalışmalara yer verilmiş ve konunun aciliyetini vurgulamak amacıyla iklim krizinin ve antroposen kavramının günümüz sanatçılarının eserlerine nasıl yansıdığı ve topluma nasıl aktarıldığı incelenmiştir. Ayrıca, farklı yorumları sunmak amacıyla çeşitli disiplinlerde üretilen sanat eserlerine odaklanılmıştır.

Ekolojik sanat pratiklerini incelemeyi hedefleyen bu çalışma, konunun

kapsamlı ve bilimsel niteliği nedeniyle "2000 Sonrası Ekolojik Sanat Pratiklerinde Yok Oluş Teması" başlığı ile sınırlandırılmıştır. Ekolojinin geniş bir alan olması ve bir bilim dalı olarak kabul edilmesi sebebiyle, bu çalışma bilimsel bir teori sunmaktan ziyade, yalnızca "ekoloji" kavramının sanat eserlerine yansımalarını incelemektedir.

Bu çalışma kapsamında incelenen sanat eserlerinin izleyici üzerindeki etkisi kesin ve net olmamakla birlikte, projelerin gerçekleştirildiği alanlarda çekilen fotoğraf ve videolar aracılığıyla analiz edilmiştir. Eserlerin izleyicide tam olarak hangi duyguları uyandırdığı ve düşüncelerinde ne tür bir değişime yol açtığı kesin olarak belirlenememekle birlikte, sanatçıların sağladığı veriler doğrultusunda bazı varsayımlarda bulunulmuştur.

2000 yılı sonrası sanat pratiklerindeki ekolojik dönüşümleri daha iyi anlamak ve günümüz dünyasını kavrayabilmek amacıyla, farklı bilimsel makalelerden ve dünya çapındaki güvenilir haber kaynaklarından derlenen "Yok Oluş" temalı veriler tezin ikinci bölümünde sunulmuştur. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve çeşitli kaynaklar aynı bölümde bir araya getirilmiştir. Çalışma kapsamında, 1960'lı yıllar da dahil olmak üzere incelenen sanatçılar, öncelikle kendi web siteleri olmak üzere güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda derlenmiş ve yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKOLOJİ: TANIMLAR, KATEGORİLER, TARTIŞMALAR

1.1. EKOLOJİ KAVRAMINA TARİHSEL BİR BAKIŞ

Eski Yunanca'da "oikos" ev, "logos" ise bilim anlamına gelmektedir (Sevgi, 2015: s. 30). Ekoloji sözcüğü de bu iki sözcüğün birleştirilmesiyle oluşmuştur. Ekoloji, canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsan, hayvan ve bitkilerden oluşan her türlü canlı ekolojinin bir parçasıdır. Buradaki "ev" kavramı, içinde yaşanabilen alanı ifade etmek için seçilmiş bir kelimedir (Karadağ, 2009: s. 33).

"Ekoloji" kavramının bağımsız bir bilim dalı olma süreci, sağlam bilimsel teorilere dayandırılmadığı için 1860'lardan 1970'lere kadar sürmüş ve tam anlamıyla bir tanımla yapılamamıştır. Ekolojinin genel teorisi düzeyinde herhangi bir yasası olup olmadığı konusunda yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalarla birlikte, biyolojinin tamamındaki yasalar hakkında da tartışmalar yapılmıştır. Devam eden bu arayış, teorinin gelişmesine katkı sağlamış ve ekoloji, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar olan süreçte başlı başına bir disipline dönüşmüştür. O dönemde araştırmacılar, doğal sistemleri tanımlamanın yanı sıra doğada gözlemledikleri maddeleri ve oluşum süreçlerini ortaya çıkarmak için deneyler yapmış ve ekolojik sistemlerin nasıl işlediği hakkında bir teori geliştirmişlerdir (Scheiner, Willig, 2011: s. 8).

İlk kez 1869'da Haeckel tarafından ortaya atılan "ekoloji" kavramı, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren birçok bilim insanı tarafından ekolojik çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Haeckel'e göre ekoloji:

Ekoloji deyiminden, doğanın ekonomisi ile ilgili olan bilgiler topluluğunu anlıyoruz. Bu bilgiler, hayvanların organik ve inorganik çevresi ile olan tüm ilişkilerinin incelenmesini kapsamaktadır. Bu ilişkiler, hayvanlar ve bitkiler arasında ister dostça ister düşmanca olsun; ister dolaylı isterse doğrudan doğruya bağıntılı bulunsun, bu bilim dalı hepsini kapsamına almaktadır. Kısa bir ifade ile ekoloji, Darwin'in "yaşam için savaş" koşulları olarak ifade ettiği tüm karmaşık ilişkilerin incelenmesi ve araştırılmasıdır (Aktaran: Sevgi, 2015: s.30).

Charles Elton, 1927 yılında "Hayvan Ekolojisi" adlı eserinde ekolojiyi "bilimsel doğa tarihi" olarak tanımlamıştır. Eugene Odum ise ekolojinin tanımsal çerçevesini şu şekilde çizmiştir:

Bitkilerin, hayvanların, mikroorganizmaların ve insanların birbirlerine bağlı bileşenler olarak birlikte yaşadıkları dünya-evin incelenmesidir. Ekoloji yalnızca organizmalarla değil, aynı zamanda topraklardaki, okyanuslardaki, havadaki, tatlı sulardaki madde döngüsü ve enerji akışı ile de ilgilendiği için ekolojiyi doğanın işleyişi ve yapılandırılması olarak görebilir ve böylece insan türünü de doğanın bir parçası sayabiliriz (Odum, 1975: s. 12).

Ekoloji kavramı, 19. yüzyıldan günümüze, doğal bilimler ve sosyal bilimlerdeki gelişmelerle bağlantılı olarak anlam ve içerik yönünden önemli ölçüde değişim göstermiştir. Bu değişimin en önemli nedenlerinden biri, tarihsel süreçte "ekolojik teori" ile ilgili tartışmaların sürmesidir. Kökleri 19. yüzyıla dayanan ekolojik teori, 20. yüzyılın ilk yarısında gelişmeye başlamıştır. 1960'lı yıllarla birlikte "ekoloji" bir disiplin olarak profesyonelleşmiş ve ekolojistler tarafından sağlam temeller üzerine inşa edilmiştir. Bilimde teori, bildiklerimizi bilmediklerimizden ayırır ve anlayışımızın sınırlarını en açık şekilde tanımlar. Bu nedenle, temel teoriyi test etmek veya genişletmek, genellikle bilimsel bir alandaki anlayışımızı ilerletmenin en hızlı yoludur. Teori geliştirme, canlı ve gelişen bir araştırma alanının merkezinde yer alır. Bu kritere göre ekoloji tanımı, gelişebilen ve değişebilen bir yapıya sahiptir (Scheiner, Willig ve Collins, 2011: s. 2).

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda, günümüzde ekoloji için en geçerli ve net tanım, Haeckel tarafından yapılmış olan tanımdır. Günümüzde ekoloji kavramı, yeryüzündeki tüm organizmaları ve onların çevresindeki canlı ya da cansız sistemlerin bütününe kapsamaktadır.

Doğası gereği her canlının yaşamını sürdürebilmesi ve üreyebilmesi için gerekli bir ortama ihtiyacı vardır. Bu ortam, hava, su, toprak ve ışık gibi faktörlerden oluşur. Okyanuslardan küçük kara parçalarına ve bu kara parçalarında yaşamlarını devam ettirmeye çalışan insanların, bitkilerin ve hayvanların dünyasına kadar tüm canlı ve cansız varlıklar arasında son derece düzenli işleyen bir sistem bulunmaktadır. Yeryüzündeki tüm canlılar, varlıklarını sürdürebilmek için iletişim ve etkileşim içinde olmak zorundadır. Bu etkileşim sonucunda, günümüzde ekoloji kavramı içinde çevre ve insan ayrımı ortadan kalkmaya başlamıştır.

Doğa kavramı, 20. yüzyılda ortaya çıkan çeşitli ekolojik sorunlarla birlikte önem kazanmaya başlamıştır. İnsan ve doğa arasındaki ilişki farklı boyutlarda ele alınmaya başlanmış ve çeşitli fikir grupları oluşmuştur. Ekolojik görüşün, insan ve doğa ilişkisinde denge ve uyumu savunan haliyle Antik Çağ'dan beri var olduğunu söyleyebiliriz. Antik Yunan'da, günümüzdeki doğa, teknoloji ve insan ilişkilerine dair fikirlerin felsefi temelleri atılmıştır (Görmez, 2020: s. 59). Doğaya verilen zararın ardından toplumun farkındalık kazanması ve bu farkındalığın bir harekete dönüşmesi ise modernleşmeyle birlikte gerçekleşmiştir (Kurt, 2020: s. 7).

Charles Darwin, ekolojik düşünceye katkı sağlayan en önemli düşünürler arasındadır. Ancak diğer düşünürlerden farklı olarak, tabiatta bütün canlıların doğayla ve birbirleriyle olan dengeli ilişkisini vurgulamıştır. Darwin, 1830'larda çıktığı bir gemi yolculuğu sırasında karşılaştığı türler hakkında düşünmeye başlamış ve özellikle Galapagos Adaları'ndaki gözlemlerinde, doğada neden bu kadar çok ve neden bu kadar birbirine benzer fakat bir o kadar da farklı türün olduğuna dair sorularına cevap aramıştır. Bu sorular doğrultusunda dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan "doğal seçim" teorisi ortaya çıkmıştır (Karaömerlioğlu, 2010: s. 112-113). Doktor ve doğa bilimci Erasmus Darwin ise, 1796 yılında yayımladığı "Zoonomia" adlı çalışmasında, tüm sıcakkanlı hayvanların tek bir kökten geldiğini ve yeni parçalar geliştirerek türleştikleri teorisini ortaya atmıştır. Darwin, 1859 yılında

yayımlanan "Türlerin Kökeni" kitabında, doğada güçlü karakterlerin ve doğaya uyum sağlayabilenlerin hayatta kalabileceğinden bahsetmektedir. Darwin'in düşüncelerinin oluşum sürecinde, Malthus'un mücadele edenin hayatta kalacağı yönündeki görüşlerinden etkilenmiş olması büyük önem taşımaktadır (Dursunoğlu, 2016: s. 211).

Darwin'in bilimsel yaklaşımı, insanın doğayla ilişkisinde felsefi değişimlerin de önünü açmıştır. İnsan ve doğa ilişkisi güçlendikçe, ekoloji kavramı zamanla daha kapsamlı bir hale gelerek, çevre koruma kavramıyla birlikte siyasi amaçları da içine alarak hareket etmeye başlamıştır. Aynı zamanda toplumsal konuları ve insan-doğa ilişkisini, etik ve ahlaki değerleri merkeze alarak incelemeye başlamıştır (Ülgen Saray, 2019: s. 7). Doğa ve insan ilişkisi üzerine derinleşen düşünceler zamanla kadın ve doğa düşüncesine evrilmiş ve ataerkilliğin kadın üzerinde güç sahibi olmasıyla doğa anlayışını da değiştirmiştir. Kadın ile doğanın bu denli özdeşleştirilmesi, feminizm ve ekoloji arasında gittikçe belirginleşen akrabalığın temelini oluşturur (Sulak, 2018: s. 120). Kadın haklarıyla birlikte çevre korumaya yönelik gerçekleşen birçok eylem sonucunda gözler, yeni düzen için uygulanacak politikalara çevrilmiştir.

Ekolojik açıdan sorumlu politikalar, kirlilik ve kaynakların tükenmesi gibi konularla sınırlı kalmakta ve konuyu daraltmaktadır. Ancak çeşitlilik, karmaşıklık, özerklik, ortak yaşam, eşitlikçilik ve sınıfsızlık gibi ilkelere dayanan çok daha derin meseleler söz konusudur. Bu konuda iki farklı çevre hareketi öne çıkmaktadır: Biri, "Sığ Ekoloji Hareketi" olarak bilinen ve oldukça etkili olan hareket; diğeri ise "Derin Ekoloji Hareketi" olarak bilinen ve derin ilkelere dayanan, ancak etki alanı diğerine kıyasla daha dar olan harekettir (Sezgin, 2022: s. 67).

Çevre korumaya yönelik çeşitli bakış açıları, politikaları şekillendirebilecek fikir zenginliği sağlarken, çevre kirletici olarak faaliyet gösteren birçok fabrika ve şirket, maddi çıkarlar doğrultusunda hareket etmeye devam etmektedir.

1.1.1 Çevre Korumacı Yaklaşım: Sığ Ekoloji Hareketi

Çevre korumacı yaklaşım olarak bilinen Sığ Ekoloji Hareketi, çevre kirliliği ve kaynakların tükenmesi gibi spesifik sorunlarla mücadele ederken, gelişmiş ülkelerdeki bireylerin sağlık ve refahını önceliklendirmektedir (Sezgin, 2022: s. 67). Arne Naess, reformcu çevreciler tarafından savunulan bu yaklaşımın doğaya araçsal bir perspektifle yaklaştığını ifade ederek, bu yaklaşımı "sığ ekolojik yaklaşım" olarak nitelendirmiş ve derinlemesine sorgulamıştır. Doğayı yalnızca bir "yerleşim alanı" olarak değerlendiren Sığ Ekoloji Yaklaşımı, doğanın insan kullanımına daha uygun hale getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal yapının temelini oluşturan "hükmetme" algısının geçerliliğini sorgulamaktan kaçınmaktadır (Kırışik, 2013: s. 283).

Reform yanlısı bazı çevreci gruplar, doğanın araçsal bir yaklaşımla ve bilinçsizce sömürülmesine karşı çıkmakla birlikte, insan merkezli bir perspektifi sürdürmektedirler. Bu anlayışın temelinde, sorumsuzca tüketilen ve tahrip edilen doğal kaynakların korunmaması durumunda, gelecekte insan yaşam standartlarının düşeceği endişesi yatmaktadır (Tamkoç, 1994: s. 87).

Sığ Ekoloji Hareketi, insanı ve insanın ihtiyaçlarını merkeze alarak, hem çevrenin korunmasını hem de insanlığa olan faydasının sürdürülebilirliğini amaçlayan bir yaklaşımdır. Doğal kaynakların, insanlığa yönelik potansiyel tehlikeleri minimize edecek şekilde, yeni yöntemlerle "sürdürülebilir" bir şekilde kullanılmaya devam edilebileceğini savunmaktadır. Çevre korumacı bir perspektifi benimseyen topluluklar, iklimle ilgili güncel sorunlara odaklanırken, aynı zamanda kendi yaşam standartlarını korumayı da önceliklendirmektedirler. İnsan merkezli bir yaklaşımla hareket eden bu düşünce yapısı, mevcut krizlere çözüm üretmeye çalışarak kriz yönetimine yönelik adımlar atmaktadır (Ülgen Saray, 2019: s. 7). 1972 yılında Bürkeş'te düzenlenen "Üçüncü Dünyanın Geleceği" başlıklı konferansta Arne Naess, "sığ ekoloji" ve "derin ekoloji" kavramları arasındaki ayrımı vurgulayarak, sığ ekolojiyi şu şekilde tanımlamıştır:

Doğadaki biyoçeşitlilik, insanlık için benzersiz bir değere sahiptir. İnsan merkezli bir bakış açısıyla, insanların doğrudan kullanabileceği bitki türleri, tarım ve tıp alanlarında "insan yararına" kullanıldıkları ölçüde değerlidir. Çevresel tahribat ve

kirlilik, ekonomik kalkınma ve büyümeyi engellediği takdirde durdurulmalıdır. Gelişmekte olan toplumlardaki nüfus artışı, doğal dengenin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Ancak bu yaklaşım, gelişmiş ülkelerin nüfusu ve faaliyetlerinin daha büyük bir tehdit oluşturabileceğini göz ardı etmektedir. "Kaynak" kavramı, tüm canlılar için değil, yalnızca insanlığa faydalı olanlar için geçerlidir. Doğanın korunması adına yapılacak fedakarlıklar, insan yaşam standartlarında önemli bir düşüşe neden olabilecek değişikliklerden kaçınılmalıdır. Mevcut denge, doğanın kendi işleyişinin bir sonucudur; acımasızdır ve bu şekilde devam etmelidir (Tamkoç, 1994: s. 89).

Bu yaklaşımı benimseyen çevre korumacılar, kendi içlerinde örgütlenme ve eyleme geçme yerine, sivil toplum kuruluşları, teknoloji şirketleri veya devlet gibi daha yetkin kurumların çözüm üretmesini beklemektedirler. Geri dönüştürülebilir ürünlerin yeniden kullanıma kazandırılması, organik gıda üretimi ve tüketimi, doğal alanların korunmasına yönelik finansal desteğin artırılması gibi sistemik değişikliklere yönelik önerilerde bulunmak yerine, bilimsel gelişme kavramını vurgulamaktadırlar (Ülgen Saray, 2019: s. 7).

Teknolojik gelişmelerle birlikte, hava ve su kirliliğinin giderilebileceği, bu sayede küresel su kirliliği sorununa çözümler bulunabileceği, yeni yasal düzenlemelerle birlikte endüstriyel tesislerin uyması gereken kirlilik limitlerinin belirlenebileceği öne sürülmektedir. Ayrıca, kirliliğe yol açan ve engellenemeyen, ancak insan yaşam standartlarını yükselten ve vazgeçilmez olarak görülen endüstriyel kuruluşların, daha az gelişmiş ülkelere taşınabileceği ifade edilmektedir (Kırıışık, 2013: s. 284).

Sığ Ekoloji Hareketi, doğayı yalnızca bir yerleşim alanı olarak sınırlandırmış ve insanlığa hizmet eden bir araç olarak konumlandırmıştır. Buna karşılık, Derin Ekoloji Hareketi, insan merkezli bir düşünce yapısından uzaklaşarak, doğayı merkeze alan ve Sığ Ekoloji'nin aksine başkalarından çözüm beklemek yerine, mevcut sorunlara çözüm üreterek ve alternatif yaklaşımlar sunarak ilerleyen bir anlayış olarak öne çıkmaktadır.

1.1.2. Derin Ekoloji Hareketi

Sığ ekoloji yaklaşımından farklı olarak derin ekoloji yaklaşımı, insan ve insan dışı varlıklar arasında bir ayrım yapmayı reddeder. Derin Ekoloji, insanı üstün bir konumda konumlandırarak insan dışı varlıkları insana hizmet eden araçlar olarak görmez. Doğa, nesnel bir varlık olarak değil, bütüncül bir sistem olarak ele alınır ve insanların doğa ile uyumlu bir şekilde etkileşimde bulunabileceği bir yapı olarak kabul edilir (Dinçer, 1996: s. 41). Derin ekoloji hareketi, toplumsal ve ekonomik olayları yönlendiren kapitalizm ve sosyalizm gibi sistemlerden ziyade, doğanın merkeze alındığı ve doğayla bütünleşmeyi amaçlayan bir sistemin oluşturulmasını savunur (Gökdayı, 1997: s. 176). Sığ ekoloji fikrini benimseyenler, sorunun temelindeki gerçekleri göz ardı ederken, derin ekoloji, evren hakkındaki temel inanç ve varsayımları sorgulamaktadır. Derin ekolojinin ilkeleri, bireylerin günlük kararlarını ve yaşam tarzlarını etkileyen ve yönlendiren bir perspektif sunmaktadır (Naess, 1994: s. 13).

“Derin Ekoloji” kavramı, ilk defa Arne Naess tarafından 1973 yılında yayımlanan “The Shallow and the Deep, Long Range Ecology Movements” (Sığ ve Derin, Uzun Soluklu Ekoloji Hareketleri) başlıklı makalede kullanılmıştır. Naess, doğaya derin ve manevi bir perspektifle yaklaşarak, insan dışı tüm canlılara karşı daha duyarlı bir tutum benimsenmesini önermiştir (Ülgen Saray, 2019: s. 10).

Derin Ekoloji'nin temel ilkelerinden biri, biyosferik eşitlik ilkesidir. Yaşama ve gelişme hakkı eşitliği ilkesi, kendiliğinden anlaşılan bir değerdir. Bu hakkın yalnızca insanlarla sınırlandırılması, insanların kendi yaşam kalitelerine zarar veren bir "insan merkezilik" anlayışıdır. Kendi bağımlılıklarımızı göz ardı ederek bir efendi-köle ilişkisi kurma girişimi, insanın kendine yabancılaşmasını kaçınılmaz kılar (Sezgin, 2022: s. 68).

Doğadaki biyoçeşitlilik, Derin Ekoloji ilkesini benimseyenler tarafından yüksek bir değer olarak kabul edilmektedir. Değer kavramı, yalnızca insanlar için değil, canlı ve cansız tüm varlıkları kapsayan ekosistemdeki her unsur için geçerli bir kavramdır. Bu bağlamda, değer olgusunu sadece insanlara atfetmek, ırkçı bir önyargı olarak değerlendirilebilir. Bitki türleri, insan yararı için değil, kendi varoluşsal değerleri için korunmalıdır. Derin Ekoloji ilkesine göre, çevresel tahribatın

durdurulması, ekonomik kalkınmanın önünde gelmelidir. Dünya nüfusunun kontrolsüz artışı, doğal dengeyi tehdit etmekle birlikte, gelişmiş ülkelerin nüfusu ve faaliyetleri çok daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Doğal kaynaklar, yalnızca insanlığa değil, tüm ekosisteme hizmet eden unsurlardır. Derin Ekoloji'de asıl sorun, "gelişmiş ülkelerdeki toplumların yaşam standartlarının düşmesi" değil, tüm canlıları kapsayacak şekilde "genel yaşam kalitesinin düşmemesidir" (Tamkoç, 1994: s. 89).

Arne Naess, 1995 yılında yayımladığı "Self-Realization: An Ecological Approach to Being in the World" (Dünyada Var Olma Konusunda Ekolojik Bir Yaklaşım) başlıklı makalesinde, farklı canlı türleri arasındaki yakınlık hissine vurgu yapmıştır. Bu hissin, bireyin belirli bir canlı türüyle güçlü bir özdeşleşme kurma ve o türün acı çekmesi durumunda empati duyma kapasitesini belirlediğini ifade etmektedir. Naess, sınırlı kapasitelerimizi ve bu tür kişisel duygularımızı dikkate almadan etik davranış kuralları oluşturmanın mümkün olmadığını savunmaktadır. Burada vurgulamaya çalıştığı nokta, insan dışı canlılar arasındaki farklılıklarla başa çıkmaya çalışan bir etiğin, etkileşimde bulunduğumuz farklı insanlara ve gruplara karşı davranışlarımızı düzenleyen bir etik kadar karmaşık olduğudur (Naess, 1995: s. 224).

Ekolojik ilkelere ilham alan yaklaşımlar, kabilelerin veya kültürlerin yok edilmesinin yanı sıra, foklar ve balinalar gibi tehlike altındaki türlerin de yok edilmesine karşı çıkmaktadır. "Yaşa ve yaşat" ilkesi, "ya sen ya ben" ilkesinden çok daha güçlü bir ekolojik paradigmadır. "Ya sen ya ben" anlayışı, hem biyoçeşitliliğin azalmasına hem de aynı tür içindeki canlılar arasında yıkıma yol açmaktadır (Sezgin, 2022: s. 69).

Arne Naess, "Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects" (Derin Ekoloji Hareketi: Bazı Felsefi Yönler) başlıklı makalesinde, Derin Ekoloji ilkesinin benimsediği 8 temel ilkeyi maddeler halinde sunmuş ve bu ilkelerin geliştirilmeye açık olduğunu vurgulamıştır:

1. Yeryüzündeki insanların ve insan dışı tüm canlıların yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve korunması, başlı başına bir değere sahiptir. Bu değer, içsel değer olarak tanımlanır ve insan dışı varlıkların insan amaçları için kullanılmasından bağımsızdır.

2. Mevcut yaşam formlarının zenginliği, bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur.
3. İnsanların, insan merkezli bir yaklaşımla, doğayı yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tahrip etmeye, bilinçsizce kullanmaya ve azaltmaya hiçbir hakkı yoktur.
4. Kùltürlerin ve insan yaşamının gelişebilmesi için nüfusun kontrol altında tutulması ve önemli ölçüde azaltılması gereklidir.
5. İnsanoğlunun doğaya olan müdahalesi aşırıdır ve verilen zararın boyutu gün geçtikçe kötüleşmektedir.
6. Bu nedenlerle, mevcut politikalarda köklü değişiklikler yapılmalı ve ekolojik sistem iyileştirilmelidir. Değişecek politikalar, ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkileyecek ve ortaya çıkacak yeni durum, mevcut durumdan çok daha iyi olacaktır.
7. İdeolojideki bu değişimler, insanoğlunun yaşam standartlarını artırmaktan ziyade, yaşamın içsel değerinin farkına varmasına katkıda bulunacaktır.
8. Yukarıda belirtilen maddeleri kabul edenler, doğrudan veya dolaylı yollarla gerekli değişikliklerin ve politikaların uygulanmasından sorumludur (Naess, 1995: s. 68).

Bildiri niteliğindeki bu ilkeler doğrultusunda, Derin Ekoloji'nin temelleri atılmış ve sınırları belirlenmiştir. Bu sayede, Derin Ekoloji ilkesiyle birlikte, insan merkezli bir anlayış yerine doğa merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir.

Derin Ekoloji, kirliliğin yalnızca insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini değil, doğadaki tüm ekosistemler üzerindeki etkilerini de dikkate alarak, kirliliğin ortadan kaldırılmasını ve kirliliğe neden olan faktörlerin giderilmesini savunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, kirlilik sorunlarının çözümü için daha az gelişmiş ülkelere destek olabileceğini öne sürmektedir. Sığ Ekoloji Hareketi'nde savunulan "gelişmiş ülkelerdeki kirliliğin, az gelişmiş ülkelere taşınması" fikrinin, yaşama ve insanlığa karşı büyük bir suç olduğunu ifade etmektedir (Kırışık, 2013: s. 284).

Çevre korumaya yönelik adımların atılmasına ve önerilen tüm alternatiflere rağmen, mevcut yapıların değişmeden kalması ve çözüm önerilerinin sadece teorik düzeyde kalması, soruna farklı ve yeni bir bakış açısı getirilmesini zorunlu kılmıştır. Derin Ekoloji yaklaşımı, doğanın tahribatını önlemek için mevcut üretim-tüketim

ilişkilerinin dönüştürülmesi gerektiğini, insan yaşam tarzlarında ve politikalarında köklü değişiklikler yapılmadıkça çevre sorunlarının çözölemeyeceğini vurgulamıştır. Bu durum, Politik Ekoloji olarak bilinen yeni bir alanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1.1.3. Politik Ekoloji

Politik Ekoloji kavramı, ilk olarak 1935 yılında Frank Thone tarafından yayımlanan "Nature Rambling: We Fight for Grass" (Doğanın Karmaşası: Ot İçin Savaşıyoruz) başlıklı makalede kullanılmıştır (Ülgen Saray, 2019: s. 17). Politik Ekoloji, ekonomik, siyasi ve sosyal faktörler ile doğada meydana gelen sorunlar ve değişimler arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

Politik Ekoloji, küresel ölçekte insan ve çevre ilişkileri araştırmalarında önemli bir disiplin olarak yerini almıştır (Walker, 2005: s. 73-82). 1960'lı yıllarda ortaya çıkan sol hareket, farklı perspektiflerin ve yeni toplumsal hareketlerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Aktivistler, öğrenci hareketleri, kadın hakları savunucuları, savaş karşıtı eylemciler ve ekolojistler gibi çeşitli örgütlenmelerin ortaya çıktığı bu dönemde, birçok soruna toplumsal farkındalık yaratabilecek şekilde dikkat çekilmiştir (Ülgen Saray, 2019: s. 17). Bu dönemle birlikte sanat anlayışı, farklı yaklaşımlardan beslenerek, politik, ekolojik, sosyolojik, psikolojik ve çevresel faktörlerin etkisiyle yeni bir bakış açısı kazanmış ve özellikle "sanat ve politika" ilişkisi sorgulanmaya başlamıştır (Aksoy, 2016: s. 62).

Tarihsel olarak incelendiğinde, Politik Ekoloji'nin gelişmekte olan dünyaya ve bu dünyayı etkileyen olgulara odaklandığı görölmektedir. Politik Ekoloji teriminin ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreçte, araştırma ve çevre üzerindeki maddi ve söylemsel mücadeleler çerçevesinde, siyasi dinamikler üzerine yoğunlaşmıştır (Bryant, 1997: s. 89).

Politik ekolojinin geniş kapsamı ve disiplinler arası yapısı nedeniyle, çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biri, Raymond L. Bryant ve Sinéad Bailey'nin 1997 yılında yayımladıkları "Third World Political Ecology" (Üçüncü Dünya Politik Ekolojisi) başlıklı kitapta yer almaktadır. Bu kitapta, politik ekoloji uygulanırken üç temel varsayım esas alınmıştır (Bryant, 1997: s. 28):

1. Çevrede meydana gelen değişiklikler, toplumu homojen bir şekilde etkilemez; siyasi, sosyal ve ekonomik farklılıklar, maliyet ve faydaların eşitsiz dağılımına neden olur.
2. Çevresel koşullardaki herhangi bir değişiklik, siyasi ve ekonomik durumu etkilemelidir.
3. Maliyet ve faydaların eşitsiz dağılımı ve mevcut eşitsizliklerin güçlendirilmesi veya azaltılması, değişen güç ilişkileri bağlamında siyasi sonuçlar doğurur.

Çevre kavramının ve sınırlarının tartışılması, aynı zamanda ekoloji bağlamında suç teşkil eden kurum, kuruluş ve bireylerin eylemlerinin düzeltilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Timothy Luke gibi politika teorisyenleri, günümüzde çevrenin iktidar ve öznellik üretiminde nihai varlık alanı haline geldiğini vurgulamaktadırlar. Luke'a göre, bu değişimlere neden olan çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların en önemlilerinden biri, 1970'li yıllarla birlikte başlayan petrol krizleri ve büyümenin sınırlarına ilişkin artan farkındalıktır (Sezgin, 2022: s. 47).

ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşama sürecini tetikleyen küreselleşme ve SSCB'nin 1990'ların başında dağılması; biyoteknoloji şirketlerinin yaşam sistemlerine müdahale etmesi ve genetik manipülasyonlara yatırım yapması; BM dünya organlarının genişletilmesi gibi gelişmeler, önemli etkiler yaratmıştır (Sezgin, 2022: s. 48). Bu gelişmeler sonucunda, yönetimsellik kavramı çevre disiplinine uygun olarak yeniden şekillenmeye başlamış ve tüm biyolojik organizmaların jeo-iktidar güçleri tarafından denetlenmesine işaret edilmiştir (Concave, Dabelko, 2018: s. 17-22).

Politik ekolojinin gelişim sürecinde, tutarlılığı ve katkıları tartışma konusu olmuştur. Tekrarlanan ve çözülemeyen sorunlar gündeme getirilerek "Politik ekolojide ekoloji nerede?" sorusu sıklıkla sorulmuş ve "ekolojisiz siyaset" tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu, politik ekoloji alanındaki çalışmaların neye katkıda bulunmak istediği konusundaki gerilimlerin özüne inen önemli bir sorudur. İnsan ve çevre ilişkilerinin giderek daha baskın bir çalışma alanı haline gelmesiyle birlikte, politik ekolojinin geleceğinin dünya üzerinde önemli etkileri olması muhtemel görünmektedir (Walker, 2005: s. 73-82).

Politik ekolojinin iklim krizine çözümler sunması ve bu süreçte siyasi yapıları ekolojik ve etik ilkeler doğrultusunda hayata geçirmesi önemli bir adımdır. Dünya genelinde ekolojik görünüm sergileyen, ancak arka planda önemli kirleticiler olarak faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşların, dışarıya yansıtıldığı gibi "ekolojik" değerlere uygun çalışması büyük önem taşımaktadır.

Kapitalist sistemde giderek artan "her şeye sahip olma" ve sınırsız kaynak tüketimi gibi alışkanlıklar, başta iklim krizi olmak üzere tüm sorunlarla doğrudan ilişkilidir. Pazarlama stratejileriyle "kullan at" sloganıyla yaygınlaşan tek kullanımlık ürünlerin üretimi ve ihtiyaç fazlası ürünlerin sürekli satışı olağan hale gelmiştir. Bu durum, kontrol edilemez bir tüketim çılgınlığı yaratmıştır. Ataerkil yönetim sistemine karşı kadın merkezli bir dünya anlayışı, bu gidişatı değiştirebilecek bir alternatif olarak öne çıkmaktadır.

Doğaya egemen olan insan merkezli bakış açısına karşı çıkan 1970'lerin ortalarında ortaya çıkan feminist düşünce grupları, kadın ve doğa arasında bir bağlantı kurmuş; doğa, kadın bedeniyle özdeşleştirilmiş ve "doğa ve kadın" anlayışı aynı noktada birleşmiştir.

1.1.4. Eko Feminizm

Antik çağlardan beri doğa, kadın bedeniyle özdeşleştirilmiş ve kadınlar biyolojik özelliklerinden dolayı birçok dinde tanrıça kimliğiyle karşımıza çıkmıştır. Her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilen "Toprak Ana", hayat veren, besleyen ve aynı zamanda tüm canlıları koruyan bir role sahiptir. Tüm bu özellikleriyle doğa, ekofeminizmin doğuşundan çok önce bile kadın bedeniyle özdeşleştirilmiştir (Tomsuk, 2022: s. 114).

Ekofeminizm, kadın hareketleri ve çevreci hareketlerin ortak bir noktada buluştuğu, "eşitlik-sömürü" tartışmalarıyla gelişmiş bir düşünce ve eylemdir (Topgül, 2012: s. 72). 1960'lı yıllardan sonra gelişen yeni toplumsal hareketlere dahil olan ekofeminizm ve çevreci gruplar, sonraki yıllarda ortak hedeflerle birbirine yakınlaşmıştır. Zaman içinde ortak paydalarda buluşarak doğan ve birlikte ilerlemeye başlayan bu hareket, hem çevrede hem de kadının hayatında "erkek egemen" bir toplumsal düzene karşı çıkarak yeni bir düzen yaratmaya çalışmıştır.

Kadın hareketi kapsamında bir araya gelen feminist gruplar, kadın ve doğa ilişkisini farklı açılardan incelemeye başlamışlardır. "Kadın" ve "Doğa" arasındaki ilişkilendirme, ilk kez 1970'li yıllarda Françoise D'Eaubonne tarafından ortaya atılmıştır (H.Kartal, A.Kartal, 2020: s. 766). 1970'li yıllarla birlikte çevreci akımlarda yükselişler yaşanırken, dönem içinde gerçekleşen nükleer karşıtı hareket eylemlerine en yoğun katılım kadınlar tarafından sağlanmıştır. 1980 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmaya göre, erkeklerin sadece %14'ü kendisini "nükleer karşıtı" olarak tanımlarken, kadınların %25'i kendisini bu şekilde tanımlamaktadır. Bu durum, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde de benzer oranlardadır (Köküöz, 1989: s. 15).

Daha sonra yapılan anketler ve kadın dergilerinde yayımlanan araştırmaların incelenmesiyle ekoloji ve feminizm arasındaki bağlantı derinleşmiştir. Ekofeminizmi diğer kavramlardan ayıran en temel özellik, çevre sorunlarını kadın sorunlarıyla ilişkilendirmesi ve bu sorunlara kadın bakış açısıyla çözümler aramasıdır (Topgül, 2012: s. 72).

Kapitalist ve ataerkil bakış açısı, hiyerarşiyi ve tekdüzeliği eşitliğin temeli olarak kabul etmektedir. Ekofeminizmin amacı ise bu dar bakış açısını aşarak eşitsiz dağılmış rollerin farklı şekillerde değişmesi ve gelişmesidir (Mellor, 1997: s. 2). Ekofeminist perspektif, doğadaki yaşamın karşılıklı işbirliği ve sevgiyle sürdürüldüğünü kabul eden yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Yalnızca bu yollarla insanların ve tüm canlıların refahının ve mutluluğunun sağlanabileceğini öne sürmektedir. Tüm yaşamı kucaklayan bu teoriler, Aydınlanma Çağı'ndan bu yana kullanılan özgürlük kavramlarından daha kapsamlı bir anlam taşımaktadır (Mellor, 1997: s. 6).

Dönem içinde planlanan ve uygulanan ekolojik eylemlerde kadınların yoğun katılımı, zamanla aralarında kurulan bağı güçlendirmiş ve bir köprü oluşturmuştur. Erkeklerin çoğunlukla çevrecilikten uzak, tüketim kültürünü benimsemiş ve sömürü sisteminin başında (yönetimde söz sahibi kamu ve siyasi kuruluşlar) yer almaları sonucunda, kadını geri plana iten ve değersizleştiren toplumsal roller ile "doğa"ya biçilen benzer roller arasında bir bağdaştırma yapılmıştır. Kadınların hem kadın hakları hem de ekolojik sorunlar konusunda söz sahibi olarak eyleme geçmeleri,

mevcut sorunlarla birlikte ekoloji ve feminizm alanları arasında düşünmeye teşvik etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKLİM KRİZİ VE YOK OLUŞ ANLATISI

2.1 İKLİM KRİZİNDE NEREDEYİZ ?

Evrım teorisi, yeryüzündeki tüm canlıların gelişim süreçlerini ve bu gelişimin nasıl gerçekleştiğini açıklamaktadır. Teoriye göre, tüm canlıların ortak bir atası vardır ve bu gelişim sürecinde çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişim, "doğal seçim" olarak adlandırılan bir süreçle gerçekleşir ve doğal seçilime uyum sağlayan canlıların hayatta kalma şansı, diğer canlılara göre daha yüksektir. Uyum sağlayamayan canlıların ise hayatta kalma şansı çok daha düşüktür. Güçlü olanlar hayatta kalırken, güçsüz olanlar elenir. Bu süreç ilerledikçe, canlıların özelliklerinde de değişimler yaşanmaktadır (Dursunoğlu, 2016: s. 212). Ancak günümüzde, yaşanan iklim krizleri nedeniyle tüm canlılar zorlu bir süreçten geçmektedir. Güçlü ve güçsüz ayrımının ötesinde, yiyecek bulamadıkları için plastikle beslenen deniz kuşlarının ve balıkların ölümleri kaçınılmaz hale gelmiştir. İklim krizi nedeniyle her yıl farklı canlı türlerinde yaşanan kitlesel ölümler, yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır.

Günümüzde yaşadığımız iklim dengesizliği, geri dönüşü oldukça zor bir boyuta ulaşmış durumdadır. Geçtiğimiz yıllarda hızla artan ve kontrol altına almakta güçlük çekilen sel, fırtına, geniş çaplı orman yangınları, kuraklık ve doğal afetler, durumu giderek kötüleştirmektedir. Yakın zamanda etkisini gösteren sıcak hava dalgaları, iklimle birlikte birçok türü olumsuz etkilemiştir. Artan sıcaklıkların ardından yaşanan kuraklıklar, doğanın dengesini daha da bozmaktadır.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) açıklamalarına göre, iklim krizinin etkilerini en aza indirmek için küresel ısınmanın 1,5 derecede sabit tutulması gerekmektedir. Sıcaklıklar 0,1 derece arttıkça, birçok yaşam alanında ciddi tahribatlar meydana gelmektedir. Sıcaklıkların 2 dereceye ulaşma ihtimaliyle birlikte,

yaşanabilecek kuraklıkların dört yüz on milyon insanı olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda, sel felaketleri %170 oranında artabilir. Paylaşılan verilere göre, bu felaketlerin sonucunda 49 milyon insanı etkileyecek büyüklükte yaşam alanlarının yok olması, beklenen etkilerin sadece bir kısmıdır.

İklim krizinin etkilerini anlatan yüzlerce, hatta binlerce araştırma, makale ve kitap yazılmaya devam etmektedir. Yapılan bu araştırmaların sonuçlarına ulaşan veriler, çeşitli haber siteleri aracılığıyla paylaşılmaktadır. İklim krizinin yarattığı dengesizlik ve yok oluş oranlarını anlatan David Wallace-Wells, iklim krizinin sonuçlarını "Yaşanmaz Bir Dünya" adlı kitabında aktarmaktadır. Kitabın girişinde, mevcut iklim krizinin sanılandan daha kötü olduğu ve iklim değişikliğinin yavaş ilerlediği hikayesinin bir peri masalına benzediği belirtilmektedir (Wells, 2020: s. 3). Wells, Cosmos'un ilk okuma kitabı "The Five Big Mass Extinctions" (Beş Büyük Kitlesel Yok Oluş) adlı eserden aldığı yok oluş yüzdelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Dünya bugün içinden geçtiğimiz kitlesel yok oluştan önce 5 kitlesel yok oluş daha yaşadı, bunların her biri fosil kayıtlarını o kadar eksiksiz bir biçimde silip geçti ki evrimsel birer yeniden başlangıç görevi gördüler; gezegenin evrim ağacı akciğer misali önce aralıklarla genişledi, sonra daraldı: 450 milyon yıl önce bütün türlerin yüzde 86'sı yok oldu; ondan 70 milyon yıl sonra yüzde 70'i, 100 milyon yıl sonra yüzde 96'sı, 50 milyon yıl sonra yüzde 80'i gitti: bundan 150 yıl sonra da yine yüzde 75'i öldü (Wells, 2020: s.3 s.4).

Yaklaşık 252 milyon yıl önce, karbondioksit seviyesinin artmasıyla dünya beş derece ısınmış ve bunun sonucunda sera ve metan gazı salınımları hızla artmıştır. Bu salınımlar, Dünya'daki yaşamın neredeyse tamamen yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Penn State jeobilimcisi Lee Kump, "Hem PETM¹ hem de Permien² sonu için azami karbon salınımı oranı yaklaşık 1 milyar ton karbondur, oysa bugün on milyar ton karbon salıyoruz" şeklinde ifade etmiştir (Aktaran: Wells, 2019, s. 258). 2017 yılında yapılan araştırmalara göre, atmosfere o zamankinden en az 10 kat daha hızlı bir

¹ Yaklaşık 55 milyon yıl önce meydana gelen ve Paleosen-Eosen Termal Maksimumu (PETM) diye adlandırılan bir yokoluşa, ortalama hava sıcaklıklarında 6 derecelik bir artışa neden olmuştur.

² Yaklaşık 298 milyon yıl öncesinden 251 milyon yıl öncesine kadar yaşanan zaman aralığındaki jeolojik dönemdir. Kara yaşamındaki dönüşümlerle beraber, hayvanlar ve bitkilerin dönüşümleri için de oldukça önemli bir zaman dilimidir.

şekilde karbon eklenmektedir. Bu hız, sanayileşmenin başlangıcından önceki insanlık tarihinin herhangi bir döneminde yaşananlardan yüz kat daha fazladır. Karbon salınımının küresel büyüme oranı, 1960'ların başından 2017 yılına kadar neredeyse dört katına çıkmıştır (Blunden, Hartfield ve Arndt, 2018).

Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı Karbondioksit Bilgi Analiz Merkezi'nin verilerine göre, fosil yakıtların yakılmasıyla son 30 yılda atmosfere salınan karbonun yarısından fazlası gerçekleşmiştir. Bu oran, ekosisteme karşı ne kadar duyarsız bir tüketim içinde olduğumuzun açık bir kanıtıdır. Birleşmiş Milletler, bilimsel görüş birliğinin tartışmasız olduğunu dünyaya duyurduğu İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni 1992'de imzaya açtı; bu durum, bugün bile verdiğimiz zararın, cehalet içinde verdiğimiz zararla aynı boyutta olduğunu göstermektedir (Aktaran: Wells, 2019: s. 4).

Son yıllarda yapılan çalışmalardan elde edilen verilere göre, günümüzde de tahribat ve kitlesel ölümler maalesef geniş alanlara yayılmış durumdadır. Tarihte yaşanmış büyük kitlesel yok oluşlar³, volkanik patlamalar, okyanuslardaki oksijenin tükenmesi veya asteroit çarpması gibi doğal kaynaklardaki yıkıcı değişikliklerin sonucunda meydana gelmiştir. Ancak bu defa yaşananlar, geçmişte yaşanan evrimsel süreçlerden değil, insan kaynaklı "Antroposen" çağının sonuçlarıdır (Çağlar, 2023: s. 59).

Şu anda içinde bulunduğumuz ve gün geçtikçe sürüklendiğimiz iklim kaosu, tartışmasız bir şekilde insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak yaşanmaktadır. Küresel ısınmanın artmasıyla birlikte, dünya genelinde aşırı sıcaklıklar ve kuraklıklar artmaya devam etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün paylaştığı verilere göre, su kıtlığı dünya nüfusunun neredeyse yarısını etkilemektedir. Öngörülen kuraklıklar nedeniyle 2030 yılına kadar yedi yüz milyon insanın barınma sorunu yaşayabileceği tahmin edilmektedir (Greenpeace, 2023).

İklim krizi nedeniyle kaydedilen en sıcak yıllardan birinin, içinde bulunduğumuz 2024 yılının yazı olduğu belirtilmektedir. Yıl boyunca yaşanan sel felaketleri, yükselen sıcaklıklar, kasırgalar ve geniş alanlara yayılan yangınlarla

³ Ordovisiyan-Silüryan yok oluş, Geç Devoniyen kitlesel yok oluş, Trias-Jura kitlesel yok oluş, Kratese-Paleosen yok oluş, Permiyen sonu kitlesel yok oluş.

birlikte Dünya Meteoroloji Örgütü, son yıllarda yaşanan felaketlerin bir ön gösterim niteliğinde olduğunu ifade etmektedir (Yeşil Gazete, 2024).

Brezilya'daki Amazon bölgesinde yaşanan kuraklıklar sonucunda, bir hafta içinde yüzden fazla pembe yunus ölüsü bulundu. Sıcaklıkların 39 dereceyi aştığı yaz aylarında kitlesel ölümler yaşanırken, yunusların ölü bulunduğu Tefé Gölü'nde durumun giderek kötüleştiği belirtilmektedir. Amazon'daki su seviyesinde ise ciddi düşüşler yaşandığı ifade edilmiştir. "Boto" olarak bilinen pembe yunuslar, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği tarafından nesli tehlike altındaki türler arasında sınıflandırılmakta ve dünya üzerindeki altı tatlı su türünden biri olarak kabul edilmektedir (Yeşil Gazete, 2023).

Kuraklıkla karşı karşıya kalan Amazon'da yağış oranlarının değişmesiyle birlikte büyük bir tahribat yaşanmaktadır. Bilim insanı Damian Carrington'ın aktardığına göre, 2000'li yıllardan günümüze kadar Amazon ormanlarının büyük bir kısmı gücünü kaybetmiştir (İklim Haber, 2024). 2023 yılının ikinci yarısından itibaren Amazon yağmur ormanlarında yaşanan kuraklık, şimdiye kadar kaydedilen en kötü kuraklık olarak tarihe geçmiştir (BBC, 2024).

Dünya üzerinde yaklaşık bir milyon hayvan ve bitki türünün yok olma tehlikesi altında olduğu belirtilmektedir. IUCN (Uluslararası Doğa Koruma Birliği) sekiz bin dört yüz bitki ve hayvan türünü nesli tehlike altındaki türler olarak sınıflandırmıştır. Bu sayıdan yaklaşık otuz bin tür hâlâ koruma altına alınmamıştır (Yeşil Gazete, 2021). WWF'ye göre, yalnızca son kırk yılda yeryüzündeki omurgalı hayvanların yarısından fazlası yok olmuştur (WWF, 2018). Almanya'da yapılan bir araştırmaya göre, uçan böcek popülasyonu son yirmi beş yılda yüzde yetmiş beş oranında azalmıştır (Hallman, 2017). Arılar ve polenler arasındaki ilişki bozulmuştur (The Guardian, 2014). Bununla birlikte, siyah ayıların kış uykusu döngüleri bozulmuş (New York Times, 2018) ve milyonlarca yıllık evrim boyunca iklim farklılıkları nedeniyle birbirinden ayrılmış, ancak iklim değişikliğinin bir araya gelmeye zorladığı türler ilk kez birbirleriyle çiftleşmeye başlamıştır (New York Times, 2014). Hayvanat bahçeleri doğa tarihi müzelerine dönüşmüş ve çocuk kitaplarında hayvanlar ve doğa hakkında yazılmış birçok bilgi artık geçerliliğini yitirmiştir (Wells, 2020: s. 29).

Dünya çapında kuş türlerinin de yüzde altmış oranında azalmaya devam ettiği rapor edilmiştir (Yeşil Gazete, 2024). Dünya Doğa Koruma Birliği'nin verilerine göre, on altı kuş türü ve çiçekli bitkilerin neredeyse yarısı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir (BBC, 2023). 2015 yılında yapılan araştırmalara göre, Kazakistan'da yaklaşık iki yüz bin saiga antilobu hayatını kaybetmiştir. Araştırmalar sonucunda ölümlerin, hemorajik septisemi adı verilen bir kan zehirlenmesinden kaynaklandığı belirlenmiştir. Botsvana'da yaşayan fillerin ise 2020 yılının mayıs ayından itibaren kitlesel ölümleri gerçekleşmiştir. Raporda, zehirlenmelerin sebebinin iklim krizi olduğu öne sürülmüştür. Belfast Queen's Üniversitesi ve Plymouth Deniz Laboratuvarı'nda yapılan araştırmalar sonucunda, ölen 360'tan fazla filin suda çoğalan algler nedeniyle zehirlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bilim insanları, küresel ısınma sonucunda toplu ölümlerin çok daha yaygın hale geleceği konusunda hemfikirdir (Yeşil Gazete, 2024). 2023 yılının sonunda ise 2020'de yaşanan fil ölümleri tekrar etmiş; yüksek sıcaklık ve su kaynaklarının azalması yaklaşık iki yüz filin ölümüne neden olmuştur (Yeşil Gazete, 2024).

Queen's Üniversitesi öncülüğünde yapılan bir başka araştırmada, dünya üzerindeki hayvan türlerinin neredeyse yarısının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma için yetmiş binden fazla popülasyon incelenmiş ve bugüne kadarki en kapsamlı sonuca ulaşılmıştır (BBC, 2023). WWF ve Londra Zooloji Derneği'nin yayımladığı Yaşayan Gezegen Raporu'na göre, Latin Amerika ve Karayipler'de kaydedilen popülasyonlarda yüzde doksan beş oranında düşüş yaşanmıştır (The Guardian, 2024). Dünyanın dört bir yanında kitlesel ölümler gerçekleşirken, tahribata uğrayan alanlardan birinin de okyanuslardaki yaşam olduğunu söylemek mümkündür. Yakın zamanda, farklı deniz canlılarının kitlesel ölümlerinin gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sıcaklık artışlarıyla okyanuslardaki yaşam derinden sarsılmış ve bu durum bazı deniz memelilerinin ölümüne neden olmuştur. Nadir türlerden biri olan "dugong" (deniz ineği) bazı bölgelerde tamamen yok olmuştur (BBC, 2022). Çin'de uzun yıllar varlığını sürdüren ve "Baiji" olarak bilinen Yangtze Nehri yunusu da baraj kirliliği ve aşırı avlanma sonucu yok olduğu için nesli tükenen türlerden yalnızca biridir. Yaklaşık yirmi milyon yıldır varlığını sürdüren bu tür, 2002 yılından beri görülmemiştir. Tatlı su balıklarının yaklaşık beşte biri, aşırı ısınma, su seviyelerinin

azalması ve mevsim geçişleri nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Yeşil Gazete, 2023).

Uluslararası Doğa Koruma Birliği'nin verilerine göre, okyanuslar ve deniz canlılarıyla birlikte ormanlardaki ağaçlar ve diğer canlılar da büyük tehlike altındadır. Nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan ağaç türlerinin sayısı, tehdit altındaki diğer tüm hayvanların (kuşlar, memeliler, sürüngenler ve amfibiler) toplam sayısından iki kat daha fazladır. 47.282 tür arasından 16.425 türün tehlike altında olduğu bildirilmiştir. Bu türlerin yok olması durumunda etkilenecek ülke sayısının yaklaşık 192 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Yeşil Gazete, 2024).

Ormansızlaşma üzerine yapılan araştırmalara göre, küresel orman tahribatı 2023 yılında rekor seviyede artmıştır. Kaydedilen bu oranlar, 140 ülkenin üç yıl önce "on yılın sonuna kadar ormansızlaşmayı durdurma" sözü verdiği zamanki verilerden daha yüksektir (The Guardian, 2024).

Ormanların giderek daha fazla tahrip edilmesi sonucunda, iklim krizinin durdurulması ve dünya çapındaki yaban hayatında yaşanabilecek kayıpların önlenmesi giderek zorlaşmaktadır. Ormansızlaşmanın önlenmesi yerine devam etmesi, süreci geri dönüşü olmayan bir noktaya taşımak üzeredir. Ağaçlar, su ve besin döngülerinin yanı sıra karbon emisyonu, toprak döngüsü ve iklim dengesi üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda ormanlar, bitki ve hayvanlar da dahil olmak üzere birçok canlı habitatına ev sahipliği yapmaktadır. Ağaç türlerinin yok olması, yüzlerce farklı bitki ve hayvan türünün de evsiz kalmasına ve yok olmasına yol açabilecek büyük bir tehlikeyi beraberinde getirebilir.

2.1.1. Ormansızlaşma

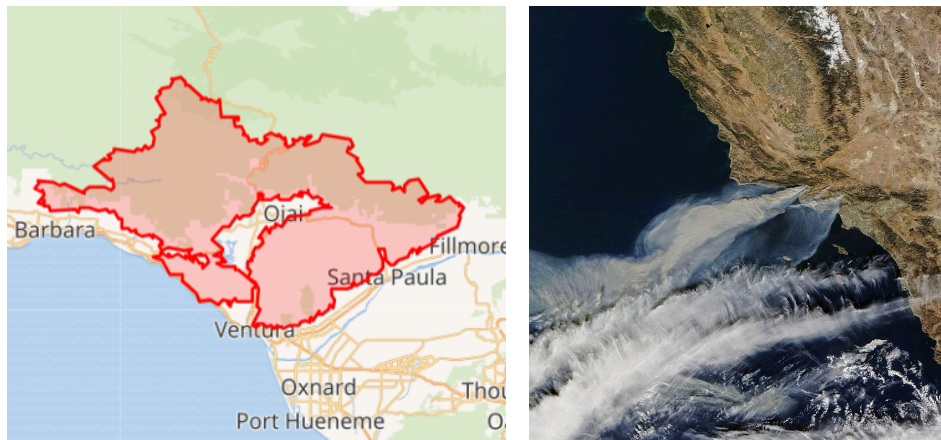
Bilim insanları uzun zamandır iklim felaketlerinin yaşanacağını öngörmüş ve gelecek için uyarılar yapmıştır. En büyük tehditlerden biri, birçok canlıya ev sahipliği yapan yeşil alanlar ve ormanlardır. Ormanlık alanların farklı amaçlarla yok edilerek boş arazilere dönüştürülmesi ve ihtiyaç fazlası kaynakların üretimi için kullanılması, ormansızlaşma sorununun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Her yıl çıkan yeni yangınların ardından tahrip olan arazilerin çoğu ticari oluşumlar için dönüştürülmektedir. Artan sıcaklıklarla birlikte varlığını sürdürmekte zorlanan hayvanlar, büyük yangınlar sonucunda yaşam alanlarını ve hayatlarını

kaybetmektedir. Yaşanan bu felaketlerin sebeplerinden biri, doğayı ve yaşamı ön plana almayan, insan merkezli ve maddiyat odaklı sisteme dahil olan kurum ve kuruluşlardır. Endüstri devriminden günümüze kadar artarak devam eden fosil yakıt kullanımı, toprağı, suyu, havayı ve yaşamı zehirlemeye devam etmektedir. Artan yangınlar sonucunda atmosfere salınan karbon miktarı da kontrolden çıkmış durumdadır. 2017 yılında ABD'nin Kaliforniya eyaletinin güneyinde meydana gelen Thomas yangını, toplamda 1.139,5 kilometrekarelik bir alanı yok etmiş ve ancak altı ay sonra kontrol altına alınabilmiştir. Altı bölgede başlayan yangın, rüzgarın etkisiyle hızla yayılmış ve binlerce hektarlık alanı küle çevirmiştir (CNN US, 2018).

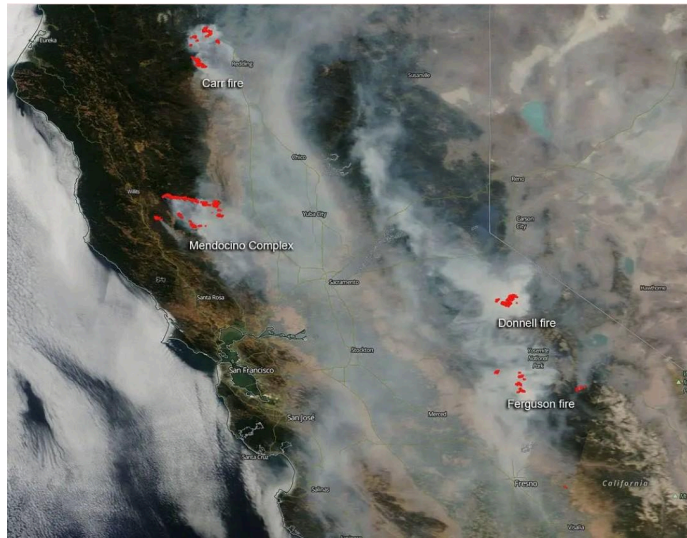
Yangınlar nedeniyle yüzlerce ev kullanılamaz hale gelmiş ve 200 binden fazla kişi evlerinden tahliye edilmiştir. Yangın, hem havadan hem de karadan söndürülmeye çalışılmış ve 8.500 itfaiye çalışanı görev almıştır. Thomas yangını, Kaliforniya tarihinde 1932 yılından günümüze kadar meydana gelen en büyük yangınlardan biridir. Yangında tahrip olan alan, 230 bin hektarlık bir alanı, yani New York şehrinin yüz ölçümünü aşan bir alanı yok etmiştir (Yeşil Gazete, 2017)

Thomas yangını, başlangıcından bir hafta sonra bile ancak yüzde on beş oranında kontrol altına alınabilmiştir. Günümüzde dünyanın her yerinde büyük orman yangınları insan eliyle güçlkle kontrol altına alınmakta ve bu süreçte birçok canlı türü ile yaşam alanı maalesef yok olmaktadır. Dünyanın dört bir yanında yaşanan yangınların uzun süre kontrol altına alınamaması, başarısızlığımızın açık bir kanıtı olarak görülmektedir (Wells, 2020: s. 77).

Görsel 1 ve 2: 5 Aralık 2017 de Güney Kaliforniya'daki Thomas Yangını' nın yok ettiği alan ve çıkan dumanın Terra uydusundan alınan görüntüsü

Yakın zamanda yayımlanan yeni bir rapora göre, iklim krizi ve bilinçsiz arazi kullanımı sonucunda oluşan orman yangınlarının sayısı 2030 yılına kadar %14, 2050 yılına kadar ise %30 oranında artabilir. Bununla birlikte, Kaliforniya, Avustralya ve Sibirya'yı büyük ölçüde tahrip eden orman yangınlarının yüzyılın sonuna kadar %50 daha fazla olabileceği öngörülmektedir. ABD'de, geçen yıl yaşanan orman yangınlarında yaklaşık 3 milyon hektar (7,7 milyon dönüm) arazi yanmış ve bu tür mega yangınlarla mücadele giderek zorlaşmıştır (İklim Haber, 2022). 2017 yılının Ekim ayında Kuzey Kaliforniya'da iki günde 172 yangının başlamasıyla büyük bir yıkım yaşanmıştır. 2018'de yine benzer bir felaket olan Mendocino Kompleksi adlı büyük bir yangın ağı, tek başına yaklaşık 2.023 kilometrekarelik bir alanın kül olmasına neden olmuştur. Bu olay sonucunda ciddi miktarda karbon salınmış ve neredeyse ülkenin yarısı dumanla kaplanmıştır (NASA, 2018).

Görsel 3: Mendocino Kompleksi yangını sırasında NASA'nın Aqua uydusu tarafından MODIS cihazı ile kayıt altına alınan görüntüsü

Mendocino Kompleksi, 2017 yılında çıkan Thomas yangını geride bırakarak çok daha büyük boyutlarda tahribata neden olmuştur. Mendocino Kompleksi ile birlikte eyaletin dört farklı noktasında büyük yangınlar başlamıştır (Carr, Donnell, Ferguson yangınları). Yangın, 2018 yılına kadar Kaliforniya tarihindeki en büyük yangın olarak kayıtlara geçmiştir. NASA'nın Aqua uydusu, Mendocino Kompleksi'ndeki yangını ve dumanlarını MODIS (Orta Çözünürlüklü Görüntüleme Spektrometresi) cihazı ile kaydetmiştir. Fotoğraftaki kırmızı alanlar, aktif olarak yanan alanları temsil etmektedir (NASA, 2018). Geniş alanlara yayılan bu

yangınların uydu görüntüleri çarpıcıdır ve hasarın boyutlarını gözler önüne sermektedir. 2018 yılının Kasım ayında 170.000 kişinin evsiz kalmasına neden olan Woolsey Yangını ve ardından Camp Yangını çıkmıştır. Bu yangınlar sonucunda 517 kilometrekareden daha büyük bir alan yok olmuştur. Camp Yangını, Kaliforniya tarihindeki en ölümcül yangın olarak anılmaktadır (Los Angeles Times, 2018). Yeryüzünde, dünyanın farklı yerlerinde onlarca hektarlık alanın yok olmasına neden olan binlerce yangın meydana gelmektedir.

Yangınlarla, doğal süreçlerle veya insan eliyle ölen ağaçlar, depoladıkları karbonu atmosfere salmaktadır. Bu nedenle, ölen ağaçlar iklimsel geri besleme döngüleri arasında en endişe verici sonuçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Dünya üzerindeki ağaçların zaman içinde hapsettiği karbonun kaynağına dönüşme ihtimali, tüm iklimsel senaryolar arasında en çok korkulanlardan biridir. Özellikle torf üzerinde yetişen ağaçlara zarar verildiğinde bu etki ciddi boyutlara ulaşabilir. 1997 yılında Endonezya'da torflu topraklarda çıkan yangınlarda 2,6 milyar ton karbon salınmış ve yıllık ortalama küresel salım düzeyinin yüzde 40'ına denk bir sonuca ulaşılmıştır. Bu durum, her yangının daha fazla ısınma ve daha fazla yeni yangın anlamına geldiğini göstermektedir (Wells, 2020: s. 83).

Geçtiğimiz yıla kadar, insan kaynaklı karbon emisyonlarının yaklaşık üçte biri ormanlar ve diğer karasal ekosistemler tarafından emilmekteydi. Ancak 2023 yılında Amazon yağmur ormanlarında yaşanan kuraklık ve Kanada'da meydana gelen orman yangınları, ormanların karbondioksit emilim gücünü ciddi boyutlarda etkilemiştir. Araştırmacılar, dünya atmosferine rekor seviyede karbondioksit salımı gerçekleştiğini ve bunun küresel ısınmayı daha da artırdığını öne sürmektedir. Atmosferdeki karbondioksit, 2022 yılında kaydedilen verilere göre %86 oranında artış göstermiştir (İklim Haber, 2024). Geçmiş yıllara bakıldığında, 1861 ile 2000 yılları arasında ağaç kesimi ve ormanların yok edilmesi, salımların %30'una yol açmıştır (Wells, 2020: s. 84).

Yangınların geniş alanlara yayılması ve altı ay sürebilecek kadar büyük boyutlara ulaşması, belki de on yıl öncesine kadar düşünülebilecek en korkunç senaryolardan biriyken, günümüzün gerçekliğini yansıtmaktadır. Sıcaklıkların daha fazla artmasıyla yangınların çok daha büyük ve uzun süreli zaman aralıklarına yayılabileceği öngörülmektedir.

Büyük yangınlar sonucunda, civardaki yerleşim alanları ve orman habitatına sahip tüm canlılar için olası tehlikeler çok büyüktür. İklim krizi için önlem alınmadığı takdirde, çok daha büyük yangınların meydana gelmesi öngörülmektedir. Ağaçların yanmasıyla atmosfere yayılan karbon ve diğer zararlı maddelerin buzullar tarafından emilmesi, olası tehlikeleri daha da artırarak okyanus yaşamının ciddi şekilde zarar görmesine neden olmaktadır. Öngörülen sıcaklık artışının önümüzdeki otuz yıl içinde düşürülemediği senaryoda, daha fazla canlının yaşam alanı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir.

2.1.2. Eriyen Buzullar

Gezegeneğimizin %71'i suyla kaplıdır (USGS, 2019). Bu suyun yalnızca %2'sinden fazlasını tatlı su olarak değerlendirdiğimizde, bu kaynakların %1'i erişilebilir durumda olup %1'inden fazlası buzullarda hapsolmuştur. National Geographic'in hesaplamalarına göre, gezegeneğimizdeki suyun sadece %0,007'si tüm dünya nüfusunun enerji üretimi için kullanılabilir durumdadır. Küresel ölçekte, tatlı suyun %70 ila %80'i gıda üretiminde ve tarımda, %10 ila %20'si ise sanayide kullanılmaktadır (National Geographic, ty).

İngiliz Antarktika Araştırma Enstitüsü'nün 2023 verilerine göre, Antarktika'daki buzul seviyeleri beklenenden iki milyon kilometrekare daha fazla erimiştir. Bu ölçü, yaklaşık olarak Britanya Adası'nın on katı büyüklüğünde bir alana eşdeğerdir. Araştırmaya göre, bu seviyeler iki bin yılda bir görülebilecek kadar olağanüstüdür. Buzulların bu denli büyük bir kütle kaybetmesi, iklim kriziyle doğrudan ilişkilendirilmektedir (İklim Haber, 2024). İklim krizinin en önemli etkilerinden biri olan sıcaklık artışı, buzulları ve okyanus yaşamını ciddi şekilde etkilemektedir.

Son yirmi yılda yapılan araştırmalar, Dünya'nın fosil yakıt rezervlerinden kaynaklanan karbon emisyonlarının üç katından fazlasının okyanuslar tarafından emildiğini ortaya koymuştur. Bu yüksek miktardaki karbondioksit Emilimi, okyanusların asitlenmesine⁴ ve mercanların beyazlamasına (ölmesine) yol açmıştır. Okyanus sularının ısınması, resiflerde yaşayan zooksantel⁵ adlı tek hücreli canlıların

⁴ Okyanusların asitlenmesi tek başına ısınmaya 0,25 ile 0,50 derece katkıda bulunabilir.

⁵ Zooksanteller fotosentez sayesinde mercanların enerji ihtiyacının yüzde 90'ını karşılarlar.

yok olmasına neden olmaktadır. Zooksanteller, resiflerin temel besin kaynağıdır; bu canlıların yok olması, okyanus ve deniz canlıları için hayati öneme sahip mercanların da ölümüne yol açmaktadır. 2016 ve 2017'de kaydedilen sıcak hava dalgaları, Büyük Set Resifi'ndeki mercanların yarısının yok olmasına neden olmuştur. 2022 yılında Avustralyalı bilim insanları, Büyük Set Resifi'ndeki mercanların %91 oranında tahrip olduğunu tespit etmiştir. Dünyanın en büyük mercan resifi olan Büyük Set Resifi, yaklaşık 344.400 kilometrekarelik bir alanı kaplamakta ve 1.500'den fazla deniz canlısına ev sahipliği yapmaktadır. İklim değişikliğinin neden olduğu bu tahribat, son yedi yılda dördüncü kez bu denli geniş ve şiddetli bir şekilde görülmektedir (İklim Haber, 2022).

Mercanların yaşamı şimdiden büyük tehlike altındadır ve ölen mercanlar, okyanus yüzeyinin 30 ila 150 metre altında "Alacakaranlık Kuşağı" olarak adlandırılan yeni bir katman oluşmasına neden olmuştur (Wells, 2020: s. 105).

Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre, Antarktika'da 2023 yılında kaydedilen en düşük buzul seviyesi 2024 yılında da devam etmiştir. İngiliz Antarktika Araştırma Enstitüsü (BAS), buzul ölçümlerinin sonuçlarını Amerikan Jeofizik Birliği'nin dergisinde yayımlamıştır. Habere göre, önceki yılların kış aylarında yapılan ölçümlerle karşılaştırıldığında, bu yıl beklenenden 2 milyon kilometrekare daha az buzul ölçülmüştür. Deniz buzullarının 2015 yılına kadar düzenli olarak arttığı, ancak 2015'ten itibaren ciddi düşüşler yaşandığı belirtilmiştir. Araştırmalar, buzulların deniz yaşamı için hayati öneme sahip olduğunu, özellikle imparator penguen kolonilerinin buzul seviyesinin düşmesi nedeniyle sayılarının azaldığını göstermiştir. Araştırma ekibinden bilim insanı Caroline Holmes, küresel sera gazı üretiminin artmasıyla buzulların erimeye devam edeceğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan diğer bilim insanı Louise Sime ise düşük buzul seviyesinin ve artan sıcak hava dalgalarının, başta penguenler ve balinalar olmak üzere doğal yaşamı ciddi şekilde etkileyeceğini ifade etmiştir (İklim Haber, 2024).

Buz tabakalarının tamamen çökmesi durumunda, deniz seviyesinin tahminlere göre 60 metreden fazla yükselebileceği öngörülmektedir. 2015 yılında South China Morning Post gazetesi, dört derecelik bir ısınma senaryosunda dahi yaklaşık kırk beş milyon kişinin yerleşim alanlarının yok olabileceğini bildirmiştir (South China Morning Post, 2015). Morina balığı türünün göç yolları Atlantik Kıyı Şeridi'nden

Kuzey Kutbu'na kaymış ve yüzyıllardır süregelen besin kaynağı olma özelliği ortadan kalkmıştır (Inside Climate News, 2018). 2014 yılında Batı Antarktika'daki buz kaybı oranlarının (yalnızca beş yıl içinde) iki katına çıktığı belirtilmiştir (NASA JPL, 2014). 2017 yılında Doğu Antarktika'daki buz tabakasında bulunan iki buzulun her yıl on sekiz milyar ton buz kaybettiği açıklanmıştır (National Geographic, 2018).

Kuzey Kutbu'nda buzulların erimesi sonucu salınabilecek metan gazı, dünya atmosferindeki miktardan çok daha fazladır. Kuzey Kutbu'ndaki permafrostta⁶ 1,8 trilyon ton karbon bulunmaktadır. Erime tehlikesi altındaki permafrostun bir bölümünün erimesi halinde, karbondioksitten onlarca kat daha güçlü bir sera gazı olan "metan gazı" salınabilir (NASA, 2013).

Son elli yılda okyanuslardaki oksijen miktarı küresel çapta dört kat azalmıştır (BBC, 2019). Bu durum, yaklaşık bir Avrupa kıtası büyüklüğünde olan dörtten fazla ölü bölge oluşumuna neden olmuştur. Bunun başlıca nedeni, doğrudan kirlilik sonucu sıcak sularda daha az oksijen bulunmasıdır. Geçtiğimiz yıllarda Meksika Körfezi'nde yayılan ve 23.310 kilometrekare büyüklüğe ulaşan ölü bölge, sanayi bölgelerinden akan kimyasal gübre sızıntılarıyla oluşmuştur. 2014 yılında Ohio'daki mısır ve soya çiftliklerinde kullanılan gübreler, Toledo'nun içme suyunu kullanılamaz hale getirecek boyutta alg çoğalmasına yol açmıştır. 2018 yılında ise Umman Denizi'nde, Konya Ovası'ndan biraz daha büyük bir ölü bölge keşfedilmiştir. Bu bölgenin büyüklüğü, Meksika Körfezi'ndeki ölü bölgenin yaklaşık yedi katıdır. Ölü bölgelerin büyümesine neden olan bu süreç, yalnızca Meksika Körfezi'nde kalmayıp diğer bölgelere de yayılmaktadır (Yale Environment, 2018). Yapılan güncel araştırmalara göre, okyanuslardaki yaşam büyük bir kitlesel yok oluşun eşiğindedir ve sıcak hava dalgalarının önümüzdeki yıllarda artmasıyla tropikal okyanuslarda balık popülasyonlarının ciddi şekilde azalacağı öngörülmektedir (Yeşil Gazete, 2024).

Elde edilen veriler doğrultusunda, okyanusların ciddi boyutlarda tahribata uğrayan ekosistemlerden biri olduğu vurgulanmalıdır. Sıcaklık artışları, okyanus yaşamını derinden etkileyerek bazı deniz memelilerinin ölümüne neden olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri, artan sıcaklıklar nedeniyle okyanus canlılarının, yani besin kaynaklarının göç etmesidir. Diğer bir önemli neden ise okyanuslarda kontrolsüz bir şekilde yayılan mikroplastik sorunudur. Mikroplastikler, suya atılan

⁶ Donmuş toprak

plastik atıkların uzun yıllar boyunca çözünerek küçük plastik parçalarına ayrılmasıyla oluşmaktadır. Su altı canlılarının çoğu, besin bulmakta zorlandıkları için farkında olmadan "balık kokusu sinen" mikroplastik parçalarını yiyerek beslenmektedir. Mikroplastikler yalnızca deniz altı yaşamını değil, insan yaşamını da olumsuz etkilemektedir.

2.1.3. Bir Tehdit Olarak Mikroplastik

Plastik, keşfedildiği günden bu yana çeşitli ürünlerin üretiminde yaygın olarak kullanılmış ve zamanla her evde yer edinmiştir. Ancak, kullanım alanlarının genişlemesiyle birlikte aşırı üretilen plastikler, zamanla kontrolsüz bir şekilde birikerek ciddi bir çevre sorununa dönüşmüştür. İnsan topluluklarının sürekli tüketim odaklı yaklaşımı, tüketim çılgınlığına yol açmış ve giyimden gıdaya kadar her alanda tüketim hızlanmıştır. Bu tüketim kültüründe satılan ürünlerin büyük bir kısmı, farklı türlerdeki plastiklerden oluşmaktadır. Tek kullanımlık ürünlerin yaygınlaşmasıyla birlikte atık üretimi kontrolsüz bir şekilde artmış ve plastikler denizlerden okyanuslara kadar yayılmıştır. Okyanuslarda uzun süre kalan plastik atıklar, güneşin etkisiyle küçük parçalara ayrılarak "mikroplastik" olarak adlandırılan yapıları oluşturmaktadır.

Her yıl yapılan yeni araştırmalar, sanayi faaliyetlerinin dünyayı zehirlediği yeni alanların keşfedilmesine neden olmaktadır. Son dönemde sıklıkla gündeme gelen mikroplastikler, üzerinde en çok durulan çevre sorunlarından biri haline gelmiştir. 2019 yılında düzenlenen 16. İstanbul Bienali, "Yedinci Kıta" başlığıyla Pasifik Okyanusu'nda serbestçe yüzen plastik kütesini merkeze alarak bu sorunun Türkiye'de daha geniş kitlelere duyurulmasını sağlamıştır (İKSV, 2019). Burada bahsedilen "kıta", tek bir parça halinde var olan veya ada formunda bulunan gerçek bir coğrafi oluşum değildir. Miktarı ve kapladığı alanın büyüklüğü nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Bu kütenin büyük bir bölümü, insan gözüyle görülebilir büyüklükteki plastiklerden oluşmakta ve zamanla çözünerek mikroplastikleri meydana getirmektedir.

Mikroplastiklerin okyanus yaşamına etkileri, oldukça olumsuz ve kontrolsüz bir şekilde yayılmaktadır. Plastik kirliliğinin deniz canlıları üzerindeki etkileri üzerine yapılan bir araştırmada, etkilenen tür sayısının 1995'te 260 iken 2015'te 690'a, 2018'de ise 1453'e yükseldiği tespit edilmiştir (Financial Times, 2018). Büyük göllerde test edilen balıkların çoğunda, Kuzeybatı Atlantik'te incelenen balıkların yüzde yetmiş üçünün bağırsağında ve her on deniz kuşunun dokuzunda mikroplastik tespit edilmiştir (Science Direct, 2018). 2015 yılında yayımlanan bir araştırmaya göre, Endonezya ve Kaliforniya'da satılan balıkların dörtte birinde plastik bulunmuştur (UC Davis, 2015). Ayrıca, Avrupa'da midye tüketen insanların her yıl en az 11.000 plastik parçası yemiş olabileceği tahmin edilmektedir (Science Direct, 2014).

Büyük Britanya süpermarketlerinde yapılan bir araştırmada, 100 gram midyede ortalama 70 plastik parçası tespit edilmiştir (Science Direct, 2018). Plastikleri yemeyi öğrenen balıkların yanı sıra, bazı kril türlerinin de mikroplastikleri işleyerek "nanoplastik" adı verilen daha küçük parçalara dönüştürdüğü belirtilmektedir. Bir araştırmada, üç aylık bir deniz kuşu yavrusunun midesinde, vücut ağırlığının %10'una denk gelen 225 adet plastik parçası bulunmuştur (Financial Times, 2018).

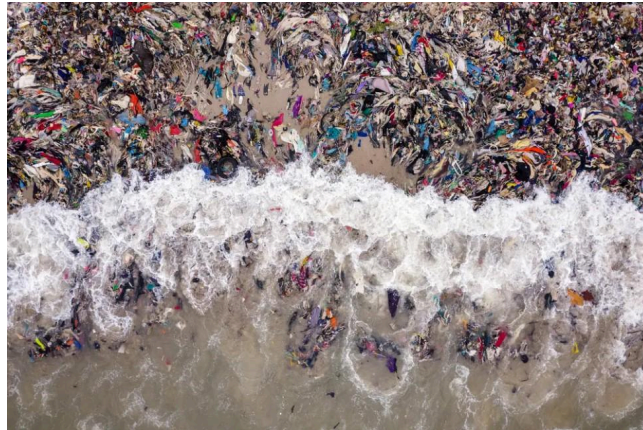
Görsel 4: Fotoğrafçı Chris Jordan & Manuel Maqueda “ALBATROSS”, Kuzey Pasifik Okyanusu, Midway Adası, 2009

Yukarıda kullanılan görseller, fotoğrafçı Chris Jordan ve Manuel Maqueda tarafından 2009 yılında kaydedilmiştir. Jordan çıktıkları bu yolculuğu kendi web sitelerinde şu şekilde ifade etmektedir;

ALBATROSS yolculuğu 2008 yılında arkadaşım, aktivist/fotoğrafçı Manuel Maqueda ile bir işbirliği olarak başladı. Yeni ortaya çıkan okyanus plastik

kirliliği sorununu incelerken, uğsuz bucaksız Kuzey Pasifik Okyanusu'nun ortasındaki küçük bir mercan adasında geręekleşen çarpıcı bir çevre trajedisi öğrendik... Eylül 2009'da Midway Adası'na yaptığımız ilk gezide, ekibimizle birlikte yerde ölü yatan, mideleri plastikle dolu binlerce genç albatrosu fotoğrafladık ve filme aldık. Bu deneyim yıkıcıydı, sadece kuşların çektiği acı açısından değil, aynı zamanda kitlesel tüketim kültürümüzün yıkıcı gücü ve insanlığın canlı dünyayla olan bozulmuş ilişkisi hakkında bize yansıttığı şeyler açısından da (Albatros The Film, ty).

Son yıllarda üretilen plastik miktarı, ihtiyaçlarımızın çok ötesine geçmiştir. Özellikle hijyen gerekçesiyle pazarlanan tek kullanımlık ürünler, ciddi bir çevre tehdidi oluşturmaktadır. Yapılan güncel araştırmalara göre, 1950 yılından bu yana yaklaşık 8,3 milyar ton plastik üretilmiştir ki bu, kırk yedi milyon mavi balinanın ağırlığına eşdeğerdir. Üretilen plastiklerin yalnızca yüzde dokuzu geri dönüştürölmektedir. Bu oran, toplam üretim miktarı göz önüne alındığında oldukça düşüktür. Üretilen plastiklerin yüzde on ikisi yakılmakta, geri kalan yüzde yetmiş dokuzu ise çöp depolama alanlarında biriktirilmekte veya çevreye, özellikle de denizlere ve doğal ortamlara atılarak kirliliğe neden olmaktadır. Her yıl okyanuslara 12,7 milyon ton plastik atılmaktadır. Her üç deniz kaplumbağasından birinin vücuduna mikroplastik parçacıkları girerken, balina ve yunus türlerinin yarısından fazlasında da plastik tespit edilmektedir (Greenpeace, 2018). Okyanuslara ve denizlere yalnızca ambalaj atıkları değil, aynı zamanda tekstil ürünleri de atılmaktadır.

Görsel 5: Muntaka Chasant, Yılın Çevre Fotoğrafçısı, 1.5'i Canlı Tutmak, Hızlı Modanın Çevresel Maliyeti, Gana Accra, Jamestown sahili, Temmuz 2022

Muntaka Chasant tarafından çekilen bu fotoğraf, ekolojik tahribatı ve okyanuslardaki kirliliği belgeleyerek gözler önüne sermektedir. Fotoğrafta görülen binlerce tekstil atığı, Gana'nın başkentindeki kıyılara düzenli olarak vurmaktadır (Yeşil Gazete, 2022). Birikmiş atıkların bu denli toplu halde ve düzenli aralıklarla görülmesi, üretim fazlası ürünlerin kasıtlı olarak denizlere boşaltıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Tekstil ürünlerinin yanı sıra, diğer atıkların da tesadüf olamayacak miktarlarda denizlere karıştığı görülmektedir.

Mikroplastikler, denizler ve okyanusların yanı sıra insanların temel doğal kaynaklarında da tespit edilmiştir. ABD'de farklı şehirlerde yapılan araştırmalar sonucunda, musluk sularının %94'ünde mikroplastik bulunmuştur (Orb Media, ty). Sekiz ülkede gerçekleştirilen araştırmalarda, bira, bal ve test edilen on yedi deniz tuzu markasının on altısında mikroplastik tespit edilmiştir. Başka bir araştırmada, içme suyuyla tükettiğimiz mikroplastiklerin çamaşır makinesinden kıyafetlerimize geçtiği, ev içinde havada asılı kalabildiği ve bu nedenle hem besinlerle hem de solunum yoluyla vücudumuza girebildiği saptanmıştır (Science Direct, 2018). 2022 yılında BBC News'te yayımlanan bir habere göre, anne sütünde de mikroplastik bulunmuştur. Roma'da yeni doğum yapmış otuz dört sağlıklı anneden alınan süt örneklerinde, yapılan ölçümler sonucunda %75 oranında mikroplastik tespit edilmiştir (BBC News, 2022).

Modern yaşamın kaçınılmaz sonuçlarından biri olan mikroplastikler, yaşamın her alanına yayılmış durumdadır. Starbucks gibi büyük içecek firmaları, yılda dört milyar tek kullanımlık kahve bardağı üretmektedir. Büyük firmaların yanı sıra, market zincirlerinde de tek kullanımlık plastik ambalajlarda satılan içecekler ve yiyecekler için her yıl on milyarlarca plastik kullanılmaktadır (Greenpeace, 2018). Okyanuslardaki kirliliğin vahim boyutlara ulaştığı konusunda hemfikir olan bilim insanlarına göre, bu kirliliğin tamamen ortadan kaldırılması ne yazık ki düşük bir olasılıktır.

Kirliliğin yaygın olarak normalleştirildiği bazı ülkelerde, çevresel ve atmosferik kirlilik insan sağlığını gözle görülür biçimde olumsuz etkilemektedir. İnsan sağlığı için ciddi riskler taşıyan hava kirliliği; kalp hastalıkları, kanser, inme, düşük doğum ağırlığı ve otizm gibi çeşitli sağlık sorunlarıyla ilişkilendirilmiştir.

2.1.4. Solunamaz Hava

Solunan havada, her nefeste alınabilecek kadar küçük partiküllerin bulunması, hava kirliliği olarak tanımlanmaktadır. Bu partiküllerle birlikte, kükürt dioksit, azot dioksit, ozon veya karbon monoksit gibi diğer kirleticilerin de sürekli olarak solunması, sağlık açısından risk oluşturmaktadır. Hava kirliliğine neden olan en önemli faktörlerden biri, kömür ve doğalgaz gibi kaynakların yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Ayrıca, önemli bir sera gazı olan karbondioksit, küresel ısınmaya olumsuz katkıda bulunmaktadır. Araçlarda kullanılan benzin ve dizel, iklim değişikliğine yol açan karbondioksiti atmosfere saldığı için oldukça zararlıdır. Fabrika bacalarından çıkan dumanlarla birlikte salınan karbondioksit, atmosferi ısıtmaya başlar; ancak bu durumun etkileri zaman içinde daha belirgin hale gelmektedir. Aralık-ocak aylarında çıkan bu dumanlar soğuk hava nedeniyle fark edilmese de, haziran-temmuz aylarında havanın daha da ısınmasına neden olmaktadır. Karbondioksit, havada uzun süre kalabildiği için iklim krizinin en tehlikeli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların kullanımına son verilmediği sürece, hava kirliliğinin önlenmesi oldukça güç görünmektedir (Aposto, 2024).

Drew Shindell yönetimindeki bir ekip, Nature Climate Change dergisinde, önümüzdeki yıllarda ısınma iki derece değil de bir buçuk derecede sabit tutulsa bile, sırf hava kirliliğinden yüz elli milyon insanın ölebileceğini vurgulamıştır (Shindell, 2018: s. 291-295). 2018 yılının sonlarında IPCC olasılıkları daha da ileri taşımış ve bir buçuk derece ile iki derece arasında yüz milyonlarca hayatın söz konusu olduğu ifade edilmiştir (IPCC, 2018). 2014 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nden alınan rakama göre, sadece hava kirliliğinden her yıl en az yedi milyon kişi hayatını kaybetmiştir. Bu rapora göre hava kirliliği dünyadaki en büyük sağlık riskini taşımaktadır (WHO, 2017). IPCC'nin yayınladığı tahminlere göre, salınımların devam etmesi durumunda, ortalama dört derecelik bir sıcaklık artışı beklenmektedir (IPCC, 2014: s. 11). Bu salınımların devam etmesi; günümüzde yaşananlardan on altı kat daha büyük arazilerde yaşanacak orman yangınları ve sular altında kalacak yüzlerce yerleşim yeri anlamına gelmektedir.

Küresel çapta hava kirliliğinden en çok etkilenen ülkelerden biri, 26 milyon nüfusa sahip Hindistan'dır. 2017 yılında yapılan araştırmalar, Hindistan'da hava solumanın, günde iki paketten fazla sigara içmeye eşdeğer zararlar verdiğini ortaya koymuştur (Chiang Mai, 2017). Bölgedeki hava kirliliği nedeniyle hastanelerdeki hasta sayısında %20 oranında artış gözlenmiştir (The Times of India, 2017). Görüş mesafesinin oldukça düşük olduğu bölgede, Delhi otobanlarında kirli hava nedeniyle görüş kaybı yaşayan sürücülerin neden olduğu kazalar meydana gelmiştir (NDTV, 2023). Buna ek olarak, hava yolu seferleri de iptal edilmiştir (Reuters, 2017). Araştırmalar, partikül madde kirliliğine kısa süreli maruz kalmanın dahi solunum rahatsızlıklarını önemli ölçüde artırabileceğini ve kan basıncını yükseltebileceğini göstermektedir (ATS Journals, 2018). 2017 yılında yayımlanan bir habere göre, küresel çapta dokuz milyon erken ölümün ince partikül kirliliğinden kaynaklandığı ve bu ölümlerin dörtte birinden fazlasının Hindistan'da gerçekleştiği belirtilmiştir (The Lancet, 2018). Hava kirliliği; felç (JOS, 2018), kanser (BBC News, 2013), kalp hastalıkları (AHA Journals, 2010), astım, akut ve kronik solunum yolu rahatsızlıkları (BBC, 2021), erken doğum (UCSF, 2021), hafıza ve dikkat eksikliği (Air Masters, 2018), hiperaktivite ve otizm spektrum bozuklukları (PubMed, 2018) ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, beyindeki nöron gelişimine zarar verdiği ve kömür tesisi gibi bazı endüstriyel tesislere yakın yaşamının DNA yapısını bozabileceği ifade edilmiştir (ScienceDirect, 2018).

Kasım 2024'te yayımlanan bir habere göre, teknoloji şirketi IQAir'in ölçümlerinde hava kalitesi endeksindeki kirlilik seviyeleri 1.500 olarak kaydedilmiştir. Bu seviye, Dünya Sağlık Örgütü'nün solunum için belirlediği seviyenin on beş katına eş değerdir (BBC, 2024).

Hava kirliliği sadece Hindistan'da değil, 2013 yılında Londra gibi bir şehirde de bir kız çocuğunun ölümüyle ilişkilendirilmiştir. Ella Adoo-Kissi-Debrah, 2013 yılında astım krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir. Daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda, hava kirliliğinin ölümle ilişkili olabileceği ortaya çıkmıştır. Mahkeme kararındaki sonuçlara göre, Ella'nın evinin yakınındaki azot dioksit (NO₂) seviyesinin Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Birliği yönergelerini aştığı ve bu nedenle Ella'nın aşırı hava kirliliğine maruz kalması sonucu astım krizi geçirdiği sonucuna varılmıştır. Ella'nın ölümünden önceki üç yıllık süreçte çok sayıda nöbet

geçirdiği ve yirmi yedi defa hastaneye kaldırıldığı belirtilmiştir (BBC, 2024). Avrupa'daki hava kirliliği tahmin edilen oranların çok üzerindedir. 1.500'den fazla izleme istasyonundan gelen verilere göre, Avrupa'da insanların yüzde doksan sekizi Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği standartları aşan ince partikül kirliliğine sahip alanlarda yaşamaktadır (Gazete Oksijen, 2023).

Avustralya'da yaşanan sıcak hava dalgası ve hava kirliliği, çok sayıda ağacın ölümüne ve mercan beyazlamasına neden olmuştur. Yerel kuş popülasyonlarında ciddi azalmalar gözlemlenmiş, bitki örtüsü zarar görmüş ve bazı böcek türlerinin popülasyonlarında beklenmedik artışlar yaşanmıştır. Bu olayların ardından ülke, karbon vergisi uygulamasına geçmiş ve karbon emisyonlarında düşüş sağlanmıştır. Ancak, siyasi baskılar sonucunda vergi sistemi kaldırılmış ve emisyonlar tekrar artmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, Avustralya Parlamentosu 2018 yılında küresel ısınmayı mevcut ve varoluşsal bir güvenlik riski olarak ilan etmiştir (Wells, 2020: 145). Ayrıca, ısınma nedeniyle uçan böceklerin yok olduğu düşünülmektedir. Yakın tarihli bir araştırmaya göre, uçan böceklerin %75'inin yok olmuş olabileceği ve bunun sonucunda tozlaşmanın azalmasıyla birlikte araştırmacıların "Ekolojik Kıyamet" olarak tanımladığı bir döneme girileceği öngörülmektedir (Pubmed, 2018).

Yapılan araştırmalar, hava kirliliğinin sınır tanımaksızın tüm canlı formlarını ve organlarını olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Toksik kirleticiler, hava yoluyla vücuda girerek kana ve beyne ulaşmakta, hatta anne karnındaki fetüse dahi geçebilmektedir (WHO, 2024). Hava kirliliğinin çok sayıda kaynaktan beslenmesi, çözüm üretmeyi giderek zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, aktivistler, eylemciler ve sanatçılar bir araya gelerek, toplumda hava kirliliğinin zararları konusundaki farkındalığı artırmaya yönelik çalışmalar yürütmektedir.

İklim krizinin etkileri, yıllar öncesinden öngörülmüş olup 1960'lı yıllardan itibaren çeşitli eylem ve projelerle gündeme gelmeye başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, toplumun iklim krizi hakkındaki bilgi düzeyi artmış ve bu doğrultuda eylemler ve tepkiler de yoğunlaşmıştır. Greenpeace gibi kuruluşlar aracılığıyla hava kirliliği, ormansızlaşma, küresel ısınma, buzulların erimesi ve okyanuslardaki plastik kirliliği gibi konular geniş kitlelere duyurulmuştur. Deniz ve kara ekosistemlerinin mevcut durumu, iklim krizinin potansiyel sonuçlarının vahametini çeşitli projelerle gözler önüne sermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. 2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİNDE YOK OLUŞ TEMASI

3.1. EKOLOJİK SANAT PRATİKLERİ: İLK ÖRNEKLER

“İklim hareketi, küresel iklim krizinin etkilerini en aza indirmek amacıyla gerekli önlemlerin alınmasını ve çevre korumaya yönelik politikalar ile yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesini talep eden bir toplumsal harekettir (Kesgin, 2022: 61). İnsan kaynaklı doğa değişim süreci binlerce yıl öncesine dayanmakla birlikte, Endüstri Devrimi'ni takip eden 250 yıllık kapitalist dönemde bu değişim hızla ivme kazanmıştır. Zamanla yaşamın her alanını kuşatan bir nitelik kazanmıştır. Ancak, bu gelişmelerin ekolojik sorunları tetiklemesi ve sanatın gündemine girmesi 1960'ların ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 1960'lardan itibaren sanatta ortaya çıkan bu yeni yaklaşım, insan eliyle doğaya verilen tahribatın yoğunluk ve hızının aşırı boyutlara ulaşmasıyla doğrudan ilişkilidir (Sezgin, 2022: 10).

Toplumsal hareketlerin halkı bilinçlendirmesiyle, özellikle Batı'da çevrecilik yaygınlaşmıştır. 1960'lardan itibaren öğrenci muhalefетinin temelleri üzerinde gelişen sosyal hareketlerin temel amacı, çevresel kirliliğin önlenmesidir. Batı'da başlayan sosyal hareketler duyuldukça, gelişmekte olan ülkelerde de farkındalık artmıştır. Bazı ülkelerde, çevrenin korunması adına merkezi yönetimler ve özel işletmeler, zaman zaman kamu kuruluşlarıyla karşı karşıya gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında teknolojik ve bilimsel alandaki gelişmeler, doğaya zarar vererek hayvanların yaşam alanlarını tahrip etmiş ve canlı popülasyonlarında ciddi değişimlere ve yok oluşlara zemin hazırlamıştır. Endüstri toplumunda devletin çevresel tahribatı önlemeye yönelik politikaları uygulamaması nedeniyle, toplumlar kamusal alanlarda düzenledikleri etkinlikler ve eylemlerle tepkilerini göstermek zorunda kalmıştır (Kılıç, ty: 94). Çevre hareketlerinin doğuşu, doğayı koruma ve tahribatı engelleme amacı taşımakta olup korumacı hareketler olarak adlandırılmıştır. Çevre hareketleri,

doğayı korumaya yönelik sivil toplum kuruluşlarının (STK) temelini de oluşturmuştur.

Yirminci yüzyıl, çevre hareketleri açısından oldukça etkili bir dönem olmuştur. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren farklı bakış açıları ve felsefi yaklaşımlar gelişmiştir. Özellikle 1960'lardan itibaren yükselişe geçen çevreci hareketlerin temelinde, modernizmin ideallerine duyulan şüphe önemli bir rol oynamıştır (H.Kartal, A.Kartal, 2020: s. 762). Bu dönemde, dünya nüfusunun hızlı artışından kaynaklanan doğal afetlerde artış gözlemlenmiştir. Yaşanan gelişmelerle birlikte, doğanın sömürülebilir bir kaynak olarak görülmesi sorgulanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan çevreci yaklaşımlar, çeşitli düşünce ayrılıklarına⁷ yol açmıştır. Sonraki bölümlerde ele alınacak örnek yaklaşımlardan da anlaşılacağı üzere, 20. yüzyılın son çeyreği çevrecilik hareketleri için önemli bir dönemdir.

1960'lı yıllarla birlikte çok sayıda öğrenci hareketi ortaya çıkmış, bu toplulukların fikirleri zamanla topluma yayılarak ekolojik farkındalığın öncüsü olmuştur. Ekolojik çalışmaların artmasıyla 1960 sonrası ekolojik muhalefet de güçlenmiştir. Çoğu araştırmacı tarafından, 1962'de yayımlanan *Silent Spring* (Sessiz Bahar) ekoloji çağının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1960 yılında ise Wallace Stegner tarafından yayımlanan *Wilderness Letter* (Vahşi Yaşam Mektubu), vahşi yaşamı korumak için kurulan derneklerin yeniden harekete geçmesini sağlamıştır (H.Kartal, A.Kartal, 2020: s. 764). Aynı dönemde, iklim hareketlerinin yanı sıra nükleer karşıtlığı gibi insan kaynaklı çevresel tehditlere karşı da hareketlenmeler yaşanmış ve 1970'lerde ABD'de örgütlenmeler başlamıştır (Kesgin, 2022: 63). Sosyal hareketler, daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla aktif bir şekilde çalışmış ve bu sayede belirli bir düşünceyi savunan topluluklar, çevresel bilincin artmasını ve hareketlere katılmayan diğer bireylerin de harekete geçmesini hedeflemiştir (Kılıç, ty: 95).

Toplumsal tepkiler ve değişimlerle birlikte 1960'lı yıllardan sonraki süreç, birçok kaynakta yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Aksoy, 2016: 61). Bu dönemde yaşanan köklü değişimlerin ardından, sanatçıları ve eserlerini

⁷ Derin Ekoloji, Ekofeminizm, Liberal Ekoloji, Çevre Etiği, Marksist Ekoloji, Yeni-Malthusçuluk, Hayvan Hakları Etiği, Toplumsal Ekoloji, Toprak Etiği, Chipko Hareketi, Sürdürülebilirlik ve Pragmatik Ekoloji, Ekozofi, Holistik Yaklaşım, Bireycilik anlayışı, Ekoarasizm, Ekofaşizm, Ekoterörizm, Gaia Hipotezi, Toplam Ekosistem Bilimi, NeoEkoloji, Yerleşim Ekolojisi, İnsan Ekolojisi, Sosyobiyojoloji, Çevre-Davranış Kuramları

besleyen politik atmosfer, olumsuzlukların sorgulanması için önemli bir zemin hazırlamıştır. Sanatçılar mevcut koşulları sorgulamaya başlamış ve değişen bakış açıları eserlerine de yansımıştır. 1960'ların getirdiği yeni düşünce biçimleriyle birlikte, sanatın dönüştürücü gücüne dair yenilikçi akımlar ortaya çıkmıştır (Aksoy, 2016: 68). Aynı zamanda sanat, doğada tahrip edilen alanları topluma aktarmak için bir köprü işlevi görmüştür. Çevresel sanatın şekillenmesinde, 1960'larda ortaya çıkan Kavramsal Sanat, Performans Sanatı, Arte Povera, Happening ve Minimalizm'in bakış açıları etkili olmuştur (Zümrüt, 2012: 9).

Bin dokuz yüz altmışlı yıllarda ABD'de, insanların nadiren ziyaret edebildiği "ıssız" olarak nitelendirilebilecek geniş arazilerde enstalasyon temelli sanat eserleri hayata geçirilmiş ve sanatın geleneksel türlerinden biri olan manzaranın tanımını önemli ölçüde genişletmiştir. 1960'lardan itibaren manzara, gerçek bir mekana dönüşerek arazi sanatçılarının müdahalelerine maruz kalmaya başlamıştır. Arazi sanatının temelinde, sanatçıların geleneksel galeri mekanlarına yönelik tepkisinin yanı sıra çevreci hareket de yer almaktadır. Her geçen gün olumsuz etkileri daha fazla hissedilmeye başlanan endüstriyel gelişmelerin ve teknolojik hızın tehlikeli boyutlarını düşünmeye sevk eden arazi sanatı, doğayı görünür kılmayı ve doğaya dair bilinç uyandırmayı amaçlayan bir yaklaşımın ürünüdür (Antmen, 2017: 251).

Arazi sanatının bir akım haline gelmesiyle birlikte birçok sanatçı, galeri mekanlarını terk ederek doğada geçici eserler üretmeye ve bu eserleri fotoğraflamaya başlamıştır. Dünyanın farklı yerlerinde kayalar, taşlar ve ağaç parçaları kullanarak eserlerini oluşturan sanatçılar, malzemenin yapısıyla ekolojik göndermeler de yapmaktadır. Arazi sanatını benimseyen sanatçılar, doğaya acil olarak sahip çıkılması gerektiğini vurgulamaktadır. Sahip çıkma kavramı, doğaya saygı duymayı da içermektedir (Yılmaz, 2013: 308).

Doğaya yönelen sanatçılardan bazıları, galeri sistemini bir hapishaneye benzetmiş ve özgür bir sanat için galeri dışı mekanların tercih edilmesi gerektiği düşüncesini benimsemiştir. Arazi sanatı kapsamında gerçekleştirilen bazı eserler, doğaya zarar verdiği gerekçesiyle tartışmalara yol açmış ve doğa ile sanat eserleri arasında kurulan ilişki sorgulanmıştır. Akımın öncü sanatçılarından Robert Smithson'ın ifadesiyle "fırça yerine buldozer" kullanan sanatçılar, çoğunlukla geçici

olmakla birlikte binlerce yıl korunmuş örnekleri de bulunan birçok enstalasyon üretmiştir.

3.1.1. Robert Smithson

Robert Smithson, yeryüzü sanatı hareketinin öncüsü ve ikonik Sarmal Dalgakıran'ın yaratıcısı olarak tanınmaktadır. Smithson'ın öne sürdüğü en önemli kavramlardan biri, sanatın bağlamından ayrılamaz olduğu "yer" kavramıdır. Smithson, hem geleneksel sergi mekanlarını hem de uzak coğrafyaları pratiğine dahil ederek, müzelerin sözde tarafsız alanlarının sanata dayattığı coğrafi ve kültürel sınırlamalara işaret ederek bir tür kurumsal eleştiri gerçekleştirmiştir (Smithson, Tsai, Butler, Crow, Alberro, 2004: 11).

Sanatçı, bazı çalışmalarında iç ve dış mekanı birleştirmek amacıyla doğaya müdahale ederken, bazılarında ise doğadan topladığı toprak, taş, kum gibi malzemeleri sergi alanlarına taşıyarak yerleştirmeler yapmıştır. Sanatçının ABD'nin Utah eyaletindeki tuz gölünün kıyısında taş, toprak ve tuz kristalleri kullanarak yaptığı *Spiral Jetty* (Sarmal Dalgakıran) adlı eser, yeryüzü sanatının öncü çalışmalarından biri olarak tarihe geçmiştir (Mamur, 2017: 1002).

Görsel 6 : Robert Smithson, Spiral Jetty (Sarmal Dalgakıran), ABD, 1969-1970

Eser, eskiden petrol çıkarma amacıyla kullanılan bir bölgede gerçekleştirilmiştir. Dalgakıran'ın sarmal şekli, gölün merkezinde olduğu söylenen girdaba gönderme yapacak şekilde tasarlanmıştır. Yapıtlarında yaşam ve ölüm

döngüsünün bir ifadesi olan entropi⁸ fikrini işleyen sanatçının eseri, doğal değişimler sonucunda zaman zaman sular altında kalmıştır. *Sarmal Dalgakıran*'ın yerleştirilmesinin ardından, eserin korunması gerekçesiyle bölgede petrol çıkarma çalışmaları durdurulmuştur. Eser yaklaşık 450 metre uzunluğundadır ve yapımı için alana 6500 tondan fazla malzeme taşınmıştır. 1979 yılında yayımlanan bir açıklamada Robert Smithson düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Ülke çapında çok sayıda Madencilik alanı, artık kullanılmayan taş ocakları, kirlenmiş göller ve nehirler var, böylesi zarar görmüş yerlerin yeniden işlev kazanabilmesi için önerilebilecek pratik çözümlerden biri de 'Arazi Sanatı' kapsamında toprağı ve suyu geri kazanmanın yollarının aranmasıdır. (...) Dünyanın kömüre ve Yollara gereksinimi var, evet, o halde kömür madenciliğinin ya da yol yapımının kirlı atıklarına da bir çare bulunmalı. Ekonomi dünyadan soyutlandığında, doğal süreçlere kördür. Sanat, çevreciyle endüstrici arasındaki iletişimi sağlayan bir kaynağa dönüştürülebilir. Çevre bilinci ve endüstri iki ayrı çıkmaz yol gibi değil, birbiriyle bir noktada kesişen yollar gibi düşünülmelidir (Antmen, 2017: s. 258, s. 259).

Sarmal Dalgakıran, yeryüzü sanatının amacını en iyi şekilde yansıtan örneklerden biridir. İnsan, doğanın ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, şehir kültüründe yetişen bireyler doğayla olan bağlarını unutma eğilimindedir. Yeryüzü sanatının öncüleri, bu bağlantı noktasına dikkat çekmektedir. Doğayla iç içe yapılan yerleştirmeler, insanın doğayla olan iletişimini ve bağlarını güçlendirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Robert Smithson gibi yeryüzü sanatını temsil eden diğer öncü sanatçılar da benzer düşünceleri paylaşmaktadır.

3.1.2. Richard Long

Uzun yürüyüşler yaparak ve doğaya küçük dokunuşlar ekleyerek eserlerini oluşturan Richard Long, pusula, harita, kalem ve defter gibi malzemelerle doğa yürüyüşlerini gerçekleştirmektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde eserlerini üreten

⁸ Evrenin büyük patlamadan günümüze kadarki süreçte genişlemeye devam etmekte olduğunun düşünülmesidir. Devam eden her şeyin düzenli bir halden düzensiz bir hale doğru yönelişine ve genişleme halinde olmasına "entropi" denir.

sanatçı, ıssız bölgelerde bulduğu ağaç, yaprak, taş, toprak ve balçık gibi malzemelerle küçük düzenlemeler yapmaktadır. Aynı zamanda, çoğunlukla aynı hızda gidip gelerek ayak izleriyle düz çizgiler oluşturmaktadır.

Richard Long'un bu yürüyüşlerinin kalıcı hale gelmesi, kayıt altına alınarak fotoğraflanması sayesinde mümkün olmuştur. Otların yeniden büyümesiyle oluşan çizgi ve desenler, doğal unsurlarla birlikte zamanla kaybolmaktadır. Yürüyerek oluşturulan çizgiler, yirminci yüzyıl sanatının özgün ve önemli örneklerindendir. Sanatçı, oluşturmayı hedeflediği izleri oyuntu, heykel ve performans gibi farklı disiplinlerle birleştirmektedir. Sanatçının oluşturduğu çizgiler, sonsuzluğa uzanan bir yapıya sahipmiş gibi görünmektedir (Arapoğlu, 2018: 94).

Görsel 7: Richard Long, “Walking A Line in Peru” (Peru’da Bir Çizgiyi Yürümek), 1972.

Sanatçının doğa içindeki yapıtlarında, kendi varlığının izi üzerinden kurgulanan performatif nitelikli çalışmaları, doğanın döngüsellğine gönderme yaparken aynı zamanda insan kültürünün doğa üzerindeki etkisini simgelemektedir. Richard Long'un doğa yürüyüşleri sonucunda elde ettiği izler, arazi sanatında akla gelen ilk örnekler arasında yer almaktadır (Antmen, 2017: 255).

Görsel 8: Richard Long, “Walking to draw a line” (Bir çizgi çizmek için yürümek), İngiltere, 1968

Sanatçı, doğada ürettiği yapıtları topluma aktarmak için fotoğraf ve haritalardan yararlanmıştır. Aynı zamanda, gittiği yerlerden topladığı taş, dal parçaları ve toprak gibi doğal malzemelerle müzelerde de benzer eserler üretmiştir. Yürüyüşleri sırasında doğada düz çizgiler, spiraller, çarpılar ve kareler oluşturmuş ve gittiği yerlerle ilgili duygularını doğa aracılığıyla ifade etmiştir (Duyuler, 2014: 22).

Arazi sanatı kapsamında, doğada iz bırakmaya yönelik deneysel çalışmaların yanı sıra, restoratif yaklaşımlar olarak değerlendirebileceğimiz, tahrip olmuş alanları iyileştirmeye yönelik projeler de tasarlanmıştır. Toplumsal farkındalık yaratmak amacıyla dikilen fidanlar ve müzede gözlem altında tutulan habitatlarla birlikte, korunabilir bir miras olarak görülen yapıtlar da ortaya konmuştur. Birçok sanatçı, ekolojik krizin farklı alt başlıklarına odaklanarak farkındalık oluşturabilecek, toplumu bilinçlendirecek ve farklı deneyimler yaşatacak projeler geliştirmiştir.

3.1.3. Hans Haacke

Ekolojik sanat alanında önde gelen sanatçılardan biri olan Hans Haacke, politik bakış açısına sahip eserleriyle görünür olanın ardındaki gerçeğe vurgu yapmaktadır. Arazi sanatı ile ilişkili olarak 1969'da gerçekleştirdiği *Grass Grows* (Çim Büyüyor) adlı eseri, çimlerle kaplı bir toprak tümseğidir.

Görsel 9: Hans Haacke, 'Grass Grows' (Çim Büyüyor), 1966-1969

Bu çimenler, herhangi bir kimyasal madde kullanılmadan galeri mekanına yerleştirilmiş ve doğayla sanatsal bir alanda etkileşim kurmanın bir yolu olarak tasarlanmıştır. Haacke, izleyicinin eseri gözlemleyerek ve dokunarak doğayı deneyimlemesini amaçlamıştır (Hafizoğlu, 2024: 4). Haacke, yaptığı çalışmaların alt metnini kendi ifadeleriyle şu şekilde açıklamıştır:

Öyle bir şey yap ki doğayla karışsın, sabit kalmasın yerinde, çevresindeki değişikliklere tepki versin... Isıya, sıcaklık değişikliklerine duyarlı bir şeyler yarat, hava akımlarına maruz kalsın yerçekimi gücüne dayansın işleyişi doğal bir şeyler anlatsın (Aktaran: Aydın, Zümrüt, 2013: s.58).

Hans Haacke tarafından bir galeri içinde tasarlanan bu çalışma, günümüze kadar korunmuş ve korunmaya devam eden diğer projelerle desteklenmiştir. Hans Haacke, bu çalışmasıyla 2000'li yıllardan sonra ortaya çıkan birçok ekolojik tabanlı çalışmaya öncülük etmiştir.

3.1.4.Alan Sonfist

Alan Sonfist'in 1965'te tasarladığı ve 1978'de hayata geçirdiği, New York'ta bir arazinin sömürge öncesi bitki örtüsünü yeniden canlandırmaya çalıştığı *Time*

Landscape New York City (Zaman Manzarası New York) adlı yapıtı, 1960'ların önemli örnekleri arasında yer almaktadır (Sezgin, 2022: 27).

Görssel 10 ve 11: Alan Sonfist, “Time Landscape New York City” (Zaman Manzarası New York Şehri), Manhattan, 1965 - Günümüz

Time Landscape, West Houston Street ve LaGuardia Place köşesinde, Manhattan'da sömürge öncesi döneme ait yerel ağaçlar, kır çiçekleri, çalılar ve otlardan oluşan bir orman ve aynı zamanda canlı bir sanat eseridir. New York City'nin simgelerinden birine dönüşen bu yapı, türünün ilk kentsel ormanı olarak tarihe geçmiştir. Aynı zamanda ekolojide restoratif yaklaşımlar olarak bilinen önemli bir dönüm noktasının da örneğidir. Ekolojide restoratif yaklaşımlar, bir ekosistemin sağlığını ve sürekliliğini merkeze alarak tahrip edilmiş alanların geri kazanılmasını amaçlayan faaliyetlerdir. Tahrip edilmiş alanların çoğu, insan faaliyetleri nedeniyle zarar görmüş ve sağlığını kaybetmiştir (Society for Ecological Restoration, 2004: 1). Yapı, konumlandırıldığı alanın tahrip edilmeden önceki orijinal halinin nasıl olduğunu göstermek amacıyla tasarlanmıştır. "Zaman Manzarası", herhangi bir sanatsal müdahale olmaksızın başlı başına bir heykel olarak kabul edilen ilk sanat eseridir. Projenin tamamlanması 10 yıl sürmüş ve günümüzde hala sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Yapıt, zaman içinde ağaçların ve bitkilerin büyüme oranlarına bağlı olarak gelişen bir heykeldir (The Village View, ty).

Helen Mayer Harrison ve Newton Harrison tarafından 1972 yılında tasarlanan *Portable Orchard: Survival Piece* (Taşınabilir Meyve Bahçesi: Hayatta Kalma Parçası) adlı benzer bir proje hayata geçirilmiştir.

3.1.5. Helen Mayer Harrison & Newton Harrison

Helen Mayer Harrison ve Newton Harrison tarafından hayata geçirilen *Portable Orchard: Survival Piece* (Taşınabilir Meyve Bahçesi: Hayatta Kalma Parçası) adlı proje, doğal tarım uygulamalarının geçerliliğini yitirdiği bir geleceği öngörerek üretken ve sürdürülebilir bir gıda sistemini araştırmayı amaçlamıştır.

Görsel 12: Portable Orchard: “Portable Orchard: Survival Piece”, (Taşınabilir Meyve Bahçesi: Hayatta Kalma Parçası) Whitney Museum of American Art New York, 1972 - Günümüz

Müzenin sekizinci katında uzun bir alana yayılan bitkiler, sekoya ağacından yapılmış altıgen biçimli kutuların içerisinde kök salmış, on sekiz canlı narenciye ağacından oluşan bir enstalasyondur. Çevresel bozulmaya karşı hayatta kalma alternatifini yansıtan bu yapıt, gezegenin hassas ekosistemine karşı artan toplumsal farkındalıktan ilham alarak tasarlanmıştır. Aynı zamanda eser Orange country'deki Son portakal bahçesi ne dair bir metafordur. Bu çalışmaların ardından ekoloji temelli çeşitli sergiler düzenlenmeye başlamıştır⁹. Bin dokuz yüz altmış dokuzda Cornell Üniversitesi'nin sanat galerisinde düzenlenen “Yeryüzü Sanatı” sergisi kapsamında birleşen eserler bu oluşumlardan biridir. Sergide; Hans Haacke, Robert Morris,

⁹ Bu alanda, çoğu daha küçük ölçekli diğer sergiler: “Earth, Air, Fire, and Water: Elements of Arts”, Boston Güzel Sanatlar Müzesi, 1971; “Art in Space”, Detroit Sanat Enstitüsü, 1973; “A Response to the Environment”, Rutgers Üniversitesi Galerisi, 1975; “Earth Net: An Economic System”, Baxter Sanat Müzesi, Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü 1987. Reagan - Thatcher muhafazakarlığı ve anti ekolojik rövanşizmin hakim olduğu 1980'lerde epey azalmış olan çevre sanatı sergileri, 1992'de “Kırılgan Ekolojiler ile yeniden başlamıştır (Sezgin, 2022: s.60).

Dennis Oppenheim ve Robert Smithson'ın Arazi Sanatı kapsamında yapılan çalışmaları yer almıştır (Sezgin, 2022: s.27-29).

İklim krizinin büyük bir sorun olduğu, sanatçılar ve aktivistler tarafından 1960'lı yıllardan itibaren dile getirilmeye başlanmış olsa da, 1970'li yıllarla birlikte toplumsal gündemde daha fazla yer bulmuş ve 1990'larla birlikte önemli bir ivme kazanmıştır.

3.1.6. Joseph Beuys

Joseph Beuys, 1982 ile 1987 yılları arasında 7. Documenta etkinliği kapsamında Almanya'da gerçekleştirdiği "7000 Meşe, 7000 Bazalt" adlı projesiyle şehrin farklı yerlerine ağaçlar dikmiş ve her ağacın altına bir bazalt taşı yerleştirmiştir. Proje, "Sosyal Heykel" kavramının benimsenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Almanya'nın Kassel şehrindeki sanayileşme nedeniyle tahrip olmuş ekolojik dengenin iyileştirilmesi amacıyla 7000 Meşe projesiyle şehir onarılmaya çalışılmıştır (Mamur, 2017: 1003).

Görsel 13 ve 14: Joseph Beuys, “7000 Meşe, 7000 Bazalt”, 7. Documenta, Kassel, 1982-1987

Prof. Dr. Marcus Graf'ın Akbank Sanat ile gerçekleştirdiği bir konuşmada Joseph Beuys ve sosyal heykel kavramı ele alınmış ve kavram şu şekilde ifade edilmiştir: Beuys, 1970'li yıllarda dünyanın değiştiğini, politika, toplum ve sanatın tanımının da değişebileceğini öne sürmüştür. Sanat kavramının daha katılımcı, topluma hitap edebilecek, politik bakış açısına sahip ve süreç odaklı olması gerektiğini düşünerek sosyal heykel kavramını ortaya atmıştır. Herkesin sanat yapabileceğini savunan bu yaklaşıma göre, tüm insanlar sanatçıdır ve her birey bu oluşumun bir parçası olarak sanat yapabilir (YouTube, 2021). Sosyal heykel

kavramının en temel malzemeleri düşünce, dil ve eylemdir (Balcı, 2023: 551). Bu yaklaşıma göre, 7000 Meşe 7000 Bazalt projesine katkı sağlayan tüm insanlar yapılan sanatın yaratıcısıdır.

Çalışmada kullanılan bazalt taşı; durağanlığı, sağlamlığı ve katılığı temsil etmektedir. Oldukça yavaş büyüyen meşe ağacı ise doğal ve toplumsal varlığı simgelemek için özellikle seçilmiştir. Etkinlik, halka açık bir şekilde ve halkın katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Mamur, 2017: 1003). Proje kapsamında, Beuys tarafından imzalanmış ağaç sertifikaları, katkı sağlayan bağışçılara verilmiştir. Hızla ilerleyen sanayileşme ve endüstriyel kirlilik, ekolojik dengeyi bozmuş ve aynı zamanda toplumun fiziksel ve ruhsal sağlığını da etkilemiştir (Şahin, Arat, 2022: 233-234).

Sanatçının seçtiği ağaçların yüzde altmışını meşe oluştururken, geri kalanını kestane, karaağaç, alıç, keçiboynuzu, akasya, akçaağaç, ceviz gibi 15 farklı türden ağaç oluşturmaktadır. Sanatçı, asfalt ve katranla kaplı bir şehirden, içerisinde yeşil ağaçların bulunduğu daha sağlıklı bir alan yaratmayı başarmıştır (Tomsuk, 2022: s. 914).

Sanatçıların projelerinin tasarım ve gelişim süreçlerinde, 7000 Meşe, 7000 Bazalt projesinde olduğu gibi toplumun yardımı büyük önem taşımaktadır. Proje, sanatçının fidan dikimine yardım eden gönüllü kişilerle birlikte daha geniş kitlelere ulaşmıştır.

3.1.7.Agnes Denes

Agnes Denes'in Buğday Tarlası performansı, ekolojik sanat örnekleri arasında sembolik bir öneme sahiptir. Özgürlük Heykeli ve Wall Street Dünya Ticaret Merkezi arasında kalan alanda gerçekleştirilen ve tamamlanması dört ay süren bir ıslah ve ekim çalışmasıdır. Denes, 1982 yılında Manhattan'daki Battery Park'ta bulunan bir çöplüğü bir ekibin yardımıyla ıslah ederek ekime hazır hale getirmiş, ardından da geleneksel yöntemlerle iki dönümlük araziye buğday ekimi yapmıştır. Dünya Finans Merkezi'ne iki blok uzaklıktaki ve proje için ayrılan alan, sanatçıya yardım eden kişiler tarafından elle temizlenmiş ve ekinler elle ekilmiştir (Denes, ty).

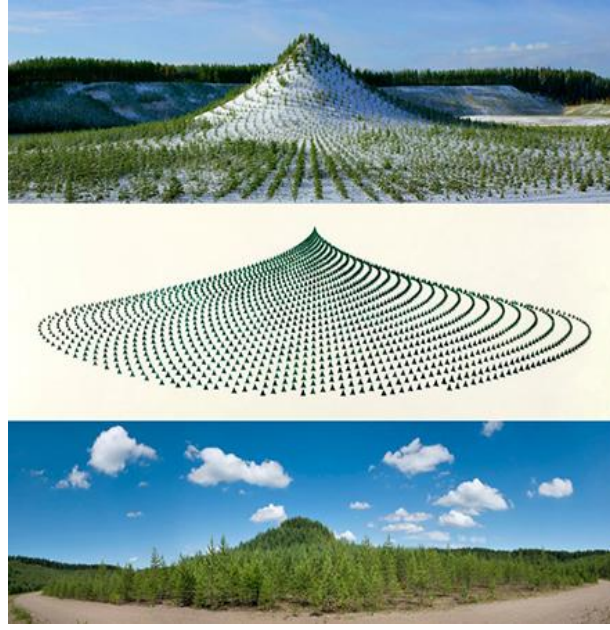

Görsel 15 ve 16: Agnes Denes, Wheatfield-A Confrontation: Battery Park Landfill, Downton Manhattan, 1982 - Havadan görünüm

Buğday tarlası, ekiminden yaklaşık dört ay sonra 16 Ağustos'ta hasat edilmiş ve 1000 pounddan fazla sağlıklı altın rengi buğday elde edilmiştir. 4,5 milyar dolar değerindeki bir arazide buğday tarlası hasat etmek, güçlü bir paradoks yaratmıştır. Buğday tarlası, evrensel bir kavram ve semboldür; gıdayı, enerjiyi, dünya ticaretini ve ekonomiyi temsil etmektedir. Hasat edilen tahıl, Minnesota Sanat Müzesi tarafından düzenlenen "Dünya Açlığının Sonu İçin Uluslararası Sanat Gösterisi" adlı sergide, dünya genelinde ekonomik kriz yaşayan yirmi sekiz şehre gönderilmiştir (Denes, ty).

Denes bu çalışma yoluyla insanları, insani değerler, yaşam kalitesi ve insanlığın geleceği, yanlış önceliklerimiz, ekolojik endişeler ile ilgili bir sorgulama yapmaları yönünde teşvik eder. Milyonlarca dolar eden bir arsanın gerçek değerinin hem maddi hem manevi olarak tekrar düşünülmesini sağlayarak, yanlış yönetim, atık, açlık ve ekoloji gibi konuları deşifre eder (Aksoy, 2019: s. 581).

Agnes Denes tarafından 1982'de gerçekleştirilen Buğday Tarlası, tüm zamanların en önemli toprak çalışmalarından biri olarak tarihe geçmiştir. Aynı zamanda sembolik konumu nedeniyle oldukça etkileyici bir projedir. Ekolojik sanat tarihinde Agnes Denes, sürdürülebilir yöntemlerle fark yaratmayı başarmış bir sanatçıdır. Sanatçının 1992-1996 yılları arasında gerçekleştirdiği bir diğer projesi olan "Üç Dağ-Canlı Zaman Kapsülü", 11 bin kişi tarafından desteklenmiş ve her biri bir ağaç olmak üzere 11 bin ağaç dikilmiştir. Proje, piramit şeklinde dikilmiş bir ağaç topluluğundan oluşmaktadır (Aktaran: Sezgin, 2021).

Görsel 17: Agnes Denes, Üç Dağ - Canlı Zaman Kapsülü - 11 Bin Ağaç, 11 Bin İnsan, 400 Yıl, Triptik, 1992-96 - Günümüz

Dört yüz yıl boyunca korunması planlanan bu yapının, gelecek nesillerde el değmemiş bir ormana dönüşmesi öngörülmektedir. Üç Dağ; iklim değişikliği, ormansızlaşma, çölleşme ve arazi ıslahının meşrulaşmış düzeni gibi birçok soruna karşı hem somut hem de kavramsal bir duruş sergilemektedir. Denes'in bu çalışması, toprak koruma ve ıslah etme yöntemlerinden yararlanmaktadır. Sanatçı, 1992 yılında gerçekleştirdiği projesiyle aynı zamanda fiziksel çevremiz için gelecekte daha temiz bir havada yaşamayı hedeflemektedir. Kapsülü oluşturan 11 bin ağacın 400 yıl boyunca korunması öngörülmektedir. Düzenlenen bu alanın 400 yılın sonunda el değmemiş bir ormana dönüşmesi amaçlanmaktadır. Proje, ormansızlaşma ve iklim değişikliği gibi birçok konuya değinirken aynı zamanda kavramsal bir duruş da ortaya koymaktadır (Aktaran: Sezgin, 2021).

3.1.8. Mel Chin

Mel Chin, "Revival Field" (Toprak Diriltme Projesi) adını verdiği projesini, zehirli atık yığınlarının bulunduğu ABD'nin Minnesota bölgesinde gerçekleştirmiştir. 1960'lı yıllarda yapılan ekolojik ıslah projeleri gibi, 1990'lı yıllarda da iyileştirme amaçlı çalışmalar yapılmıştır. Mel Chin'in Toprak Diriltme Projesi de ekolojik ıslah projelerinden biridir ve projenin uygulandığı alan, verimsizleşmiş ve tahrip edilmiş bir arazidir (Hafizoğlu, 2024: 5).

Görsel 18: Mel Chin, “Revival Field” (Toprak Diriltme Projesi), Minnesota, 1993

Sanatçı, bir bitki bilimci gibi topraktaki toksinlerin giderilmesine yardımcı olabilecek türler üzerine araştırmalar yapmıştır. Chin, araziye bitkileri ektikten üç yıl sonra hasat etmiş ve ardından ABD Tarım Bakanlığı'ndaki Chaney laboratuvarına göndermiştir. Burada yapılan araştırmalar ve analizler sonucunda, altı çeşit hiper bitki tarafından ağır metallerin emildiğine dair olumlu bulgular elde edilmiştir. Bitkiler, zararlı maddelerin topraktan emilerek yok edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Özdemir, 2021: s.50).

Bu yöntemle bölgede bir iyileştirme sağlanmıştır. Proje alanı demir çitlerle çevrilmiş ve bitkiler alana "+" sembolü oluşturacak şekilde dikilmiştir. Projede, çevre kirliliğinin önlenmesinin yanı sıra, insan kaynaklı kirli toprakların geri kazanılması ve iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Sanatçı, yaratıcı gücün yalnızca metaforik eserler üretmek için değil, yaşanan bir soruna doğrudan müdahale etmek ve sonuç almak için de kullanılabileceğini ifade etmiştir. Chin, sanatın sadece bir dil olmadığını, değişimi içinde barındıran, işlevsel ve aynı zamanda insanları harekete geçirebilen bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır (Antmen, 2009: s. 255).

Çevre hareketleri, 1980'li yıllarla birlikte sanatçılar ve iklim aktivistleri sayesinde kamuoyunda yer edinmeye başlamıştır. İklim hareketleri, ekoloji bilimi ve iklim krizi üzerine çalışan bilim çevrelerinin desteğiyle gelişmiştir. Bireysel katılım desteğiyle geniş kitlelere ulaşan sanat yapıtlarının yanı sıra, sivil toplum örgütleri kurulmaya başlanmış ve iklim krizini merkeze alan projeler tasarlanmıştır. Başta

Greenpeace olmak üzere kitlesel hale gelen sivil toplum örgütleri, 1990'ların başından itibaren yaşanan ekolojik bozulmaları geniş kitlelere duyurmak amacıyla çeşitli eylemler yapmış, görsellerin ve sloganların ön plana çıktığı çarpıcı kampanyalar yürütmüşlerdir. Örneğin, Greenpeace'in 1986 yılında ozon tabakasının korunması için buzdolaplarında ozona zararlı gazların kullanımına karşı başlattığı kampanya, 1990'lar boyunca devam etmiş ve geniş bir etki uyandırmıştır (Kesgin, 2022: s. 62-67).

Birleşmiş Milletler, 1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde 178 devletin katılımıyla gerçekleşen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" (Rio Konferansı) kapsamında sürdürülebilir kalkınma kavramının kapsamını genişletmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı, birçok disiplinin çalışma alanında kendine yer bulabilmiştir (Mamur, 2017: s. 1008). Kamuoyuna sunulan iklim krizi sorunlarıyla birlikte eş zamanlı yürütülen kampanyalar, sorunun geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda iklim krizi çerçevesinde yapılan projelerin bir araya getirildiği sergilerle sorun, sanat alanında giderek daha görünür hale gelmeye başlamıştır.

Queens Sanat Müzesi'nin 1992 yılında düzenlediği "Kırılgan Ekolojiler" sergisi, 1960'lı yılların başından 1990'lı yıllara kadar olan süreci ve yapılan çalışmaları çevre sanatının tarihsel gelişimini anlamaya yönelik ilk girişimlerden biri olarak kabul edilir. Serginin küratörlüğünü üstlenen Barbara Matilsky, çevre sanatını 1960'lı yıllarda ABD'de ırk ayrımcılığının, kadının toplumsal statüsünün, savaşların, geleneksel çevre değerlerinin ve hükümet politikalarının sorgulanmaya başlandığı toplumsal ve siyasi atmosferle ilişkilendirmiştir. Sergideki çalışmalar ve sergi kataloğunda referans verilen projeler, bir yandan tahrip edilmiş habitatların, bozulmuş ekosistemlerin onarımını öngörürken, bu onarımı gerçekleştiren sanata atıfta bulunarak Restorasyonist Eko-Estetik kavramını vurgulamıştır. Sergide yer alan eserler arasında Alan Sonfist'in "Time Landscape"i, Harrison ikilisinin 1972-73 yılları arasında ürettiği "Portable Orchard: Survival Piece #5"i, Haacke'nin 1972'de tasarladığı "Rhine-Water Purification Plant"i, Bonnie Ora Sherk'in 1974 tarihli yapıtı "The Farm", Agnes Denes'in 1982'de gerçekleştirdiği "Wheatfield-A Confrontation" ve son olarak Mel Chin'in 1990-1993 yılları arasında gerçekleştirdiği "Revival Field" projesi bulunmaktadır (Sezgin, 2022: 27-28). Bu sergideki her yapıt, arazideki

alanların endüstri dışı amaçlarla kullanılmasını ve doğaya ait alanların kirletici unsurlardan sanat yoluyla kurtarılmasını öneren birer girişim niteliğindedir.

Belirli sınırlar içindeki bu korumacılık, sonraki süreçlerde doğanın finansal değerlemeler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yerel topluluklarla iş birliği içinde yönetilmesine dayalı yeşil ekosistem uygulamalarının öncü stratejisine dönüşecektir. Koruma altındaki bu dokunulmaz yaşam alanları, biyoçeşitlilikten yoksun, sadece okaliptüs ağacı üretimi için ayrılmış çiftlikler gibi, onarılmış doğal bir ortamdan ziyade insan eliyle inşa edilmiş yapay bir çevre izlenimi vermektedir. Bu eserlerle koruma altına alınan saf doğa anıtsallaştırılırken, ileride karşılaşılabilecek bazı zorlu konulara zemin hazırlanmıştır (Sezgin, 2022: 29-31).

Bu dönemlerde sanatçılar, ekolojiyi merkeze alarak yok olma tehlikesine karşı tahrip edilmiş alanları iyileştirmeye yönelik bakış açıları geliştirmiştir. Böylelikle üretilen yapıtlar, zamansız ve yıllar içinde büyüüp gelişebilen, "Canlı Sanat Yapıtı" olarak tanımlayabileceğimiz projelere dönüşmeye başlamıştır. 1990'lı yılların sonunda politik bir kimlik kazanan ekolojik sanat, Greenpeace gibi ekolojiye odaklanmış sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte 1960'lı yıllara kıyasla daha geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. 1960'lar ile 1990'lar arasında yapılan projeler, yenilikçi bir sanatsal ifadenin yanı sıra derin bir bilimsellik de içermektedir. 1990'larla benimsenmeye başlayan çevre farkındalığı, 2000'li yıllarla birlikte artarak devam etmiş ve günümüze yaklaştıkça "İklim Krizi" herkes tarafından bilinen bir gerçek haline gelmiştir.

3.2. 2000 SONRASI EKOLOJİK SANAT YAKLAŞIMLARI

Çevre aktivistleri, 2000'li yıllarla birlikte devletleri iklim değişikliği konusunda adım atmaya zorlamaktan vazgeçerek bu konuda yapılabilecek hamlelerin ancak siyasi ve geniş tabanlı toplumsal bir hareketle, protesto yardımıyla başarılabileceğini fark etmişlerdir. IPCC'nin kurulması, UNFCCC ve Kyoto Protokolü'nün kabulü gibi olumlu gelişmelerin ardından, 2000'li yıllarla birlikte bu oluşumların ne kadar etkisiz olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır. 1960'lı yılların iklim hareketlerinden farklı olarak, 2000'li yıllarda yapılan eylemler, gösteriler ve protestolar biçim değiştirmiş ve farklı ve yeni gruplar iklim değişikliği mücadelesi için bir araya gelmeye başlamıştır. İklim adaleti kavramı, 2000 sonrası hareketlerin temelini oluşturmaya

başlamıştır. 2000'li yılların ortalarına doğru Birleşmiş Milletler gibi kurumlara yönelik beklentiler azalmaya başlamıştır. Giderek düşen umut ve beklentilerin ardından çevre hareketlerinin yerleşik aktörleri, iklim hareketlerini gündemlerinin üst sıralarına taşımaya ve Greenpeace gibi örgütler çeşitli farkındalık kampanyaları yürütmeye başlamışlardır. Bu tip kampanyaların en önemli ve ilk örneklerinden biri, FoE tarafından 2004 yılında İngiltere'de gerçekleştirilmiştir. Eylem repertuarları ve sloganlarıyla birlikte iklim hareketinin entelektüel çevreler üzerindeki etkisi oldukça fazladır. FoE, üzerinde petrol şirketlerinin logoları bulunan şişme karbon dinozorunu Londra meydanlarından birine yerleştirmiş ve bu kampanya sayesinde hem dikkatleri konuya çekmeyi hem de İngiliz hükümeti başta olmak üzere Avrupa Birliği ülkelerini CO2 emisyonlarını düşürmek üzere yasal düzenlemeler yapmaya zorlamayı hedeflemiştir (Kesgin, 2022: 68-70).

“The Big Ask” (Büyük Soru) kampanyası, 2005 yılında “Stop Climate Chaos” (İklim Kaosuna Dur) adlı sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir koalisyonun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde, farklı teknikler kullanan geniş çaplı bir iklim kampanyası da yürütülmüştür. Bu gruplar, 2005 ile 2008 yılları arasında yürüttükleri kampanyalarla birçok farklı tekniği harmanlayarak kayda değer bir başarı elde etmişlerdir. Belgesel film yapımcısı ve Amerikalı siyasetçi-iş insanı olan Al Gore, 2006 yılında gösterime giren "An Inconvenient Truth" (Uygunsuz Gerçek) belgeseliyle küresel ölçekte dikkatleri küresel ısınma sorununa yöneltmiş ve milyonlarca insanın güncel durumdan haberdar olmasını sağlamıştır. "The Big Ask" (Büyük Soru) kampanyası kapsamında da kullanılan bu belgesel, iklim hareketinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (FoE, 2017).

Bill McKibben'in 2000'li yılların ortalarında kurduğu 350.org platformu, ilerleyen yıllarda iklim hareketinin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir (Kesgin, 2022: 73). McKibben tarafından 2008 yılında kurulan 350.org adlı dijital oluşum, 188 ülkede aktif olarak faaliyet göstermektedir. Küresel ölçekte iklim krizi üzerine mücadele eden bu oluşum, demokratik bir şekilde, kamuya açık toplantılar aracılığıyla karar alan büyük bir sosyal harekettir (350.org).

Yukarıda bahsedilen bazı eylemler ve oluşumlar gibi, 2000'li yıllarla birlikte günümüzde de devam eden kampanyalar, sosyal medya aracılığıyla duyurulmaya devam etmektedir. İklim hareketleri oluşmaya başladığından bu yana, karar alıcıların

düşüncelerini daha ekolojik bir hale getirerek yönetsel değişikliklerin oluşması için çaba göstermiştir ve göstermeye devam etmektedir. Ekolojik bir dünya için talep edilen değişiklikler doğrultusunda, mevcut durumu iyileştirmek ve gelecekte yaşanabilecek olumsuz senaryoların önüne geçmek hedeflenmektedir. Konunun geniş kitlelere duyurulması ve dünya çapında yaşanan krizlerle birlikte iklim krizi gerçeği, artık çoğunluğun kabul ettiği bir gerçek olarak varlığını sürdürmektedir.

İklim aktivistleri, 2000'li yıllarla birlikte yönlerini topluma çevirerek geniş toplum kesimlerinde farkındalık yaratmaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Yaşanan iklim krizlerini farklı malzemeler ve yöntemlerle eserlerine aktaran sanatçıların konuyu ele alış biçimleri, toplumsal değişimlerin gelişimiyle birlikte değişiklik göstermiştir. Sanatçılar, disiplinlerarası bir yaklaşımla soruna dair çözümler aramaya başlarken, galeriler, sergi salonları ve kamusal alanda sergilenen eserlerle toplum bilincine katkı sağlamak ve iklim krizinin etkilerine odaklanmak amacıyla çeşitli sergiler düzenlemiş; toplum katılımının ön planda tutulduğu enstalasyonlar gerçekleştirilmiştir.

Modern sanatla birlikte geleneksel sanat anlayışının yerine nesnenin kendisi konularak yapıtlara yeni yorumlar getirilmiştir. Bu yöntemle izleyicinin sorunu daha net görebilmesi, bazen de nesneye dokunarak sorunla bağ kurabilmesi hedeflenmiştir.

3.2.1. GALERİ VE BİENALLERDE YER ALAN YOK OLUŞ TEMALI ÇALIŞMALAR

Bilim insanları, içinde yaşadığımız dünyanın yeni bir ekolojik çağ olduğu konusunda hemfikir görünmektedir. "Antroposen" adı verilen bu çağ, insan eliyle oluşturulmuş bir değişimi işaret etmektedir. Antroposen Çağı'nda, insan eli değmemiş bakir yaşam alanı her geçen gün azalırken, yerleşim alanlarının kontrolsüzce artmasından dolayı diğer canlılarla paylaştığımız kırsal alanlar gittikçe azalmaktadır. Bu çağda Dünya, şehirlerin tek bir megapolde birleştiği, tamamen insan üretimi bir mekana dönüşürken, yaban hayata ait canlılar, yaşam alanlarının daralması ve tahrip edilerek yok edilmesi karşısında hayatta kalmaya çalışmaktadır.

Geniş alanlara yayılan ve kontrol altına alınamayan orman yangınları sırasında havaya yayılan zararlı maddelerin buzullar ve okyanuslar tarafından emilmesi, orman, hava ve su gibi farklı yaşam alanlarının tahrip olmasına neden olmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmalar doğrultusunda, 2000'li yıllarla birlikte durumun çok daha ciddi boyutlara ulaştığı söylenebilir. Atık plastik sorunu, hava kirliliği ve iklim krizi gibi terimler halk arasında oldukça bilinir hale gelse de toplum tarafından sorun tam olarak kavranamamakta ve yüzeysel bir boyutta algılanmaktadır.

Son yıllarda iklim ve ekoloji temelli çalışmalar, sorunun aciliyeti nedeniyle sanat kurumlarında daha geniş yer tutmaya başlamıştır. Uluslararası bienallerin yanı sıra müze ve galeriler de ekolojik temelli üretimlere daha fazla yer açmaktadır. Bienallerle birlikte çeşitli sergilerde birçok sanatçı, iklim krizine karşı toplumu bilinçlendirmek için uyarı niteliğinde projeler gerçekleştirmektedir. Eserlerdeki en önemli unsurlardan biri, toplum tarafından yeterince anlaşılabilir olmasıdır. İzleyiciye sunulan eserlerin geniş kitlelere ulaşması oldukça önem taşımaktadır. Venedik Bienali gibi çok daha geniş ve küresel ölçekte kitlelere ulaşabilecek uluslararası etkinliklerde yer alan ekolojik temelli üretimler, iklim krizine dair kamuoyunun dikkatini canlı tutması sebebiyle önemli görülmektedir. Bu bölümde, galeri ve sergi salonlarında sergilenen ve iklim krizine yok oluş teması üzerinden yaklaşan 10 sanatçı değerlendirilmiştir.

3.2.1.1. Ozan Atalan

Ozan Atalan, 16. İstanbul Bienali'ne "Monokrom" isimli bir enstalasyonla katılmıştır. 16. İstanbul Bienali, insanın etkilerine ve antroposenin sonuçlarına odaklanan bir bienal olarak öne çıkmaktadır. Bienalin ana başlığı, küresel iklim krizinin sonuçlarından biri olan atık yığınlarından alınmıştır. Sanatçı Ozan Atalan, eserinde insanların kontrolsüz yayılımının bedelini odağına almakta ve uygarlığın sınır tanımadan, diğer canlıların yaşam alanlarını yok sayarcasına büyümesi ile doğanın yok olma eşiğine gelmesi arasında bağlantı kurmaktadır.

Görsel 19: Ozan Atalan, Monokrom, Yerleştirme (beton, toprak, video, manda iskeleti), 16. İstanbul Bienali, 3 × 3 × 1, 2019

Sergi alanında izleyiciyi ilk olarak karanlık bir odanın içinde, ışığın altında konumlandırılmış bir hayvan iskeleti karşılamaktadır. Sanatçının "Monokrom" adını verdiği enstalasyon, İstanbul'da yaşam alanının yok olması sonucunda ölmüş bir mandanın gerçek kemiklerinden oluşmaktadır. İnsanların kendi yaşam kalitesini artırmak adına inşa edilen yapıların doğal yaşam üzerindeki yok edici etkisine odaklanan Atalan, İstanbul özelinde yeni İstanbul Havalimanı ve üçüncü köprü inşaatları sırasında tahrip edilen Kuzey Ormanları'na yapılan kentsel müdahalenin bir sonucu olarak bölgeye özgü bir canlı türünün yok oluşunu izleyiciye sunmaktadır (İKSV, 2019).

Görsel 20: Ozan Atalan, Monokrom, , Video: 10', 16. İstanbul Bienali, 2019

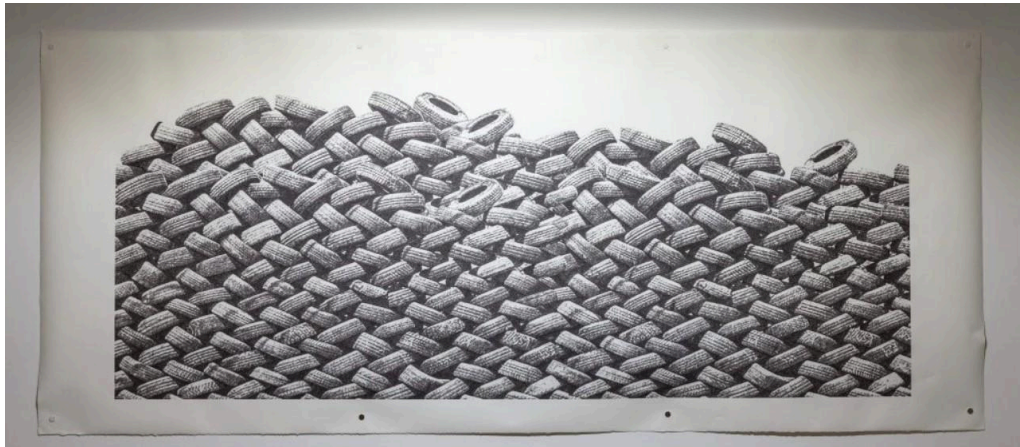
İstanbul'daki kentleşmeyle birlikte geniş alanlara yayılan beton binalar, son yıllarda nüfusun artmasıyla kontrolden çıkarak yeşil alanların büyük bir kısmının yok

olmasına neden olmuştur. İstanbul gibi büyük bir metropolün, aynı zamanda farklı illerden ve dünya üzerindeki farklı yerleşim yerlerinden ekonomik bir merkez olarak görülmesi, şehrin kapasitesinin oldukça üzerinde bir insan kalabalığına yol açmıştır. İnsan kalabalıkları içinde bir sorun haline dönüşen yerleşim problemi, boşluk bırakılmadan tıkıştırılmış binaları ve dar sokakları beraberinde getirmiştir. Yıllar içinde büyüyen bu şehirde, hayvanlara ait doğal yaşam alanları yok denebilecek kadar azalmıştır.

Ozan Atalan, yerleştirdiği hayvan kemikleriyle birlikte yok olan bölgenin yıllar içindeki gelişimini de bir video serisiyle izleyiciye sunmaktadır. Belgesel niteliğindeki bu video, mandaların yaşam alanlarını ve inşaat çılgınlığının bu alanları nasıl yok ettiğini gözler önüne sermektedir (İKSV, 2019).

3.2.1.2. Deniz Aktaş

Çalışmalarında çoğunlukla kent görüntülerini merkeze alan Deniz Aktaş, kentlerdeki devam eden çürümeyi, yok oluşu ve doğanın travmatik tahribatını yansıtmaktadır. 16. İstanbul Bienali'nde, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan çalışması karşılıklı duvarlara konumlandırılmış şekilde sergilenmiştir. Sergi alanına girildiğinde izleyiciyi ilk olarak 3 metrelik iki büyük lastik yığını çizimi karşılamaktadır. "Yok Yerler" isimli bu seride, "Umudun Yıkıntıları" isimli 3 metrelik çizimlerle birlikte "Bağımsız Değişken" isimli daha küçük çizimler de yer almaktadır.

Görsel 21: Deniz Aktaş, “Umudun Yıkıntıları 1”, kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 120 x 310 cm, 2019

Mürekkepli kalemle ince ince işlenmiş eserlerin isimleri, doğanın uğradığı tahribat karşısında yok edilen ve bu tahribata dahil olan insanların kaybolan umutlarını ifade etmektedir. Deniz Aktaş, insan faaliyetlerinin kentler ve doğa üzerindeki yıkıcı etkilerine odaklanmış ve şehrin merkezinde maruz kalınan atık görüntülerini eserlerine yansıtmıştır.

Görsel 22 ve 23 :Deniz Aktaş, “Bağımsız Değişken”, kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 70 x 100 cm, 2018

Sanatçı, eserlerinde yaşadığımız kentsel çürümeyi yine kentsel görüntüler üzerinden göstererek doğanın yıkımını ve insanın umutsuzluğunu işlemektedir. İnsan yapımı olan yıkıntıların, molozların ve atıkların üzerine giden sanatçı, eserlerini şu şekilde ifade etmektedir: "Çer çöpün 'doğal' yollardan oluşmadığını, doğal olanın tıpkı yaşadığı ve ürettiği coğrafyanın değişmez yazgısı gibi, sürekli bir tahribat ve yeniden inşa ile 'doğallaştığını' görüyoruz. Bu tahribatın ve karmaşanın üstüne gidiyorum ve anla(t)maya çalışıyorum" (Bantmag, 2019).

İnsanoğlunun doğaya verdiği tahribatla birlikte kendisi dahil diğer canlıların da giderek yok olan yaşamları, eserlerde okunabilir bir gerçeklik niteliğindedir. Atık yığınları içinde yersizleşmiş ve yurtsuzlaşmış kimlikleriyle insan, eskisinden çok daha duygusuz ve bencilce faaliyetleri sonucunda kendi yaşam alanı dahil hiçbir yaşam alanına saygı duymayarak antroposenin yaratıcısı olarak öne çıkmaktadır.

3.2.1.3. Elmas Deniz

Elmas Deniz, çalışmalarının merkezine kapitalizmin ve Antroposen'in getirdiği ekolojik değişimleri almakta ve insan eliyle coğrafyanın değiştirilmesini, doğanın uğradığı tahribatı izleyicinin dikkatine sunmaktadır. Sanatçı, yıllar içinde ortadan kaybolmuş akarsularla ilgili iki yapıt sergilemektedir; bunlardan birincisi İstanbul'un

Şişli'den Taksim Meydanı'na kadar olan bölgesini kapsayan üç boyutlu topografik bir rölyef olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 24: Elmas Deniz, “Kayıp sular”, Üç boyutlu ahşap rölyef, 16. İstanbul Bienali, 68 × 100 × 75 cm, 2019

Eser, Osmanlı döneminde Taksim Meydanı'ndan civar semtlere su dağıtımı yapılan alanı model olarak izleyiciye sunmaktadır. Yıllar önce işlevsel olarak kullanılan "Taksim Maksemi" adlı su deposu, günümüzde meydana ismini vermiştir. Suların taksim edilmesinden dolayı bu ismi alan meydan, eski dönemlerde İstanbul'da yaşanan su sıkıntısını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuştur. Sanatçının suyun tarihi ve geleceği üzerine yoğunlaştığı projesinde, günümüzde yok olmuş sulak alanlar, tarihi haritalardan belirlenerek yerleştirilmiştir. Artık üzerinden yolların geçtiği nehir ve dere yatakları ile birlikte etrafındaki habitatlar da canlılarla birlikte yok olmuştur. Günümüzde yok olmuş nehirler ve derelerin yerine otobanlar ve yollar inşa edilmiş, ortamda yaşayan canlı habitatı zarar görerek yok olmuştur. Sanatçının "Kayıp Sular" ile ilişkilendirdiği diğer çalışma ise çocukluğunun geçtiği dere ile ilgili bazı detaylar içermektedir (İKSV, 2019).

Elmas Deniz, Nergis Abıyeva ile gerçekleştirdiği röportajda eserlerinin kavramsal süreçlerinin oldukça uzun sürdüğünden bahsetmektedir. Sanatçı, çoğunlukla küçük, geri plana atılan ve görmezden gelinen konuların dikkatini çektiğini söyleyerek eserlerini bu yönde gerçekleştirmiştir. Çocukluğunun geçtiği dereyi bahseden sanatçı, çocukken topladığı yapraklar, çeşitli deniz ve salyangoz kabuklarını da esere dahil etmiştir. Sanatçı, evlerinin yanında çocukluğunu geçirdiği güzel hatıraları sayesinde neyin kaybedildiğini çok iyi bildiğini ifade etmektedir. Yıllar sonra çocukluğunun geçtiği yere tekrar gittiğinde dereyi kurumuş halde bulan

sanatçı, "İsimsiz Bir Derenin Tarihi" isimli eserinde artık orada var olmayan canlı türlerini resmetmeye karar vermiştir.

Görsel 25: Elmas Deniz, “İsimsiz bir derenin tarihi” (etrafındakiler), Suluboya botanik çizimler, Değişken boyutlar, 16. İstanbul Bienali, 2019

“İsimsiz Bir Derenin Tarihi” isimli çalışmaya dahil olan siyah bir yüzeye sabitlenmiş pina kabukları oldukça dikkat çekmektedir. Pina'lar, küresel ısınmadan dolayı suda çoğalan bir parazitten dolayı kitlesel olarak ölmektedir. Elmas Deniz, çocukluğunun geçtiği dereye gittiğinde ölmüş bir pina kabuğuyla karşılaşmıştır. Sanatçı, bulduğu pina kabuklarının parçalarını birleştirerek yapısını tekrar eski formuna yakın bir halde izleyiciye sunmaktadır (YouTube, 2019).

Görsel 26: Elmas Deniz, “İsimsiz bir derenin tarihi” (Pinna Nobilis), 16. İstanbul Bienali, 2019

Pinna Nobilis ile birlikte, çocukken Pina'ların içinden çıkardığı incileri ve civarda bulunduğu sikkeleri de aynı odada sergileyen sanatçı, insan eliyle değişen günümüz coğrafyasını ve doğada yarattığımız tahribatı gözler önüne sermekte, insan kaynaklı çevresel dönüşüm ve yok oluşun altını çizmektedir.

3.2.1.4. Feral Atlas Collective (Vahşi Atlas Topluluğu)

Feral Atlas Kolektifi, insanların kurduğu dünya sisteminin öngörülemeyen sonuçlarını incelemeyi ve sunmayı hedefleyen bir oluşumdur. Feral Atlas, bilim insanları, hümanistler ve sanatçılardan oluşan gönüllü bir topluluktur. Fabrikalar, sondaj makineleri, elektrik santralleri ve daha birçok insan yapımı altyapının ciddi etkilerini paylaşan oldukça geniş kapsamlı bir topluluktur. Topluluk, politik bakış açısının yanı sıra insanların sebep olduğu antroposenin etkilerini de gözler önüne sermektedir (Feral Atlas, t.y.). Antroposen çağının evrelerine dair disiplinler arası bir

bakış açısı yaratan kolektif, plantasyonlar, fabrikalar, barajlar, elektrik santralleri, nakliye planlaması ve sondaj kuleleri gibi sıradan, etkisi küçük görülen yapıların nasıl olumsuz etkilere yol açtığını göstermektedir (İKSV, 2019).

Görsel 27: Feral Atlas Collective, Feifei Zhou, Amy Lien ve Enzo Camacho, Hızlandırma, 16. İstanbul Bienali, 2019

16. İstanbul Bienali için, daha önce yapılmış büyük çalışmaların küçük bir örneği, görsel antropologlar Jennifer Deger ve Victoria Baskin Coffey, mimar Feifei Zhou ve antropolog Anna Tsing küratörlüğünde sergilenmiştir. Proje, AURA¹⁰ ve Avustralya'daki James Cook Üniversitesi ile birlikte tasarlanmış ve geliştirilmiştir.

Bu oluşum, dünyaya nasıl daha farklı bir açıdan bakılabileceğini gösteren bir sanat biçimidir. Vahşi Atlas Topluluğu'nun web sitesinde gönüllü olarak araştırmalarını sunan birçok bilim insanı, araştırmacı ve sanatçı, izleyicilerin kendi ortamlarındaki vahşi akışları ve tıkanıklıkları fark etmelerini hedeflemektedir (İKSV, 2019).

¹⁰ Aarhus Üniversitesi Antroposen Araştırması

Görsel 28: Feral Atlas Collective, 16. İstanbul Bienali, 2019

Atlas Kolektifi, diğer araştırmalar gibi umutla hayal edilen geleceğe değil, antroposenin gerçekleriyle yüzleşmeye ve ekolojik dönüşümlere odaklanmaktadır. Buradaki asıl amaç, yerimizi koruyarak karşılaşılabileceğimiz dehşetten kaçmamayı öğrenmemizdir. Antroposenin daha iyi kavranabilmesi, onun zorluklarına karşı yanıt verebilecek bir zemin oluşturmamızı sağlamaktadır. Kolektif, antroposen hakkında okuyucuya sunduğu bilgilerle antroposene ilişkin anlayışın genişlemesini sağlayarak gözlem ve farklı disiplinlerdeki iş birliğiyle daha iyi yanıt biçimlerinin geliştirilebileceğini öne sürmektedir (Feral Atlas, t.y.).

3.2.1.5. Ernst Haeckel

Ekoloji kavramının günümüzde en bilinen tanımını yapmış olan Ernst Haeckel, bilim insanı kimliğinin yanı sıra fizyolog, anatomi hocası ve sanatçıdır. Haeckel, soy biliminin bütün yaşam biçimlerini birbirine bağladığını öne sürmüş, çalıştığı hayvan ve bitkilerin yaşamları hakkında eserler üretmiştir.

Haeckel'in eserleri, hayvanların, deniz canlılarının ve mikroorganizmaların detaylı çizimlerini yaptığı "Kunstformen der Natur" (Doğadaki Sanat Biçimleri) adlı kitabında bulunmaktadır. Çalıştığı bu renkli fantastik figürler, her ne kadar hayal ürünü bir görünüme sahip olsa da geçmişte var olan sağlam bilimsel gözlemlere dayanmaktadır (İKSİV, 2019)

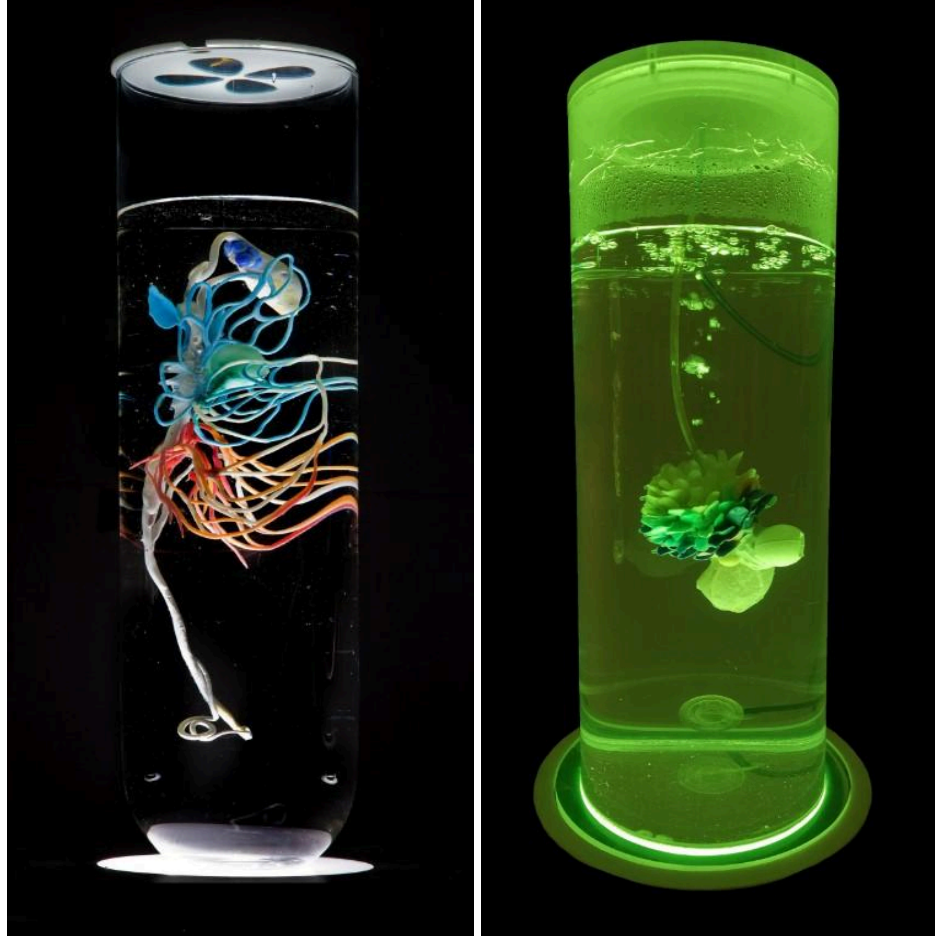
Görsel 29: Ernst Haeckel, “Kunstformen der Natur” (Doğanın Sanat Biçimleri) kitabından baskı, her biri 26 × 35 cm, 16. İstanbul Bienali, 1899-1904

Çalışmalarında görebileceğimiz türler; Discoidea, Ophiuroidea, Deniz Tavşanı, Asteroidea, Deniz Yıldızı, Phaeodaria, Bryozoa (Yosun Hayvanları), Polycyttaria, Melethallia, Siphonophorae, Thalamophora, Boynuz Mercanları, Stephoidea ve Bazitli Mantarlardır. İnsanlığın doğaya hükmettiği bir dünyada, günümüze kadar yaşanan süreçte pek çok canlı türünün büyük bir hızla tükendiği düşünüldüğünde, Haeckel'in çizimleri bir zaman makinesi ya da kaybolmuş bir dünyanın temsilcisi olarak kabul edilebilir (İKSV, 2019).

3.2.1.6. Pınar Yoldaş

Pınar Yoldaş, tasarımcı, mimar ve bilim insanı kimliğiyle ekoloji sistemi üzerine yoğunlaşarak çalışmalarını üretmektedir. Çalışmalarında gelişen teknolojinin tarihsel sürecini ve süreç-doğa arasındaki etkileşimi incelemektedir. Sanatçı, oldukça hızlı gelişen ve değişen tüketim kültürünün çevre kirliliğini artırdığını söylemekte ve bu artışın karşısında gelişmekte olan dünyanın çevreye verdiği zararları eserlerinde dile getirmektedir.

Yoldaş, "Bir Aşırılık Ekosistemi" isimli serisiyle atık (plastik) kirliliğinin su altı yaşamındaki yıkıcı etkilerini sorgulamaktadır. Sanatçının çalışmaları sanatsal olarak öne çıkmakla birlikte teknolojik izleri sayesinde farklı bir bakış açısı oluşturmaktadır.

Görsel 30 ve 31: Pınar Yoldaş, “Bir Aşırılık Ekosistemi / Plastivorlar İçin Duyu Organı”, (detay) 2019

Ekolojik çözümlerin gerçekleşebilmesi ve toplumda farkındalık oluşabilmesi için ekolojik sanatın daha fazla yaygınlaşarak toplumla buluşturulması gerektiği fikrini savunan sanatçı, eserlerini çoğunlukla ekoloji temelli gerçekleştirmektedir.

Pınar Yoldaş'ın tüm çalışmaları ekoloji temelli olduğu için birbirleriyle ilişkilendirilebilir ve evrilebilir bir yapıdadır. Sanatçının "Bir Aşırılık Ekosistemi"nden yola çıkarak Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi için tasarladığı "İçi Boş Okyanus" enstalasyonu, okyanustaki kirliliği farklı kategorilere ayırarak izleyiciyle buluşturmaktadır. "İçi Boş Okyanus", tüm gezegendeki yaşam bilimlerini kapsayacak şekilde "Biz nasıl yaşayacağız?" sorusuna odaklanmaktadır. Sanatçı, 2021 yılında İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı ile gerçekleştirdiği röportajda çalışmasının evrimini şu şekilde ifade etmektedir: "'Bir Aşırılık Ekosistemi' okyanuslardaki plastik yaşamı ile ilgiliydi, oradan yola çıkarak 'Biz bununla nasıl baş edebiliriz?' sorusunu sormaya başladım" (YouTube, 2021).

Görsel 32: Pinar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021

Yoldaş'ın 2021 yılında Venedik Bienali için tasarladığı "İçi Boş Okyanus" isimli çalışması 5 adet kolon ve kolonların altında duran bir haritadan oluşmaktadır. Bu çalışmada kullandığı kolon görünümündeki silindirler, kutuplarda jeologların ve araştırmacıların örnek alırken buz parçasından çıkardığı silindirlere gönderme yapmaktadır. Yerde yer alan harita, "Dünya haritası okyanus gözünden nasıl gözükür?" sorusundan yola çıkarak karada yaşayanların değil, okyanusta yaşayanların gözünden tasarlanmış bir haritadır. Sanatçı, yerdeki haritanın üzerinde Pasifik Okyanusu'nun bulunduğu alana "Plastik Okyanus" isimli bir kolon yerleştirerek Pasifik Okyanusu'ndaki yoğun plastik atık miktarına vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde petrol çıkarılan bir bölgeye de "Karanlık Okyanus" isimli koyu renkli bir kolon yerleştiren sanatçı, bu sayede yere yerleştirilen harita ile okyanus altındaki tahribatı gözler önüne sermiştir. "Hayalet Okyanus" isimli 3. kolon ise aşırı avlanmaya bir göndermedir ve bu sebeple gri renkte tasarlanmıştır. İstiridye, karides ve ton balığı gibi deniz ürünlerinin tüm dünya tarafından tüketilme arzusu, okyanusun zemininin ciddi boyutlarda kazınarak tahribata uğramasına neden olmaktadır. Okyanusların zemininin %40 oranında kazıldığından bahseden sanatçı,

bu oranın çok ciddi bir sorun olduğunu ve yaklaşık Avustralya kadar bir alanın bir anda yerle bir edildiğini belirtmektedir (La Biennale di Venezia, 2021).

Dördüncü kolonda ise "Asit Okyanus" asidifikasyondan bahsedilmektedir. Karbondioksitin iklim değişikliği nedeniyle artması sonucunda, bu karbondioksitin su tarafından emilimi gerçekleşmektedir. Bu emilim sonucunda, suda yaşayan besin zincirinin birçok noktasında kritik rolleri olan kabuklu canlılar derinden etkilenmektedir. Bunun en önemli nedeni ise kabuk oluşum sürecinde ihtiyaç duyulan karbonatın sağlanamamasıdır. Bu durum, kabuklu canlılar başta olmak üzere birçok organizmanın kitlesel ölümüne sebep olmaktadır.

Görsel 33: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İç Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021

Beşinci kolon "Boğulmuş Okyanus" ismini almış ve konum olarak merdivenlerin üzerine yerleştirilmiştir. Sergi alanında iklim değişikliği yüzünden artan su seviyelerini gözle görülür biçimde izleyiciye aktarmanın hedeflendiği bir merdiven bulunmaktadır. Döner biçimde yerleştirilmiş merdiven adımları, 2021 yılından başlayarak her 10 yıl içinde artması öngörülen su seviyelerine paralel olarak farklı yüksekliklerde tasarlanmıştır.

Görsel 34: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021

Merdivende 2048'e kadar olan basamaklar, insanların çok rahat bir şekilde çıkabileceği mesafededir. Ancak 3. ve 4. basamaklardan sonra 2100'e yaklaşıldığında bu mesafe artmaya başlayarak insanların bacaklarıyla birlikte kollarını da kullanması (tırmanması) gerekmektedir. Sanatçı bu merdiveni, izleyicinin fiziksel olarak deneyimlemesini ve durumun farkına varmasını istediği için sergi alanına yerleştirdiğini ifade etmektedir (YouTube, 2021).

Pınar Yoldaş, çalışmalarında "nasıl beraber yaşayamadığımızı ve dengemizin nasıl bozulduğunu" izleyiciye aktarmaktadır. Modern hayatın gereklilikleri arasında kaybolduğumuzu ifade etmektedir. Projesiyle birlikte izleyicinin odak noktasını tüm yaşama doğru çevirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.2.1.7. Yağmur Çalış

Mamut Art Project ile tanınmaya başlayan Yağmur Çalış, 2020 yılında hayata geçirdiği "İstila" isimli çalışmasıyla insan egemenliğindeki dünyada yaşayan canlıların varlıklarını sürdürebilmesinin ancak istilacı insanı taklit ederek mümkün olacağını düşünmektedir (Hürriyet Haber, 2020). Sanatçı, heykel eğitimi aldığı dönemlerde klasik yontu anlayışından farklı malzemelere ve tekniklere yönelmiştir. Karamürsel'de sepet ustası olan dedesiyle geçirdiği vakitlerde farklı malzemeleri deneyimlemiş ve öğrenmiştir (Studio Mercado, 2021).

Görsel 35: Yağmur Çalış, “İstila”, Mamut Art Project, 2020

Sanatçı, Mamut Art Project aracılığıyla verdiği bir röportajda "İstila" heykelini sıkışmışlık duygusuyla yapmaya başladığına vurgu yaparken "İnsan, kendisi için yarattığı yapay doğada ne kendisi yaşayabiliyor ne de etrafındaki canlıları yaşatabiliyor" ifadesini kullanmıştır. Sanatçının "İstila" adlı yapıtını tasarladığı yıl içinde gazetelerde yayımlanan haberlerde Tarım ve Orman Bakanlığı, Eskişehir sınırlarında altı bölgede kızıl geyiklerin avlanmasına yönelik ihaleler açarak bu ihaleler kapsamında Eskişehir'deki on sekiz kızıl geyiğin vurularak öldürülebileceğini açıklamıştır.

Açıklanan verilere göre Sivrihisar ilçesi 4 geyik için 118 bin TL, Mihalıççık ilçesi üç geyik için 90 bin 500 TL, Mihalıççık Ömerköy'de iki geyik için 69 bin TL, Alpu ilçesi Ağaçhisar iki geyik için 56 bin TL, Merkez Kalabak'ta iki geyik için 47 bin TL, Beylikova ilçesi Sultaniye'de üç geyik için 85 bin 500 TL ve Merkez Kalabak'ta iki geyik için 47 bin TL bedel biçilmiştir. Toplamda on sekiz kızıl geyik için biçilen bedel 513 bin TL'dir (Yeşil Gazete, 2020).

Başka bir canlının öldürülmesi için ortaya konan bu paralar, durumun ne kadar içler acısı olduğunu göstermektedir. Bu durum sadece 2020 yılında değil, daha önceki yıllarda da yaşanmıştır.

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2019 yılında yaşlarının ilerlemesi nedeniyle on yedi dağ keçisi yine ihale yoluyla avlanması için satışa çıkarılmıştır. Ancak doğa koruma dernekleri ve aktivistlerin çabaları sonucunda Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ihaleyi iptal etme kararı almıştır. Aynı şekilde benzer bir ihale Bursa'da kızıl geyiklerin avlanması için açılmış ancak Bursa 2. İdare Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurması ile engellenebilmiştir (Yeşil Gazete, 2020).

Birçok tepkiye yol açan av ihaleleri sonucunda sanatçı, heykelini geyik avlarının gündeme geldiği bu haberlerden sonra gerçekleştirmiştir. Eserdeki devasa boynuzların bu kadar büyük olmasının bir nedeni vardır: *Geyiğin kendi savunma mekanizması boynuzlarıdır ve eğer var olmak istiyorsa mutasyona uğrayacağı yer de boynuzları olmalıdır* (Mamut Art Project, 2020).

3.2.1.8. Tadashi Kawamata

Sanatçı Tadashi Kawamata'nın 2018 yılında Lizbon Sanat Galerisi'nde gerçekleştirdiği ve "Aşırı Akış" adını verdiği enstalasyon çalışması plastik atık, beton ve batmış sandallardan oluşmaktadır. Deniz kirliliğine odaklanan bu çalışmasında Kawamata, Portekiz sahillerinden toplanan plastik atıkları galerinin tavanını kaplayacak şekilde yerleştirmiştir.

Görsel 36: Tadashi Kawamata, "Over Flow", Brigada do Mar katkıları ile toplanan plastik ve diğer atıklar, 2018

Galeri mekanında bir felaketin etkisiyle canlı habitatının son bulduğu ve insan medeniyetinin enkazının ardından oluşacak yıkım gösterilmektedir. Yerleştirmeye yukarıdan bakıldığında atık dışında zemine ait hiçbir detay görünmemektedir. Tavana yerleştirilen bu atık yoğunluğu, okyanuslardaki kirliliğin hacmini aktarmak için bir yorum niteliğindedir. İzleyicinin altında yürüyüp deneyimleyebileceği yıkıntı içinde batmış bir tekne görülmektedir. Galeriyeye giren izleyici, su altı gezisindeki bir dalgıç gibi manzarayı deneyimlemektedir. Balık ağlarının arasından izleyiciye doğru süzülen ışık, denizin dibine vuran güneş ışınlarıyla benzerlik göstermektedir. Kawamata'nın enstalasyonu, insan faaliyetlerinin doğa için ne kadar büyük bir tehdit unsuru olduğunu hatırlatmaktadır.

Sanatçı, plastik atık kirliliği, kontrolsüz tüketim ve ekolojik felaketler üzerine düşünerek bir enstalasyon yaratmıştır. Araştırmalara göre sahilinden toplanan atıkların yüzde seksen beşi plastiklerden oluşmaktadır. Son yıllarda yapılan yüzlerce araştırmaya ve medyada, sosyal medyada görülen tüm ekolojik haberlere rağmen insanların çoğu iklim krizinin etkilerini unutma ve görmezden gelme eğilimindedir. Deniz kirliliği ise çıplak gözle tespitinin güçlüğü nedeniyle en az fark edilen konular arasındadır. Tadashi Kawamata, "Aşırı Akış" adlı yerleştirmesine bu görmezden gelme eğilimi üzerinden yaklaşır.

Görsel 37: Tadashi Kawamata, "Over Flow", Brigada do Mar katkıları ile toplanan plastik ve diğer atıklar, 2018

Portekiz'deki sahile vuran atıkları temizlemek için katkıda bulunan Brigada do Mar isimli aktivist grup, enstalasyonda sergilenen atıklar için yardımda bulunmuştur. Brigada do Mar, 2009 yılında okyanus atıklarını temizlemek ve biyoçeşitliliği korumak amacıyla yola çıkmış ve her yıl 28 mil uzunluğundaki sahilden yaklaşık 20-30 ton plastik çıkarmaktadır. Gönüllü kişiler, enstalasyonda görülen plastik ve diğer atıklarla birlikte moloz yığınlarını elleriyle toplamışlardır. Bu atıkların kullanıldığı çalışmada, ışığın da etkisiyle oldukça sürükleyici bir alan yaratılmıştır (Juliet Art Magazine, 2019).

3.2.1.9. Dianna Cohen

Amerikalı sanatçı Dianna Cohen, geri dönüştürülmüş plastik poşetler kullanarak yaptığı eserlerde iki veya üç boyutlu alanlar oluşturmasıyla tanınmaktadır. Cohen, plastik poşetler hakkında düşünmeye başladığı zamanın 1980'li yıllarda başladığını ifade etmektedir. Poşetleri keserek küçük küçük kolajlar yaptığını belirten sanatçı, birkaç yıl sonra kestiği poşetlerden bazılarının parçalanmaya başladığını fark etmiştir. Bu olayın ardından oldukça heyecanlanmış ve plastik poşetlerin insanlar gibi gelip geçici, organik ve sınırlı bir ömürlerinin olduğu kanısına varmıştır. Ardından plastik hakkında araştırma yapmaya başlayarak plastiklerin tam tersi bir şekilde asla yok olmadığını, hatta daha küçük parçalara ayrılarak mikroplastikleri oluşturduğunu öğrenmiştir.

Görsel 38: Dianna Cohen, “Happy Fabulous”, Varşova'daki ABD Büyükelçiliği, Sürdürülebilir Sanat Koleksiyonunun bir parçasıdır.

Cohen, Büyük Pasifik Çöp Adası'nı öğrendiğinde plastik atıklarını durdurmak için bir şeyler yapmaya karar vermiş ve farklı meslek gruplarından kişilerle (kaşifler, denizciler, çevre blog yazarları, aktivistler ve bilim insanları gibi) bu soruna nasıl bir çözüm bulunabileceğine dair konuşmalar gerçekleştirmiştir. Bu konuşmaların ardından bir ittifak kurmaya karar vererek 2009 yılında Plastik Kirliliği Koalisyonu'nu kurmuştur (Eco18, 2020).

Görsel 39: Dianna Cohen, plastik poşetler, sapsar ve iplikler ile yapılmıştır, 2007

Sanatçı, aynı zamanda Plastik Kirliliği Koalisyonu'nun CEO'su ve kurucu ortağıdır. Bu koalisyon, plastik kirliliğini azaltmayı ve tüketimi benimsemiş insan davranışlarını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Plastik Kirliliği Koalisyonu, plastik kirliliğini durdurmak için güçlerini birleştirmiş 600'den fazla kurum, araştırma enstitüsü ve işletmeden oluşan küresel bir kuruluştur (TEDx, 2010).

Cohen, sürdürülebilirliğin uluslararası bir endişe kaynağı olduğunu ve sanatçıların bilimsel gerçekleri toplumla paylaşmak için, önemli bir iletişimciye dönüştüğünü düşünmektedir. Çalışmalarının amacı ise insanların plastiklerle olan ilişkisini tekrar düşünerek ve bu konuda davranışlarını kısıtlandırmasını sağlamaktır. Plastiklerin ölümsüz olmasına tezat olarak gezegenimizdeki kaynakların bir sonu olması göz ardı edilen gerçeklerden sadece biridir. Sanat aracılığıyla görmezden gelinen gerçekler izleyici ile karşı karşıya getirilerek yaşanan krizin altı çizilmektedir.

3.2.1.10. Mandy Barker

Dünya üzerindeki plastik atıkları fotoğraflayarak kompozisyonlar yaratan Mandy Barker, çoğunlukla okyanuslar ve denizlerdeki atıkları kullanmaktadır. Sanatçının çektiği fotoğraflar okyanusun görünmeyen kısımlarını izleyiciye sunarken bilim insanları ve araştırmacılar için belge niteliği taşımaktadır. Dünya çapında tanınan ve uluslararası ödüllere sahip olan sanatçı, sahil ve plaj çöplerini bir araya getirebilmek için bilim insanları ve gönüllü ekiplerle birlikte çalışmaktadır. Greenpeace gibi birçok kuruluşla iş birliği yapan sanatçı, toplanan atıkları ayrı ayrı fotoğraflayarak eserlerinde bir araya getirmektedir. Fotoğraflanan atıklar, Photoshop ile bir boşlukta uçarcasına veya bir alanda birikmiş gibi görünmektedir. Sanatçı, toplanan atıkların daha çok dikkat çekmesi için çoğunlukla koyu renk bir fon üzerinde yerleştirmeler yapmaktadır (Barker, ty).

Görsel 40: Mandy Barker, “Where... Am I Going?” (Nereye... Gidiyorum?) detay, dünyanın dört bir yanından toplanan deniz enkazı balonları, ty.

Deniz kuşlarının çiğnemeye çalıştığı plastik parçalardan kaplumbağalara dolanan poşetlere kadar her türlü atık malzemeyi kullanarak farklı biçimlerde üretimler yapan sanatçının eserlerinde seçtiği atıklar, doğal hayata ve canlı habitatına zarar veren maddelerden oluşmaktadır. Sanatçı, eserlerinde okyanuslardaki plastik

kirliliğini izleyiciye aktararak farkındalık oluşturmaya hedeflemektedir. Plastiklerin okyanus yaşamına etkileriyle birlikte insan sağlığı üzerindeki zararlarının da altını çizen sanatçı, izleyiciyi bilgilendirmeyi ve harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Barker'ın eserleri, farklı ülkelerde yayımlanmış akademik ve bilimsel makalelerin fotoğrafları da dahil olmak üzere oldukça geniş bir kitleye ulaşmıştır. Mandy Barker'ın "PENALTY" ismiyle bir araya getirdiği atık futbol topu çöpleri, uluslararası bir simge olduğu için geniş kitlelere ulaşmış ve oldukça ses getirmiştir.

Görsel 41: Mandy Barker “PENALTY - CEZA”, deniz çöpi futbol topu ve parçaları, 2014

Seriye oluşturan plastik futbol topları, dünyanın farklı ülkelerindeki insanlar tarafından toplanmış ve Mandy Barker tarafından birbirine benzer dört karede birleştirilmiştir. "PENALTY" projesi için denizden ve okyanuslardan çıkarılan plastik topların sayısı dokuz yüz doksan iki adettir ve yaklaşık dört aylık bir sürede toplanmıştır. Toplanan plastiklerin 769'u futbol topu, 223'ü ise farklı bir top türünden oluşmaktadır. Atıklar toplamda 41 farklı ülkeden ve adadan, 144 farklı plajdan, 89 halk üyesi tarafından çıkarılmıştır.

Görsel 42: Mandy Barker “PENALTY - CEZA”, deniz çöpu futbol topu ve parçaları, 2014

Penaltı projesiyle birlikte sanatçı, 2014 FIFA Dünya Kupası gibi uluslararası bir spor etkinliği tarafından da desteklenmiştir. "PENALTY" isminin yanındaki "CEZA" kelimesi, futbol oyunlarında verilen ceza ile paralellik taşımaktadır. Oyun sırasında verilen ceza bir kuralı çiğnemenin bedelidir. Barker'ın eserindeki ceza ise aşırı plastik tüketiminin sonucunda önlem alınmadığı takdirde ödeyeceğimiz bedeldir (Barker, 2014).

İklim krizi konusunda toplumu bilinçlendirmek adına sanatçılar tarafından önemli adımlar atılmıştır. Galeri veya müze gibi kapalı alanlarda sergilenen eserlerin toplumsal kitlelere ulaşması ve her kesime hitap edebilmesi oldukça zor görünmektedir. Daha ulaşılabilir bir sanat için özellikle kamusal alanlarda sergilenmek üzere projeler de üretilmektedir. Bu projelerle iklim krizinin daha geniş kitlelere ulaşması ve geri döndürülemez noktalara gelmeden önce insanların harekete geçmesi hedeflenmektedir.

3.2.2. KAMUSAL ALANDA MÜDAHALELER

İnsanın yaratıcısı olduğu kültür kavramı, insanı şekillendiren oldukça baskın bir toplumsal öğretiler. Kültürlerin temel ögesi ve toplumsal bir ifade biçimi olan sanatın yaşama katkısı oldukça büyüktür. Bu nedenle yıllar içinde sanat yapıtlarının kamusal alanlarda yaygınlaşması, kültürel gelişimin devamlılığı açısından önemli etkenlerden biridir (Parlakalay, 2020: s. 1158).

Toplumun ifade biçimlerinin evrimleşmesinin ve değişmesinin en önemli nedenlerinden biri, zamanın ve toplumsal kültürlerin de aynı şekilde değişiklik göstermesidir. Yapılarda kullanılan malzemeler ve yöntemler, değişen kültürü yansıtacak şekilde evrimleşerek günümüze gelmiştir. Antik çağlarda kamusal alanlarda yapılan eserlerde mermer heykellerin dayanıklılığı sağlamak amacıyla tasarlandığı görülürken 1960'lı yıllarla birlikte yeryüzü sanatında taş, toprak, dal parçaları gibi doğal malzemeler kullanılarak yapılan eserlerin doğanın kendi kendini yenilemesi sonucu yok olmaya başladığı görülmektedir. 1960'larda "Arazi Sanatı" ile birlikte sanatçılar galeri ve sergi salonlarına bağlı kalmayarak eserlerini galeri dışında konumlandırmaya başlamışlardır. 2000'lerle birlikte sanata olan ilginin artması ve galerinin kapalı doğasının sanat ile izleyici arasında sınıfsal bir duvar oluşturduğuna dair tartışmaların doğmasıyla sonuçlanmıştır.

İrlandalı sanatçı O'Doherty'nin 1970'li yıllarda galeriler için ortaya attığı "Beyaz Küp" olgusu, dönem içinde oldukça tartışma yaratmıştır. O'Doherty, galeri salonlarını kilise tarafından kutsanmış bir mekana benzeterek biraz mahkeme salonu resmiyeti, biraz da deney laboratuvarı hissi veren soğuk mekanlar olarak tanımlamıştır. 1950'li yıllarla birlikte asamblaj, mekan düzenlemesi (environment), happening, enstalasyon, performans sanatı gibi yeni ifade biçimlerinin oluşması, mekanla ve izleyiciyle daha yakın bir ilişki kurma arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte bir yandan sanatın biçimi, öte yandan ise sanatın işlevi sorgulanmaya başlanmıştır. Galeri mekanı, 1960'lı yıllarda bu sorgulama sürecinin kırılma noktasına dönüşmüştür (O'Doherty, 2019: s. 9, 10).

Bu sorgulamaların sonucunda kamusal alana açılan sanatçıların sayısı artmış, sanatçı ve izleyici arasında soyut bir duvar gibi görünen galeri mekanı aşılmaya çalışılmıştır.

Kentsel alana açılan sanat pratikleri, 2000'lerin başlarından itibaren ilk olarak toplumbilimci ve dilbilimci Jürgen Habermas tarafından kullanılan "Kamusal Alan" kavramını sıkça kullanmaya başlamıştır. Habermas, demokratik bir meşruiyet ilkesi olarak ortaya koyduğu bu kavramı 18. yüzyıl koşulları üzerinden değerlendirmiş ve kamusal alanı demokratik hukuk devletinin bir kazanımı ve temel unsuru olarak tanımlamıştır (Aksoy, 2016: 28). Kamusal alan günümüzde iki anlamda kullanılan bir kavramdır. Bir yanıyla kentsel mekanları ima ederken diğer yandan da kamu

yapılarını ifade etmektedir. Kamusal alan kavramının esas önemi ise kamusal aktörler olan yurttaşların eşitlik çerçevesinde kendi menfaatleri üzerine tartışabilecekleri alanları ifade etmesidir (Aksoy, 2016: 28-29).

Günümüzde kentin içindeki kamusal alanlar, farklı kültürlerden insanların bir araya geldiği en önemli buluşma noktalarıdır. Kentleşme olgusu temel anlamıyla Sanayi Devrimi sonrasında gelişen ve yayılarak büyümekte olan bir olgu olduğundan kültürler arasındaki değişimler ve teknolojinin hızlı gelişimi, kamusal alandaki sanat yapıtlarına da yansımaktadır. 2000'lerden sonra ise kamusal bir tartışmayı zorunlu kılan iklim krizi ve benzeri kamusal tartışmaların yürütüldüğü alan olarak kent mekanları sanat açısından da vazgeçilmez alanlara dönüşmüştür.

Ekonomik ve politik merkez olma hedefi güden yeni kentsel politikalarla birlikte nüfusun kentsel alanlarda yoğunlaşması kaçınılmazdır. Böylesine nüfus yoğunluğunun yaşandığı bölgelerde insanların kültürel ve sanatsal etkinliklere olan ilgisi gün geçtikçe artmaktadır. Kamusal alanlardaki sanat yapıtları ise kişiler arasındaki iletişimi ve çevre-insan etkileşimini olumlu yönde etkilemektedir. Sanat yapıtının daha geniş kitlelerle buluşturulması, sanatın toplumsal alanda daha fazla yaygınlaştırılması ve kent dokusundaki olumlu dönüşümler için kamusal alanlar önemli bir rol oynamaktadır (Parlakalay, 2020: s. 1158, 1159).

Resmi daireler, okullar, hastaneler, meydanlar, parklar gibi modern kamu hukukuyla tanımlanmış halkın ortak kullanımına açık tüm alanlar kamusal alanlara dahildir. Günümüzde metropollerde kitleler hâlindeki yaşam biçimlerinin değiştirilebilmesi ve toplumdaki farkındalığın yeniden kazanılabilmesi için sanatsal üretimlerin gündelik hayatımıza dahil olması oldukça önemlidir. Özellikle 2000'li yıllarda yaşanan ekolojik değişimlerle birlikte toplumsal bilincin artması ve iklim krizinin etkileri konusunda geniş kitlelerin bilinçlenmesi için kamusal alanların kullanılması en etkili yöntemlerden biri olarak görülmektedir. Kamusal sanat çalışmaları heykeller ve enstalasyonlarla birlikte performans, graffiti ve duvar resimlerine kadar izleyiciye geniş bir yelpaze sunarak toplumsal açıdan dikkati yönlendiren örnekler arasındadır.

Kamusal sanat yapıtının boyutu çok büyük veya çok küçük olabilir. Metrelerce uzunlukta bir yerleştirme veya sokaktaki kaldırım taşlarının yanındaki minik bir

yapıt da olabilir. Bu eserler soyut veya gerçekçi, dökülmüş, oyulmuş, birleştirilmiş, inşa edilmiş ve boyanmış olabilir. Kamusal sanat yapıtını ayıran olgu, nasıl yapıldığı, nerede olduğu ve topluma vermek istediği mesaj arasındaki benzersiz ilişkidir. Kamusal sanat bir manzarayı dönüştürebilir, mekanın etkisini ve ruhunu baştan sona değiştirebilir, varsayımlarımızı sorgulamamızı sağlayabilir ve en önemlisi de farkındalık duygusu yaratabilir. Yapıtların en önemli özelliği herkes için ve paylaşımına açık olmasıdır.

3.2.2.1. Banksy

Sokak resimleriyle tanınan Banksy, toplumsal, politik ve ekolojik konulara değinen bir sanatçı ve aktivisttir. Sanatçı, sergi mekanlarına ve müzelere meydan okuyarak eserlerini sokakların belirli köşelerine yerleştirmektedir. 1990'larla birlikte sokaklara resimler yapmaya başlayan sanatçı, günümüzde de kimliğini saklayarak eserlerini üretmeye devam etmektedir. Banksy, çalışmalarında çocuklar, yaşlılar, polisler ve maymunlar gibi imgeleri sıklıkla kullanmaktadır.

Görsel 43: Banksy, “I remember when all this was trees”(Bütün bunların ağaç olduğu zamanları hatırlıyorum) Detroit, 2010

Bir fotoğrafçı tarafından çekilen bu eser, 2010 yılında sokak sanatçısı Banksy tarafından 1956'da kapanmış bir fabrikanın (Packard Tesisi) bahçesindeki beton yığınlarının arasına yerleştirilmiş bir resimdir. Doğanın yok olmasına karşılık duvara yazı yazan küçük çocuk, doğrudan donuk bir ifadeyle izleyiciye bakmaktadır. Elinde

boya kutusu tutan çocuğun yanındaki duvarda ise "Bütün bunların ağaç olduğu zamanları hatırlıyorum" yazısı dikkat çekmektedir (Özen, Eken, 2017: s. 508).

Sanatçı, eserin bulunduğu bölgeyi 365 gün başka yerlerde yakılmak üzere eyaletlerden gönderilen kömür ve petrol açısından zengin bir yer olarak tanımlamaktadır. Ayrıca sanatçı, şimdi doğacak olan çocukların Dağ Ormanı'nın neye benzediğini asla bilemeyeceklerini ve gelecekte tüm canlıları etkileyecek yangınların ve erozyonların olacağını öngörmektedir.

Görsel 44: Banksy tarafından yapılan “I remember when all this was trees” resminin yerleştirildiği alan, Packard Tesisinin Dış Görünümü

Detroit, Michigan'daki Packard otomobil fabrikası, günümüzde ufalanan beton, cam ve çelikten oluşan harabe bir beton yığını olarak varlığını sürdürmektedir. Bina, ekonomik ve sosyal açıdan çökmüş bir şehirde devam eden zorlukların sembolü olarak da görülmektedir.

Sanatçının benzer çalışmalarından biri de 2024 yılında Kuzey Londra'daki Hornsey Yolu üzerinde kesilmiş bir ağacın arkasına yerleştirilmiştir. Çalışmada beyaz bir apartman duvarına dökülerek yapılmış yeşil boyalar, ağaç yapraklarının yerine konulmuş bir eleştiri niteliğindedir.

Görsel 45: Banksy, “Tree” Duvar Resmi, Hornsey Yolu, 2024

Duvarın sol tarafında ise elinde basınçlı hortum tutan bir figür ve önünde kesilmiş bir ağaç yer almaktadır. Sanatçının yorumuna göre arka planda duran figür, alana yeşil rengi geri eklemiş ve ağacı eski sağlıklı hâline kavuşturmuştur. Sanatçı, yerine koymaya çalıştığı yeşil yapraklar aracılığıyla kent hayatında yok olan yeşil alan sorununu izleyicinin önüne sermiştir. Bu çalışmada kesilmiş ağaç, iklim krizinin en büyük problemlerinden biri olan ormansızlaşmayı simgelemektedir. Ayrıca yeşil boyanın, şirket ürünlerinin daha çok çevre dostu gösterilebilmesi için uygulanan bir pazarlama yöntemine (yeşil badana/greenwashing) gönderme de olabileceği düşünülmektedir (Graffiti Street, 2024).

İklim krizinin boyutu her geçen gün artsa da krizin gerçek olmadığını düşünen ve durumun kendi kendine düzelebileceği varsayımında bulunan toplulukların varlığını yok saymak mümkün görünmemektedir.

Görsel 46: Banksy, “I DON’T BELIEVE IN GLOBAL WARMING” (KÜRESEL ISINMAYA İNANMIYORUM), Kuzey Londra'daki Regent's kanalı, 2009

Banksy, Kuzey Londra'daki Regent's Kanalı'nın yanındaki duvara büyük harflerle "KÜRESEL ISINMAYA İNANMIYORUM" yazmış ve yükselen su seviyeleriyle birlikte yazının bir kısmı suların altında kalmıştır. Basit bir sokak yazısı gibi görünen bu kırmızı yazılar, suyun altında kalan kısımlarıyla durumu oldukça çarpıcı biçimde izleyiciye aktarmaktadır (The Guardian, 2009). Sanatçının yaptığı göndermeler, modern hayatın gereklilikleri peşinde koşturan insanların kamusal alanlarda iklim krizi ve etkileri üzerine düşünceleri açısından büyük önem taşımaktadır. Kamusal alanlara yapılan eserlerin sosyal içerikli mesajlar içermesi, estetik zevklerden ziyade var olan bir sorunun topluma aktarılma biçimiyle ilişkilendirilebilir.

Şablon duvar resimleri dışında kamusal alanlarda yer alan ve doğanın kendi parçalarından oluşturulan enstalasyonlar da oldukça dikkat çekici ve düşündürücü olabilmektedir.

3.2.2.2. Chris Drury

Sanatçı Chris Drury, anıtsal boyutlardaki çalışmalarıyla doğa ve insanlık arasında bağlantılar kurmuş ve doğal dünya ile bireylerin ilişkisi arasında bir köprü oluşturmuştur. Drury, "Carbon Sink" (Karbon Havuzu) isimli yapıtında kömürleşmiş kütüklerden dev bir girdap yaratmış ve malzeme olarak bulunduğu bölgedeki yerel

malzemeleri kullanmıştır. Proje, bölgedeki kömür madenciliğinin ve iklim değişikliğinin bölgede bulunan ormanlar üzerindeki olumsuz etkilerini konu almakta ve bu durumu izleyiciyle paylaşmaktadır (A.Yüksel, İ.Yüksel, 2022: s. 1781).

Görsel 47: Chris Drury “Carbon Sink” (Karbon Lavabosu) Wyoming Üniversitesi 2011

Eserin çapı 14 metredir ve böceklerden dolayı ölmüş çam kütükleri ile kömürlerden tasarlanmıştır. Çalışmada kullanılan kömür ve çam kütükleri bir zamanlar yaşayan ağaçlardı; fakat iklim krizinin böcekler üzerinde yarattığı dengesizlikten dolayı şu an ölü durumdadırlar. Bu nedenle sanatçı, malzeme seçiminde bu iki unsuru tercih etmiştir. Fosil yakıtların yakılması Rocky Dağları'nda daha sıcak kışlara yol açtığı için iklim krizi bitkileri ve hayvanları, özellikle böcekleri, oldukça etkilemektedir. Havanın olması gerekenden sıcak olması sonucunda çam böcekleri kışı olağan nüfuslarının üzerinde bir sayıyla bitirdiği için Rocky Dağları'ndaki ormanlarda New Mexico'dan Britanya Kolumbiyası'na kadar ölümler gerçekleşmektedir (Drury, 2011).

Görsel 48: Chris Drury “Carbon Sink” (Karbon Lavabosu) planlaması, Wyoming Üniversitesi 2011.

Sanatçının kömür merkezli yaptığı enstalasyon, geniş çaplı tartışmalara yol açmıştır. Eserin çapı toplamda 36 fittir ve yapımı yaklaşık üç hafta sürmüştür. Sanatçı, öğrencilerden ve öğretim görevlilerinden son on yıl içinde ormanların böcekler tarafından istila edilmesi hakkında bilgi almıştır. Bilim insanları, iklim krizi nedeniyle farklı eyaletlerde artan zararlı böceklerin gezegenin ısınmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Yaşanan durum, antroposen kaynaklı sera gazı emisyonları ve artan sıcaklıkların başlıca nedenlerinden biri olarak düşünülmektedir. Sera gazlarına en büyük katkıyı sağlayan eylem ise kömürün yakılmasıdır. Eserin yerleştirilmesinin ardından Campbell County gibi kömür merkezli bir eyalet meclisinden iki kişi tarafından sitem içeren bir geri dönüş sunulmuştur. Tom Lubnau ve Gregg Blikre, heykel hakkında şikâyetlerini bildiren bir mektup yazmış ve bunu eserin yerleştirildiği Wyoming Üniversitesi'ne itirazda bulunmuşlardır. Yaşanan bu olayın ardından Lubnau, yerel bir gazeteye "...ara sıra bu fırsatları Wyoming Üniversitesi'ndeki bazı insanlara maaşlarının nereden geldiğini öğretmek için kullanmalısınız" cevabını vermiştir.

Drury, oldukça önemli bir soruna nokta atışı yaparak insanları var olan sorunu düşünmeye çağırmış ve bu şekilde doğayı maddi bir kaynak olarak gören bazı kesimleri kızdırmıştır. Sanatçının ifadelerine göre yaratılan bu tartışma iyi ve gerekli

bir tartışmadır. Dünyanın dört bir yanında kömürle çalışan elektrik santralleriyle ilgili protestolar yapılmış ve farkındalık oluşturulmaya  abalanmıştır (Drury, 2011).

Elektrik enerjisinin büyük bir çoğunluğu, dünyanın sıcaklığının artmasına neden olan kömür faaliyetleri sonucunda elde edilmektedir. Sanatçı, dünyanın enerjiye ihtiya ı olduğunu; ancak aynı zamanda insanların bu ihtiyaçları karşılayabilmek için doğaya zarar verdiğini şu şekilde ifade etmiştir: *Hepimizin fosil yakıtlar kullanmasını anlayışla karşılıyorum, ancak Rockies'te tüm ormanlar   iyor ve bu her yerde oluyor. Herkese bunu dayatmaya  alışmıyorum ama heykel sayesinde insanların bu konu hakkında konuşması gerektiğini düşünüyorum* (The New York Times, 2011). Sanatın gerçeği söylemek olduğunu savunan Drury, "Carbon Sink" isimli eseriyle yapmaya çalıştığı en önemli şeyin çarpıcı bir şekilde bağlantıları kurmak olduğunu ifade etmektedir (Art Text Style, 2011).

3.2.2.3. Kaybid

Kaybid, çoğunlukla sabaha karşı sokaklar sessizken çalışmalarını gerçekleştiren ve kimliğini gizleyen bir sokak sanatçısıdır. Kullandığı mahlası kaybedilen değerlerin bir kısaltması olarak gören sanatçı, geleneksel resim, GIF, video art, animasyon ve sokak sanatı gibi birçok disiplini bir araya toplayarak eserlerini karma teknikle üretmektedir.

Sanatçının en çok tanınan üretimlerinden biri olan "Sessiz Yürüyüş" isimli çalışma dizisi, yaban hayatına ait hayvanları kent sokaklarına taşıtmaktadır. Bu seride sanatçı, resimlemelerini şehir kalabalı ının içinde yalnızca dikkatle bakanların yakalayabilece i kadar minik boyutlarda tercih etmektedir.

Kaybid, "Sessiz Yürüyüş" serisinde yaban hayvanlarını karma tekniklerle oluşturduğu resimlerle şehrin belli noktalarına uygulamaktadır. şehir hayatında g remeyece imiz bu hayvanların pek çoğu nesli tehdit altında olan hayvanlardır. Sanki y r r h lde tasvir edilen bu hayvan resimleri daha sonra hareketlendirilerek GIF ve animasyonlara d n şt r lmektedir. Animasyon hâline getirilen bu hayvan figürleri, sessiz bir yürüyüşle birbirlerini takip etmektedirler. Fiziki resimlemelerin ömrü, bulunduğu konumun şartlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Görsel 49: Kaybid “Sessiz Yürüyüş” GIF, İstanbul, Devam etmekte olan proje

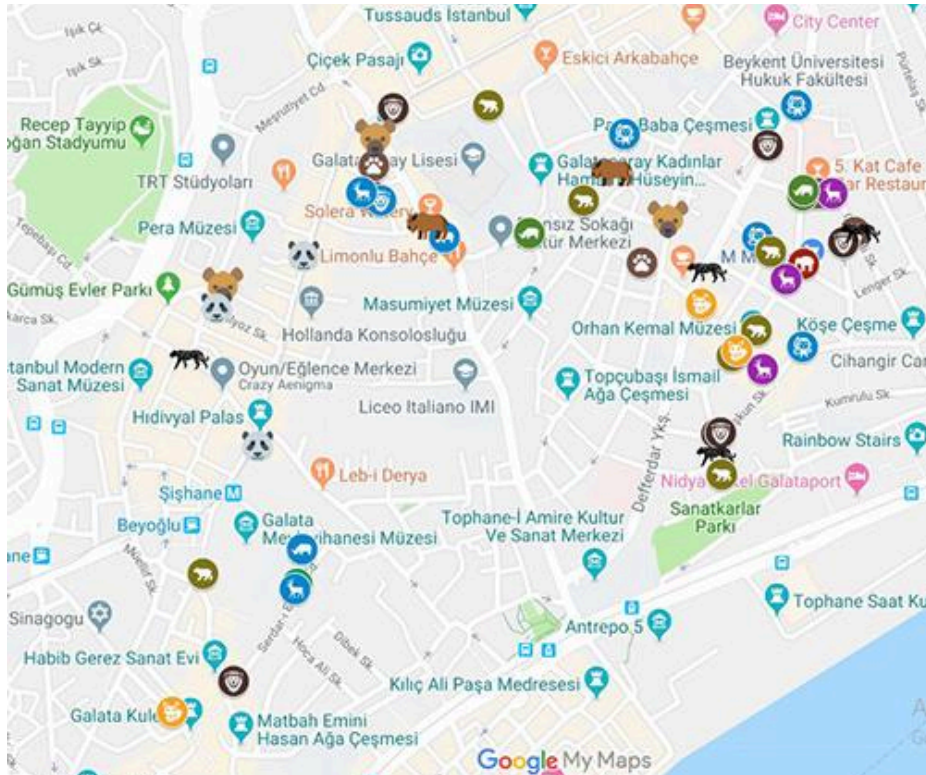
Sanatçı, sessiz yürüyen hayvanlarını aynı zamanda bir haritalandırma yöntemiyle izleyicilerle buluşturmaktadır. Google Haritalar üzerinden yapılan tüm resimlere karekod ile ulaşılabilir. Bu yöntemle mümkün olduğunca yıpranma süreçlerini de takip eden sanatçı, çalışmalarının en can alıcı noktasının yok olma süreçleri olduğunu ifade etmektedir. Her canlı gibi yaşayıp var olduktan sonra yok olan bu resimlerin hemen yanına zaman zaman yeni uygulamalar yaparak bir hayvan daha yerleştirilmektedir (Kaybid Live, 2019).

Sanatçı, çalışmalarını yaparken mümkün olduğunca az atık çıkarmaya çalışmakta ve çıkan atıkları da dönüştürerek başka eserler için kullanmaktadır. Kaybid, çalışmalarını ve yaratım sürecini şu şekilde ifade ediyor:

Bugün Bayram” konulu bir kompozisyon gibi bir konu başlığından ya da spesifik bir amaçtan bahsedemeyeceğim. Kendiliğinden gelişen bir süreç. Zaten devam ettiğim işlerim bu yöne doğru evrildi, ben de süreci yaşayarak sürdürdüm sadece. Yaptığım çalışmalar neyi gerektiriyorsa onu yaptım. Zaten devam ettiğim kolajlar animasyon oluverdiler; animasyonun kareleri kendilerine sokaklarda yer buldu, sokaklardaki çalışmalar yeniden animasyon oldu... Süreç böyle devam ediyor. Kendiliğinden gelişen doğal, organik bir döngü. Aslında kişi ne yaparsa yapsın bir şekilde ifade ettiği şey

yine kendisi oluyor tabii ki. Bu her zaman böyle; “Bugün Bayram” konulu bir kompozisyonda dahil (Kaybid Live, 2019).

Kaybid'in ifadelerine göre sokaklarda evcilleştirilmiş kedi ve köpek gibi hayvanları görmek yerine yaban hayata dahil olan hayvanları görmemizin bir nedeni vardır. Sanatçının seçtiği hayvanlar özellikle kentlerde yeri olmayan ya da insanların kentte yaşatmayacağı hayvanlardan oluşmaktadır. Resimlerdeki hayvanlar sakin ve sessiz adımlarla ilerlemektedir.

Görsel 50: Kaybid “ Sessiz Yürüyüş”, Projenin Google Maps üzerinden haritalandırıldığı alanlar.

Kaybid'in çalışmaları aynı zamanda insanlar tarafından yaşam alanları her geçen gün katledilen, evsiz kalan ve ölümlerine sebep olunan yaban hayatını da simgelemektedir. Sanatçı, sessiz yürüyen hayvanlarını aynı zamanda bir haritalandırma yöntemiyle izleyicilerle buluşturmaktadır.

İnsanoğlunun yarattığı kentlerin doğal hayattan ve hayatın kendisinden ne denli uzak olduğunu simgeleyen vahşi hayvanlar, kendi yaşam süreçleri içinde hayatlarını devam ettirip zamanla yok olmaktadır. Sanatçı, bu süreçte çalışmalarının kendi süreçlerini yaşayabilmesi için onlara müdahale etmemeyi tercih etmektedir. Sanatçı

kolajlarını kendi çalışma alanında bir araya getirip kurguladıktan sonra seçtiği alanlara hızlıca yapıştırmaktadır. Makas kullanmanın dışında diğer tüm aşamaları kendisi yaptığını ifade etmektedir. Bu nedenle eserleri biricik ve özgündür. Sokaklarda yürüyen hayvanların türlerinin sayısı 20-25 civarındadır. Tekli hayvanların sayısı ise 200-250 civarındadır (TRT2, 2019).

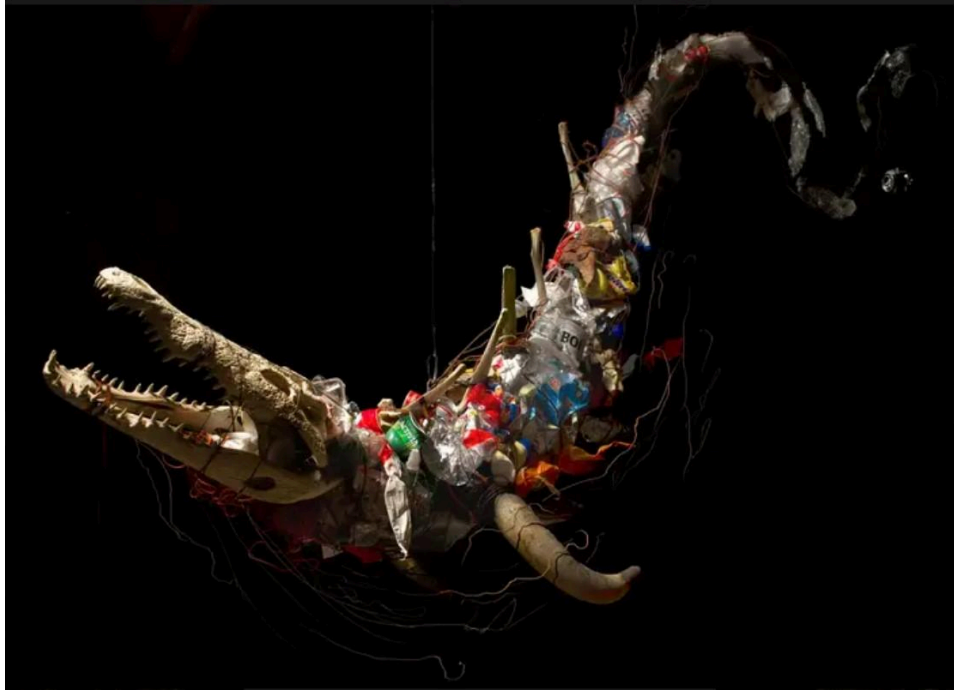
Görsel 51: Kaybid “Sessiz Yürüyüş”, İstanbul, Devam etmekte olan proje

Kaybid’in minik hayvanları insanlar tarafından oldukça ilgi görmektedir. Sanatçının röportajındaki ifadelerine göre; bazen sosyal medyadan bazen ise Google Haritalar üzerinden resimlere ulaşmaya çalışan insanlar, küçük hayvanları bulamadığında veya eserlerin yok olması durumunda sanatçıyla sosyal medya üzerinden iletişime geçmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Sanatçı, doğadan oldukça uzaklaştığımızı ve bunun sonucunda inşa ettiğimiz beton yığınlarının arasında kendi medeniyetimiz dışında hiçbir varlıkla iletişimde olamadığımızı belirtmektedir. Kaybid, şehir merkezinde doğa ile iletişim kuracak bir alan bile bulamayan insanların kaldırım köşesinde gördükleri yabani bir hayvan resmine bile verdiği tepkilerin farklı olduğunu söylemektedir. Hayat insanlardan ibaret gibi görünmemeli ve diğer canlıların da varlığı düşünülerek hareket edilmelidir. Milyonlarca varoluş

biçimi arasında insan bunlardan sadece biridir. İnsanın kurduğu yapı içinde ise birkaç farklı canlı dışında hiçbir şey yoktur (TRT2, 2019).

3.2.2.4. Ally Alvaro Soler Arpa

Ally Alvaro Soler Arpa, "Toxic Evolution" (Toksik Evrim) isimli enstalasyon serisiyle uluslararası havaalanları ve metro istasyonları gibi ortak alanlara küresel plastik kirliliği sorununa dikkat çekmek amacıyla yerleştirmeler yapmaktadır. Sanatçının tasarladığı çağdaş dinazorlar, plastik kirliliği ve iklim değişikliği arasında oluşan fosil yakıt gerçeğiyle güçlü bir paralellik kurmaktadır (Plastic Pollution Coalition, 2016).

Görsel 52: Ally Alvaro Soler Arpa, "toxic evolution" (Toksik Evrim), hayvan kemikleri, plastik ve atık malzemelerden oluşmaktadır, 2011

Toksik Evrim serisi, çeşitli hayvan kemikleri ve telden kurgulanmış bir heykel serisidir. Plastik atıklara gönderme yapıldığından seriye ait bazı heykellerde plastik atıklar da kullanılmıştır. Sanatçının kendi ifadeleriyle "Toksik Evrim"; doğaya ve doğanın boyun eğmiş hayatta kalma mücadelesine bir veda şarkısıdır (Arpa, 2011). Doğadaki kirlilik kontrolden çıkmış ve çevre kötüye kullanılarak mutasyona uğratılmıştır. "Toksik Evrim", her şeye rağmen alt edilemeyen ve bir şekilde mutasyona uğrayarak da olsa varlığını sürdüren doğanın gücünü simgelemektedir. Sanatçının yapıtlarının hepsinde hareket ön plandadır; fakat canlılar iklim krizi

sonucunda mutasyona uğradıkları için sakat ve asimetrik yapıdadır. Sanatçının yapıtlarındaki hayvanlar, damarlarını zehirleyen kalıntılara ve diğer zor koşullara rağmen kendi varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Burada aynı zamanda varoluş mücadelesine bir saygı da söz konusudur.

Görsel 53: Ally Alvaro Soler Arpa, “toxic evolution” (Toksik Evrim), hayvan kemikleri, plastik ve atık malzemelerden oluşmaktadır, 2011

Günümüzde nesli tükenmekte olan türlerin gerçekliği gibi toksik evrim geçiren hayvanlar da modern insanın bilinçsiz davranışlarının hayali bir kurbanıdır. Arpa, hayal ettiği mutasyonları şu şekilde ifade etmektedir:

Radyoaktivite, güzel tüylerinde parıltılar üretir; transgenез onlara abartılı derecede zarif uzuvlar sağlar. Çok da uzak olmayan bir gelecekte, yüksek derecede civa içeren garip balıklar nehirlerde ve denizlerde yüzecek; üçüncü cinsiyetten hayvanlar orijinal bir şekilde üreyecekler. Tüylü filler, iki ayaklı koyunlar, tüylü sürüngenler, geniş getiren amfibiler¹¹, iki başlı kertenkeleler ve ışıklı gözlü köstebekler görebiliriz... (Arpa, 2011).

¹¹ omurgalı hayvan sınıfı.

Sanatçı, tasarladığı hayvanları doğal evrimlerindeki zarafeti vurgulamak adına hareket hâlinde ve oldukça ince bacaklar üzerinde duracak biçimde canlandırmıştır. Mutasyona uğrayan hayvanlar, biyolojik kusurlarına rağmen oldukça zarif ve dik görünmektedir. Sanatçının web sitesindeki ifadelerine göre, "Kitlesel bir yok oluşun ardından hayatta kalan mutasyonlar, çöp torbaları arasında krallar gibi yürüyeceklerdir" (Arpa, 2011). Sanatçı, bu yaklaşımla onları daha ikna edici kılabilme adına anatomilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Onun tasarladığı mutantlar hasarlı ve mantıksızdır fakat yaşadıkları durumun bilincinde değillerdir. Fakat yine de iklim kriziyle mücadele ederek hayatta kalmaya çalışan tüm canlılar gibi bir savaş vermektedirler.

Sanatçı, Toksik Evrim serisiyle aslında çok önemli bir soruya odaklanmaktadır: "Yaşam jeolojik zaman olmadan evrimleşebilir mi?" Jeolojik zaman kavramı, yaşamın evrim geçirerek dönüşmesi sonucunda yaşanan uzun süreçleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Böylesine bir değişimin yaşanabilmesi için milyonlarca yıllık bir zaman diliminin geçmesi gerekmektedir. Evrimi etkileyen birçok faktör vardır (doğal seçim, göç vb.) fakat her şeyden önce jeolojik bir zamana ihtiyaç vardır. Fakat içinde bulunduğumuz durumda kat edilen yol, tüm jeolojik zamanlara göre oldukça hızlı ilerlemekle birlikte insan kaynaklı olan antroposenin bir sonucudur. Sanatçı, tüm bu soruların cevaplarının "EVRİM" kelimesinde saklı olduğunu düşünmektedir (Arpa, 2011).

3.2.2.5. Lorenzo Quinn

El figürleriyle tanınan Lorenzo Quinn, eli teknik olarak zorlayıcı ve duygusal bir bağlamda nitelendirmektedir. El, her türlü amaca hizmet edebilir; sevebilir, nefret edebilir, üretebilir ve yok edebilir. Lorenzo Quinn'in yükselen deniz seviyesini vurgulamak için tasarladığı "Support" isimli eseri, iki devasa el figüründen oluşmaktadır. Heykel, sadece Venedik'i değil dünya üzerindeki tüm kıyı şehirlerini tehdit eden yükselen su seviyelerinin bir hatırlatıcısı gibi görünmektedir. Quinn'in elleri, ilk olarak 2017 yılında Venedik Bienali'nde sergilenmiştir. Venedik'teki Büyük Kanal'dan çıkan eller, Ca' Sagredo Oteli'nin tarihi binasını destekleyen bir rolde gibi görünmektedir.

Görsel 54: Lorenzo Quinn, “Support” (Destek), Venedik Bienali, 3 metre, 2017

Projenin gerçekleştirilmesinin ardından 2019 yılında Venedik tarihinde elli yıl sonra gerçekleşen en yüksek su seviyeleri görülmüştür. Deniz seviyesinin her gün yükselmeye devam etmesiyle birlikte Venedik ve birçok şehrin sular altında kalma riski oldukça artmaktadır. Eserlerinde sıklıkla iklim krizine göndermeler yapan sanatçının 2018 yılında yine Venedik'te konumlandığı "Stop Playing" (Oynamayı Bırak) isimli eseri bronz ve paslanmaz çelikten üretilmiş sapan tutan iki el tasviridir.

Görsel 55: Lorenzo Quinn, “Stop Playing” (Oynamayı Bırak), bronz ve paslanmaz çelik, Venedik, İtalya, 415 x 895 x 285 cm, 2018

Heykelde kullanılan sapan, yaşadığımız sınırların ötesinde uzandığımız doğal kaynaklarımızı temsil etmektedir. Heykeldeki oyun imgesi ise insanlığın dünyanın

yaşıyla kıyaslandığında bir çocuğa benzetilmesinin bir metaforudur. Çocuk oyun oynarken neler olabileceğini düşünmeden sadece oyununu oynar ve elindeki oyuncuğa odaklanır. Heykeldeki eller de kaprisli bir çocuğa aittir ve hiçbir şeyi umursamadan oyununu oynamaya devam etmektedir (Quinn, 2018).

Sanatçı, sürdürülebilir bir toplumun yaratılabileceğini öne sürerek bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: "Bir sanatçı olarak her zaman tutarlı olmaya çalıştım ve sürdürülebilir bir dünya inşa etmeye yardımcı olmaya inandığımdan sanatım her zaman bu mesajı yansıttı. Venedik, dünyadaki birçok şehir gibi tehdit altında ve yardımımıza ve korumamıza ihtiyaç duyuyor. 'El ele' verelim ve kalıcı bir değişim yaratalım" (Halcyon Gallery, 2019).

3.2.2.6. Olafur Eliasson

Olafur Eliasson, çok farklı disiplinlerde üretim yapan ve ekoloji çalışan sanatçıların pek çoğundan daha geniş bir izleyici kitlesine sahip bir sanatçı olarak gerçekleştirdiği "Ice Watch" isimli yerleştirmesiyle geniş kitleleri iklim kriziyle ilgili bir deneyimi paylaşmaya çağırmış görünmektedir. "Ice Watch" isimli çalışmasında sanatçı, Grönland'da bulunan Nuuk şehrinin dışındaki bir alanda serbestçe yüzen buz parçalarını büyük bir ekip yardımıyla şehir merkezine getirmiştir. Çalışmada kullanılan ve yaklaşık olarak 1,5 ila 6 ton ağırlığında olan buz kütleleri, ait oldukları buz tabakasından ayrılarak okyanusa doğru ilerlerken alınmış ve izleyicinin buzların yerleştirildiği alanda elle tutulur gerçek bir fiziksel deneyim yaşaması fikri, sanatçıya yardım eden ekipler tarafından mümkün kılınmıştır (The Guardian, 2014).

Görsel 56 ve 57: Olafur Eliasson, "Ice Watch" (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern'in dışı, Londra, 2018

"Ice Watch", 2014 yılında Kopenhag Belediye Meydanı'nda, 2015 yılında Place du Panthéon'da, 2018 yılında ise Londra Tate Modern'in önünde izleyiciyle buluşmuştur.

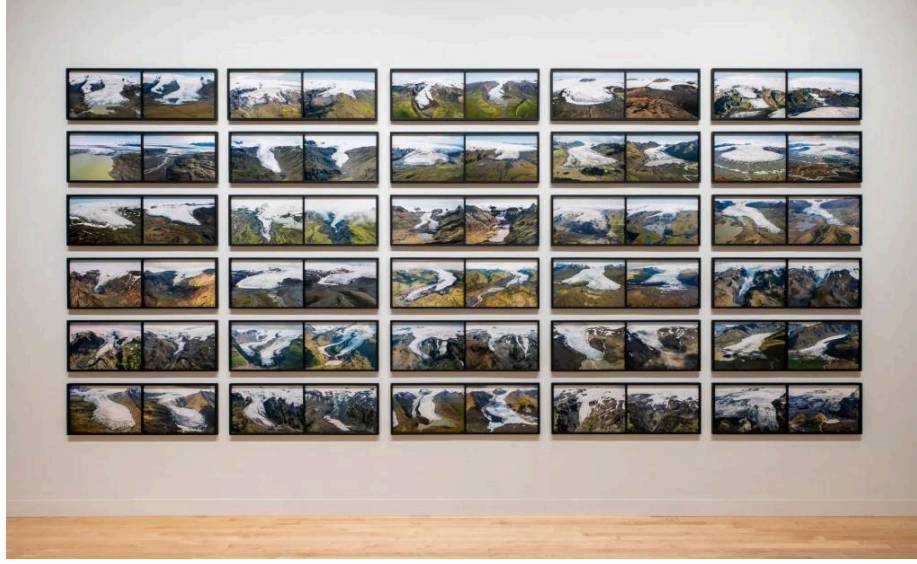
Yükselen ısı değerleri sebebiyle Grönland'daki buz tabakasının her yıl saniyede 10.000 buz bloğu kaybettiği gerçeğini "Ice Watch" isimli çalışmasıyla şehir hayatının merkezine taşıyan Eliasson, iklim aktivistleri tarafından bu parçaların nasıl elde edildiklerine dair gelen eleştirilere, getirilen buz parçalarının hâlihazırda kopmuş ve okyanusa doğru ilerleyen parçalar olduğunu ifade ederek cevap vermiştir (Ice Watch London, 2018).

Görsel 58: Olafur Eliasson, "Ice Watch" (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern'in dışı, Londra, 2018

Ice Watch sayesinde Grönland'dan getirilen buzların zamanla erimesine tanık olan izleyicinin yaşadığı deneyim, aynı zamanda iklim krizine dair somut bir mesaja dönüşmektedir. Alana yerleştirilen buz parçaları, topluma yöneltilmiş bir uyanış çağrısına dönüşürken buz kütlelerine sarılarak onları hisseden, dinleyen ve dokunan insanlar bu zamana kadar yaşamadıkları doğal bir deneyimin parçası hâline gelmişlerdir.

Sanatçı, 2014, 2015 ve 2018 yıllarında izleyicilerle paylaştığı "Ice Watch" projesinin ardından 2019 yılında "Buzul Erimesi Serisi 1999/2019" serisiyle de buzulların erime oranlarını fotografik biçimlerde sunmuştur.

Görsel 59: Olafur Eliasson, "The Glacier Melt Series 1999/2019" (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019), Tate Modern, London, 2019

Buzul Erimesi Serisi, sanatçının fotoğrafladığı karşılaştırmalı karelerden oluşmaktadır. Olafur Eliasson, 1999 yılında belgelemeye başladığı fotoğraf serisini 2019 yılında aynı açılardan tekrar fotoğraflamış ve buzulların erime oranlarını karşılaştırmıştır. Yirmi yıllık bir sürenin ardından tekrar fotoğraflanan buzullar, "The Glacier Melt Series 1999/2019" (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019) ismiyle bir araya getirilmiştir (Eliasson, 2019). İzleyicinin kent hayatında fark edemeyeceği bir değişim, bu fotoğraflarla gözler önüne serilmiştir. Ekolojik tabanlı bu çalışmalar, aynı zamanda bilimsel bir belge niteliği de taşımaktadır. İzleyicinin göremediği ya da görmezden geldiği bazı olumsuzluklar, tüm gerçekliğiyle öne çıkarılmaktadır.

Görsel 60: Olafur Eliasson, “The Glacier Melt Series 1999/2019” (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019), detay, Tate Modern, London, 2019

“Buzul Erimesi Serisi 1999/2019” adı altında birleştirilen fotoğraf karelerinde küresel ısınmanın ciddi seviyelerdeki etkileri oldukça net bir şekilde görülmektedir. Seri, 2020 yılına kadar Londra’da Tate Modern’de sergilenmiş ve iklim krizinin gerçekleri belgelenmiştir. Seri daha sonrasında farklı sergi alanlarına taşınarak daha geniş kitlelere ulaşması amaçlanmıştır.

3.2.2.7.Néle Azevedo

Sanatçı kimliğinin yanı sıra bağımsız bir araştırmacı olan Néle Azevedo'nun "Asgari Anıt" adlı çalışması, "Eriyen Adamlar" olarak da bilinmekte ve iklim krizine dikkat çeken en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sanatçı, kamusal alanlara yerleştirdiği buz adamları şekillendirerek uygun biçimlerde konumlandırmaktadır.

Görsel 61: Néle Azevedo, “Minimum Monument” (Asgari Anıt), Paço das Artes, Brezilya, 2016

Buzların minik boyutlarından dolayı enstalasyonları yaklaşık yarım saat içinde eriyerek yok olmaktadır. Bu süre içinde sanatçı, izleyicinin dikkatini alana çekerek iklim değişikliğiyle ilgili düşünmeye davet etmektedir. Oldukça hızlı gelişip biten bu an, fotografik görüntülerle kaydedilerek internet ortamında hızla yayılmış ve "eriyen adamlar" lakabıyla tanınmaya başlamıştır. Proje başlangıçta 1. Dünya Savaşı sırasında kaybedilen insanlara atıfta bulunmak için tasarlanmış; ancak sosyal medyada iklim kriziyle ilişkilendirildiği için genişletilmiş bir anlam taşımaya başlamıştır. 2009 yılında WWF'nin daveti üzerine "Asgari Anıt" Berlin'de ve ardından Cenevre'de yeniden üretilmiştir. Dünya İklim Konferansı aracılığıyla çalışma dünya çapında tanınmaya başlamıştır. WWF ve Dünya İklim Konferansı'nın etkisiyle birlikte "Asgari Anıt" olarak bilinen eser, anlam bakımından küresel ısınmayla özdeşleşmiştir. Sanatçı buzdan heykellerini oyarak kendisi yaparken oturan heykellerin bacakları üst üste çapraz gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Yüzlerce minik adamdan oluşan enstalasyondaki figürlerin boyu yaklaşık olarak 20 cm civarındayken heykeller çoğunlukla merdiven gibi kademeli alanlara yerleştirilmiştir (Azevedo, 2016).

Görsel 62: Néle Azevedo, "Urban Piracema" (Kentsel Piracema), Getulio Vargas Meydanı, 2013

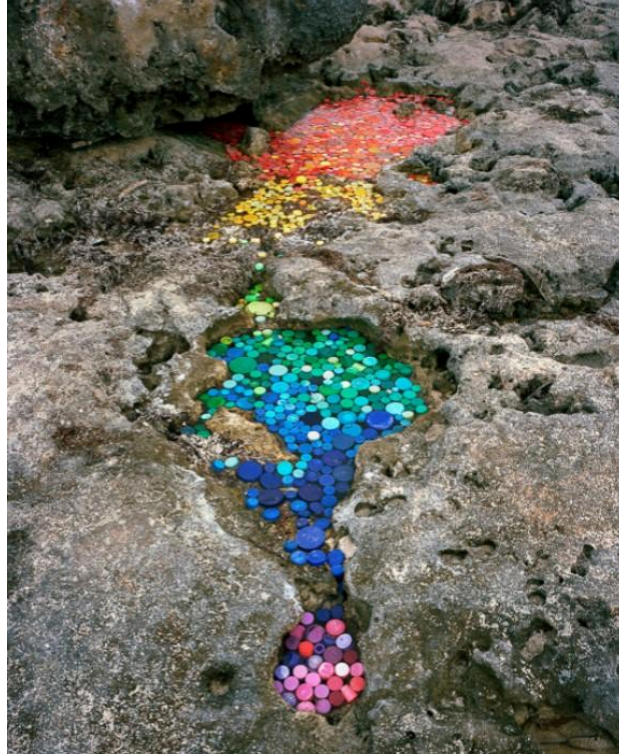
Sanatçı, 2013 yılında Getúlio Vargas Meydanı'nda gerçekleştirdiği ve adını bir balık türünden alan "Kentsel Piracema" adlı çalışmasında yok olan balık türlerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Azevedo'nun resmî web adresindeki ifadelerine göre atölyede kent ve kentsel mücadele üzerine konuştukları bir zaman diliminde nehirde yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların canlı habitatına etkileri hakkında düşünceler oluşmaya başlamıştır. Madeira Nehri santralinin inşası sırasında bölgedeki şelale zarar görürken Urban Piracema başta olmak üzere birçok balık türünün yumurtladığı alan tahrip edilerek yok olmuştur. Sanatçı, bu çalışmasında çeşitli balık figürlerini kalıp yardımıyla çoğaltarak seçtiği alanlara uygulamıştır. Çalışma kapsamında Urban Piracema'yı şehre geri getirme fikrinden yola çıkan sanatçı uygulama için şehir merkezinde birçok insanın gün içinde geçtiği bir alanı seçmiştir. Hükûmet Konağı önündeki Getúlio Vargas Meydanı olarak bilinen bu alan aynı zamanda kırlangıçların balıklar gibi yumurtladıkları ve yıllık uçuşlarını gerçekleştirdiği önemli noktalardan biridir. Aynı yeri kullanma fikri çalışma için etkili bir metafor işlevi görmüş ve bu çalışma atölyedeki diğer yerel sanatçıların da dâhil olduğu bir projeye dönüşmüştür. "Kentsel Piracema" çalışması aracılığıyla şablon kullanılarak yere çizilmiş yüzlerce balık kent meydanındaki merdivenlerden çıkarak Hükûmet Konağı'na doğru ilerlemiştir (Azevedo, 2013).

3.2.2.8. Alejandro Duran

Alejandro Duran, plastik kirliliğine ve kendi dünyamızda canlılığa ne kadar az alan kaldığına dair eleştirel enstalasyon çalışmalarıyla tanınan bir ekoloji sanatçısıdır. Sanatçı, resmî web sitesinde 2010 yılında Sian Ka'an'daki çevre kirliliğiyle karşı karşıya kaldığında plastik atık kirliliğinin boyutlarıyla yüzleştikten bahsederek sanatsal üretiminin merkezine plastik atıkları almaya karar verdiğini ifade eder. Sanatçı, dünyanın dört bir yanından topladığı plastik atıkları renklerine göre ayırarak yaptığı dikkat çekici enstalasyonlarda hem doğayı hem galeri mekânlarını kullanmaktadır (Duran, ty).

Görsel 63: Alejandro Duran topladığı plastik atıklar ile birlikte, Sian Ka'an, 2022

Görsel 64: Alejandro Duran, “Derrame” (Dökülme), 2010

Sanatçının eserlerinde kullandığı plastiklerin renkleri oldukça canlı olduğu için, zaman zaman boya kullandığı izlenimi doğursa da yaptığı şey toplanan atıkları renklerine göre düzenlemektir.

Görsel 65: Alejandro Duran “SOS” plastik, Sian Ka’an, 2020 (havadan görünüm)

Sanatçı, eserlerini tasarladıktan ve uyguladıktan sonra fotoğraf makinesiyle kayıt altına almaktadır. Doğaya yerleştirilen çöpler, fotoğraflandıktan sonra tekrar toplanarak başka eserlere dönüştürülmek için saklanmaktadır. Tekrar toplanan ve renklerine göre ayrılan çöpler, aynı zamanda plastik farkındalığını artırmak için çocuklar ve yetişkinler adına yapılan "çevre sanatı atölyeleri" kapsamında kullanılmaya devam edilmektedir. Bu dönüşüm yöntemiyle birlikte yeni eserler ortaya çıkmakta ve büyüyen bir koleksiyonun parçası hâline gelmektedir (Duran, ty).

3.2.2.9. Dados Punto Cero

Sokak sanatçısı Dados Punto Cero'nun gerçekleştirdiği "Plastik Denizi" mural serisi, farklı kamusal alanlarda plastik kirliliğine dikkat çekmek için tasarlanmıştır. Plastik kirliliğinin okyanus ortamını etkileyen en büyük sorunlardan biri olduğu fikrine katılan sanatçı, okyanus sağlığı ve deniz habitatının daha fazla tahrip edilmemesi adına insanları uyarıcı devasa resimleriyle çevre kirliliğine dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Görsel 66: Dado Pardo, “Lobsterastic” (Istakoz), Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Villaobispo De Las Regueras, Castilla y León, İspanya, 2019

Görsel 67: Dado Pardo, “Chicharruastic fish”, Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Mieres, Asturias, Urban Morphogenesis festivali, 2019

Sanatçı, yaptığı bir röportajda plastikler ve resimleriyle ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "Duvar resimlerindeki 'Plastik Denizi' dizisi, bencilce geri dönüşüm yapma fikrinden uzakta yaşayan vatandaşlar için bir uyarı niteliğindedir. Aynı zamanda geri dönüşüm için bir çağrıdır" (Graffiti Street, 2022).

Görsel 68: Dados Punto Cero, “Tetra Fish”, Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Chozas de Abajo, İspanya, 2020

Dados Punto Cero, "Geri Dönüştürmediklerimizi Yiyoruz" başlığı altında insanların geri dönüşüm yapmadığı takdirde yiyecekleri şeylerin plastikten başka bir şey olmayacağını vurgulamaktadır. Ancak denizlerin ve okyanusların kirlenmemesi oldukça karmaşık bir sorun olarak görünmektedir. Cero, bu karmaşık soruna karşılık kum tanelerimizi ne kadar erken koymaya başlarsak o kadar erken bir dağ yaratabileceğimizi söylemektedir (Graffiti Street, 2022).

3.2.2.10. Isaac Cordal

Sokaklara yerleştirdiği minik heykelleriyle iklim krizi, kent ve politik konulara göndermeler yapan Isaac Cordal, çoğunlukla imge olarak modern hayatın gerekliliklerine ayak uydurmuş tek tip iş adamlarını kullanmaktadır. Çalışmaları, aynı zamanda küresel toplumu yöneten kişiler üzerine bir eleştiri niteliğindedir. "İklim Değişikliğini Beklerken" isimli yerleştirme, sosyal medyada "Küresel ısınmayı tartışan politikacılar" olarak anılmış ve bu isimle geniş kitlelere ulaşmıştır.

**Görsel 69: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken),
berlin 2011**

Sanatçı, iklim krizine önlem alınması ve sistemin değiştirilmesi için başkalarının harekete geçmesini pasif bir şekilde bekleyen insanları konu aldığı çalışmasında başkasının karar almasını, başkasının düşünmesini, başkalarının liderlik etmesini, hep başkalarının duruma bir çare bulmasını bekleyen insanoğlunun her şey olup biterken nasıl da eylemsiz kaldığına işaret ediyor. "İklim Değişikliğini Beklerken" adlı yerleştirme, farklı zamanlarda kentin farklı yerlerinde sergilenerek daha fazla karşılaşma yaratmayı hedefleyen bir proje niteliği kazanıyor.

Görsel 70: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012

“İklim Değişikliğini Beklerken” ismi ile farklı yerlere yerleştirmeler yapan ve bu çalışmayı devam eden bir proje olarak tanımlayan sanatçının 2012 yılında Flaman kıyısı boyunca dokuz sahil kentine yayılmış otuz farklı konum belirlemiş ve bu kez de şişme ördekleri ile birlikte ufuk çizgisine doğru bakan figürlerden oluşan bir diğer düzenleme yapmıştır. Sanatçı bu enstalasyon da kaderini eylemsizce bekleme temasına odaklanmıştır. (Cement Eclipses, 2012)

Görsel 71 ve 72: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012

Flaman plajlarında pasif bir şekilde duran bu minik heykeller, boyunlarına kadar kumun içinde sanki yükselen denizlerin onları bütünüyle yutmasını bekliyormuş gibi kaderlerine teslim olmuş durumdadırlar. Her şey olup bittiğinde bile bir şeyler için çabalamayan modern toplum insanı elinde çantasıyla başkalarının çözüm sunmasını beklemektedir. İş kıyafetleri ya da takım elbiseleriyle kaçınılmaz sonu bekleyen figürlerin çoğu evrak çantalarına sıkı sıkı sarılmış ya da cep telefonlarıyla meşgul görünmektedir. Ayrıca bazıları da kollarında ve bellerinde can simidiyle oldukları yerde tepkisiz ve donuk yüz ifadeleriyle beklemektedirler.

Görsel 73: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012

İklim değişikliğine dair eylemsizliğimiz hakkında sokaklara küçük müdahalelerde bulunan sanatçı, beklenmedik yerlere minik figürler yerleştirerek onlarla karşılaşan insanları düşündürmeyi amaçlamaktadır. Köşelerdeki su birikintileri, çeşitli oluklar, binaların bazı köşeleri, telefon hatları, şehir çatlakları ve otobüs durakları gibi alanlar sanatçının kullandığı mekânlar arasındadır. Cordal, dünyanın farklı ülkelerinde bulunan çeşitli şehirlerde birçok minyatür figür konumlandırmıştır. Sanatçının iklim krizi üzerine düşünerek yaptığı enstalasyonlar, aynı zamanda sınırlı doğal kaynakların sömürülmesinden sorumlu insan davranışlarını eleştirmektedir. Sanatçı, tüm çalışmalarının merkezinde şu soruya odaklanmaktadır: "Dünyamıza ne yapıyoruz?" (Cement Eclipses, 2012).

Görsel 74: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012

Sanatçının çalışmalarını yerleştirdiği alanlara odaklanıldığında gri bir rengin hâkim olduğu görülmektedir. Arka planda bulunan evlerin yanında doğaya ait hiçbir iz bulunmaması ise dikkat çekicidir. Yerleştirilen figürlerin arkasında yer alan manzaranın cansızlığı, bilinçsiz eylemlerimiz sonucunda her şeyini kaybetmiş ve umutsuzluğa kapılmış hâlimizi ifade eder görünmektedir.

SONUÇ

Bin dokuz yüz altmışlarla birlikte hem toplumsal hayatta hem de sanat alanında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak görebileceğimiz yeryüzü sanatı örnekleri, hem sanat kurumu hem de sanat üretme biçimleriyle girilen bir mücadelenin neticesi olarak ortaya çıkmakla birlikte bugün ekolojik sanatın da ilk örnekleri olarak anılmaya devam etmektedir. Yeryüzü sanatını benimseyen sanatçıların pek çoğunun üretimleri kent dışında üretilmiş ve fotoğraf aracılığıyla izleyiciyle buluşmuş, pek azı izleyicinin karşılaşılabileceği alanlarda gerçekleşmiştir. Üretilen bu çalışmaların kayıt altına alınarak aktarıldığı bu dönemlerden itibaren fotoğraf, izleyicinin kent hayatı içinde deneyimleyemediği ya da göremediği unsurları görünür kılmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu pratik, günümüz ekolojik sanat örneklerinde önemli bir yer edinmiş ve sanatın belgeleme veya arşiv tutma gibi yeni bir işlev üstlendiğini de gözler önüne sermiştir ("The Glacier Melt Series 1999/2019").

Yeryüzü sanatı örnekleriyle başlayan sanattaki ekolojik yaklaşımlar, 2000'lerin sonunda yeni biçimler almaya başlamıştır. 1960'ların ekolojik farkındalık tutumunun 2000'lerin sanatında iklim krizinin yarattığı problemleri acilen topluma duyurma ve toplumu sorumluluk alma yönünde teşvik etmeye dönüştüğü görülmektedir. Krizin derinleşerek neredeyse bir yok oluş tehdidinde dönüşmesi, sanatın soruna yaklaşma biçimlerini de etkilemiş görülmektedir. Bu durum, 1960'lardan bu yana sanatçılara ve aktivistlere projelerini gerçekleştirmede destek olan gönüllü bireyler ve toplulukların tutumlarında da büyük değişimler yaratmıştır. 1960'larda sanatçıların yönlendirmeleriyle tohum ve fidan eken, kirli arazilerin temizliğine yardım eden az sayıda gönüllünün çabalarının, 2000 sonrası sanat pratiklerinde daha geniş kitlelere yayıldığı ve izleyicinin kendiliğinden projelere dâhil olduğu gözlemlenmektedir. Dünyanın çeşitli sahilllerinde toplanan plastik ve atıkların sanatçılara ulaştırılması, ekoloji topluluklarının ve bilim insanlarının gönüllü olarak sanatçılarla işbirliğine girmesi, sanatın mevcut düzeni değiştirebileceğine dair bir kanaat bulunduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Yaşanan ekolojik değişimlerle kaybetmekle karşı karşıya olduğumuz şeyler, gündelik hayatın koşuşturmacası içinde sürekli olarak toplum hafızasından silinmektedir. "7000 Meşe Projesi" gibi büyük ekolojik dönüşüm projeleri ise toplum belleğinde kalıcılık yaratarak yaşanan tahribatın ve etkilerinin unutulmasının önüne

geçmektedir. Alan Sonfist tarafından restore edilen "Time Landscape" ve Agnes Denes'in tasarladığı "Üç Dağ Projesi" gibi örneklerin hâlen korunuyor olması, sanatın ekoloji adına neler başarabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu tür projeler, ekolojik mesajların küresel düzeyde yayılmasına ve yıllar geçse de bilinirliğini korumasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda sanatın toplumun hafızasını canlı tutan bir işlev kazanmış olduğu da görülmektedir.

Güncel sanat eserleri ise iklim krizinin sonuçları arasında olan ormansızlaşma, eriyen buzullar, yok olan hayvanlar ve doğal kaynakların tahribatı gibi konuları daha tepkisel ve eylemsel bir şekilde ele almaktadır. Sanatçılar, yapıtları aracılığıyla modern yaşamın gerekliliklerini, insanların tepkisizliğini ve bu durumun sonuçlarını sorgularken galeri ve müze ile özellikle kamusal alanlarda üretilen sanat eserleri, sanatın artık bir iletişim biçimi olarak da algılandığını gözler önüne sermektedir.

İki binli yıllarda tasarlanan projelerin birçoğunda atıklar sanatın ana malzemesi hâline gelirken sanat eserlerinde kullanılan atık malzemeler, izleyiciyi aynı zamanda bu atıkların oluşumundaki katkılarıyla yüz yüze getirerek eserlerin ikincil yaratıcısı oldukları gerçeğiyle yüzleştirmeye başlamıştır. Resim, heykel gibi sanat formlarından farklı olarak bu sanat eserlerinde bir şeyin temsiline değil de o şeyin kendisinin kullanılması, yaygın bir iletişim biçimi olarak öne çıkarken örneğin "Ice Watch" projesinde izleyicilerin buz kütlelerine dokunarak, dinleyerek ve etkileşim kurarak proje ile kurduğu bağın okuduğu haberlerden ya da karşılaşacağı bir fotoğraftan daha etkili olduğu görülmektedir. Bu tür yerleştirmeler, devrim niteliğinde bir değişim yaratmasa da birebir karşılaşmalar yoluyla izleyicinin bilinçlenmesini sağlamak konusunda bir etki yaratmış görünmektedir.

Sonuç olarak doğadaki tahribatı gözler önüne seren güncel sanat eserlerinin insanların davranışlarında ne derece değişiklik yarattığı sorusu hâlen net bir cevaba sahip değildir. Tahrip edilen alanları ve yok olan türleri insanlarla buluşturmak ya da okyanusların görünmeyen yüzünü göstermek, plastik kullanımına dair davranışları değiştirmek için yeterli midir? Gezegenimizin ve üzerinde yaşayan on binlerce canlının ve genel olarak gezegendeki canlılığın yok olduğuna dikkat çekmeye ve buna bir dur demeye davet eden ekolojik sanat örnekleri sorunun çözümünde gerçekten bir rol oynayabilecek midir? gibi sorular, sanatın toplumsal etkisine dair tartışmaların merkezinde yer almaya devam edecek gibi görünmektedir; ancak tüm

bunlara rağmen bu tez çalışması boyunca incelenen ve yok oluş temasına odaklanarak ekolojik yıkıma dikkat çekmeye, insanları eyleme teşvik etmeye odaklanan çalışmaların iklim krizine ve etkilerine dair toplumsal bilincin artmasına katkı sağladığını söylemek yanlış olmayacağı gibi sanatın hâlâ bir direniş biçimi olarak insanları bir araya getiren bir gücü olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Antmen, Ahu (2017). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Dinçer, Meral (1996). Çevre Gönüllü Kuruluşları, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını
- Gökdayı, İsmail (1997). Çevrenin Geleceği, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Görmez, Kemal (2020). Çevre Sorunları ve Türkiye. Ankara: Nobel Yayın Grubu
- O'Doherty, Brian (2019). Beyaz Küpün İçinde: Galeri Mekânının İdeolojisi. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Sezgin, Eda (2022). Sanat ve Ekoloji. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Ünder, Hasan (1996). Çevre Felsefesi, Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Wells, David Wallace (2020). Yaşanmaz Bir Dünya. İstanbul: Domingo yayınları
- Yılmaz, Mehmet (2013). Moderninden Postmoderne Sanat. Ankara: Ütopya Yayınevi

MAKALELER, BİLDİRİLER, DİĞER BASILI YAYINLAR

- Aksoy, Hazal (2016). Güncel Sanatta Bir Uygulama Alanı Olarak Kent Mekanı: İstanbul Özelinde Bir Okuma. Sanatta Yeterlilik Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara
- Aksoy, Hazal (2019). "Sanat ve Ekoloji". (Ed.) Hazal Aksoy.3. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu. Gaziantep, s. 573-587
- Arapoğlu, Fırat (2018). Disiplinlerarası, Coğrafi Kavramlar ve Sanatsal Bir Edim Olarak Yürümek. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Balcı, Hilal (2023). "JOSEPH BEUYS'UN ÇALIŞMALARINDA KENDİLİK PRATİKLERİ VE ÖZNELEŞME SÜRECİ" Sanat & Tasarım Dergisi, cilt 13 (sayı 2). s. 545-560
- Bozdoğan, Recep (2005). "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı." Argos Yeryüzü Kültürü Dergisi, cilt yok (sayı 50), s. 1012-1028 .
- Çağlar, Selim Sualp (2023). "İnsanın Biyoçeşitlilik Üzerindeki Etkisi: Milyarlarca Yılda Oluşanı Birkaç Yüzyılda Yok Etmek." Tabiat ve İnsan Dergisi, cilt 2 (sayı 193), s.56-63
- Dursunoğlu, İsmail (2016). "Sosyal Darwinizm." Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi 6 (1), s.211
- Duyuler, Mustafa (2014) Heykel Sanatında Gereç Olarak Doğa. Sanatta yeterlilik tezi. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara
- Ertuğrul Tomsuk, Esra (2022). "Kadın, Doğa, Sanat Bağlamında Çevreci Mücadelenin Sanatla Buluşması: Ekofeminist Sanat" Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi, cilt yok (sayı 8),s. 111-127

Hafizoğlu, Nursun (2024). "EKOLOJİK SORUNLARIN SANATA YANSIMASI VE SUE COE ESERLERİ." Akademik Sanat Dergisi, cilt yok (sayı 21), s.1-15

Hallman, Caspar A., MArtin Sorg, Eelke Jongejans vd. (2017) "More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas" Plos One, cilt 12 (sayı 10): 1-21. erişim tarihi: 12.12.2024

Karadağ, Arife (2009). "Kentsel Ekoloji: Kentsel Çevre Analizlerinde Coğrafi Yaklaşım." Ege Coğrafya Dergisi, 18, s.33

Karaömerlioğlu, M. Asım (2010). "Darwin ve Sosyal Bilimler" Birikim Dergisi, 251 s.112-113 Parlakkalay, Hülya (2020). "Kamusal Alanda Sanat ve Sanat Eserleri." Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 22 (sayı 4), s.1157-1172

Kartal, Hasan Basri & Asiye Nisa Kartal (2020). "İnsan ve Doğa İlişkisi Üzerine Bir Deneme: 1960 ve 1970'lerde Çevrecilik Yaklaşımları". Kent Akademisi, cilt 13(sayı 4), s.761-770.

Kesgin, Burak (2022). "BAŞLANGICIDAN GÜNÜMÜZE İKLİM HAREKETİ: SORUNLAR, SINIRLAR VE FIRSATLAR", SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ, cilt 14 (sayı 1) ss. 59-107

Kurt, Merve (2020). "Ekolojik Bir Toplumun İmkânı Üzerine Düşünmek: Derin Ekoloji Ve Toplumsal Ekoloji" Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Kılıç, Selim (ty). "Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme" Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt (57) s.94

Kırışik, Fatih (2013). " EKOLOJİK SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE DERİN EKOLOJİ YAKLAŞIMI" Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 9 (sayı 2), s. 279-301

Mamur, Nuray (2017). "Ekolojik Sanat: Çevre Eğitimi İle Sanatın Kesişme Noktası" Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt 13 (sayı 3), s. 1000-1016

Özdemir, Büşra (2021). 1960 Sonrası Ekolojik Sanat Bağlamında İkinci Doğa Kavramının Çözümlemesi ve Kişisel Uygulamalar. Yüksek lisans tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara

Özen, Bora ve Gökhan Eken (2017). "Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy". Art-Sanat Dergisi, cilt yok (sayı yok): s.1-21

Sevgi, Orhan (2015) "Ecology Teriminin Türkçe Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme" Avrasya Terim Dergisi, cilt (8), s.30

Sulak, Hasibe (2018). "İnsan-Doğa İlişkisinin Dönüşümü:Tarihsel Bir Perspektif". Kent Akademisi, 11(1), 117-124.

Şahin, Derya, Kübra Nur Arat, (2022). "JOSEPH BEUYS'UN 7000 MEŞE PROJESİNİN GREİMAS'IN GÖSTERGEBİLİM ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ". İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 11 (sayı 1): 229-242

Topgül, Seda (2012) "KADIN VE DOĞA İLİŞKİSİ: EKOFEMİNİZM." Sosyoloji Dergisi, cilt yok (sayı 27) s.71-83

Uysal, Halil Fırat (2009). Çağdaş Sanat ve Ekosistem. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul

Ülgen Saray, Yasemin (2019) "2000'ler Türkiye'sinde Ekoloji Mücadelesi ve Güncel Sanat İlişkisi." Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Yüksel, İsmet ve Oya Aşan Yüksel (2022). "İklim Krizi ve Kültür-Sanat Alanına Yansıması". Art Vision, Cilt 28 (sayı 49), s.189-197

Zümrüt, Yeşim (2012). 1960 Sonrası Süreçte Ortaya Çıkan Ekolojik Sanatın Amaçlar ve Kavramlar Kapsamında Değerlendirilmesi. Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

350. (t.y.) erişim tarihi: 12.01.2025 <https://350.org/about/>
Agnes Denes Works. (t.y.). Erişim: 26.11.2024
<http://www.agnesdenesstudio.com/works7.html>
AHA Journals. (10.05.2010). Particulate Matter Air Pollution and Cardiovascular Disease: An Update to the Scientific Statement From the American Heart Association. <https://www.ahajournals.org/doi/10.1161/cir.0b013e3181dbecel> erişim tarihi: 03.11.2024
Air Master. (13.04.2018). Air pollution might be the new lead. <https://www.airmasters.ca/2018/04/13/air-pollution-might-be-the-new-lead/> erişim tarihi: 23.09.2024
ALBATROSS. (t.y.). Erişim tarihi: 05.11.2024
<https://www.albatrossthefilm.com/ourstory>
Duran, Alejandro. (t.y.). erişim tarihi: 25.12.2024 <https://alejandroduran.com/>
Andore, Dakin (02.05.2018). The largest wildfire in California's modern history is finally out, more than 6 months after it started. Erişim: CNN <https://edition.cnn.com/2018/06/02/us/thomas-fire-officially-out/index.html> erişim tarihi: 10.12.2024
Association for Public Art. (t.y.). What is public art? <https://www.associationforpublicart.org/what-is-public-art/> erişim tarihi: 25.10.2024
Atlas of Landscapes in a Room. (t.y.). erişim tarihi: 18.10.2024
<https://atlasoflandscapesinaroom.com/grass-grows/>
ATS Journals. (2018). Short-Term Elevation of Fine Particulate Matter Air Pollution and Acute Lower Respiratory Infection. <https://www.atsjournals.org/doi/10.1164/rccm.201709-1883OC> erişim tarihi: 23.09.2025
Bantmag. (2019) <https://bantmag.com/bienal-roportajlari-deniz-aktas/> erişim tarihi: 05.12.2024
BBC News Türkçe. (07.10.2022). Anne sütünde ilk kez plastik bulundu. <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgxd2n3x4mo> erişim tarihi: 05.11.2024
BBC News. (17.10.2013). Air pollution causes cancer - WHO. <https://www.bbc.com/news/health-24564446> erişim tarihi: 03.11.2024
BBC. (03.09.2021). Delhi air pollution: Study links poor air quality with obesity and asthma among children. <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-58419717> erişim tarihi: 03.11.2024
BBC. (18.11.2024). Delhi air pollution reaches 'severe plus' levels. <https://www.bbc.com/news/articles/c1wj43vqdlpo> erişim tarihi: 26.11.2024
BBC. (23.05.2023). <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-65681648> erişim tarihi: 10.12.2024
BBC. (31.10.2024). Air pollution death settlement is not a win - mum. <https://www.bbc.com/news/articles/c5yx6leg4nqo> erişim tarihi: 26.11.2024
Belt Magazine. (2015). The Fight Over Graffiti: Banksy In Detroit.

<https://beltmag.com/the-fight-over-graffiti-banksy-in-detroit> erişim tarihi: 25.10.2024

Berwyn, Bob (16.05.2018). Fish Species Forecast to Migrate Hundreds of Miles Northward as U.S. Waters Warm. Erişim: Inside Climate News. <https://insideclimatenews.org/news/16052018/fish-species-climate-change-migration-pacific-northwest-alaska-atlantic-gulf-maine-cod-pollock/> erişim tarihi: 20.11.2024

Bigumigu. (t.y.). erişim tarihi: 25.12.2024
<https://bigumigu.com/haber/iklim-krizine-isaret-eden-buzdan-figurler-nele-azevedo/>

Borunda, Alejandro (10.08.2018) We Know West Antarctica Is Melting. Is the East In Danger, Too? Erişim: National Geographic <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/east-antarctic-ice-sheet-melting> erişim tarihi: 20.11.2024

Briggs, Helen (09.12.2022). Biodiversity: 'Magical marine species' pushed toward extinction. Erişim: BBC. <https://www.bbc.com/news/science-environment-63911045> erişim tarihi: 10.12.2024

Bryant Raymond L. & Bailey Sinéad, THIRD WORLD POLITICAL ECOLOGY [Elektronik Sürüm]. Routledge, London and New York, 1997, s.28. [https://we.riseup.net/assets/317005/Sinead+Bailey-Third+World+Political+Ecology+\(1997\).pdf](https://we.riseup.net/assets/317005/Sinead+Bailey-Third+World+Political+Ecology+(1997).pdf) erişim tarihi: 09.10.2024

Butan, Berk (19.01.2023). Yağışlar Azalıyor, Kuraklık Tehdidi Artıyor. Erişim: Greenpeace Blog. <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/yagislar-azaliyor-kuraklik-tehdidi-artiyor/> erişim tarihi: 15.10.2024.

Carrington, Damian (06.11.2014). Climate change is disrupting flower pollination, research shows. Erişim: The Guardian. <https://www.theguardian.com/environment/2014/nov/06/climate-change-is-disrupting-flower-pollination-research-shows> erişim tarihi: 20.11.2024

Carrington, Damian (08.10.2024). Deforestation 'roaring back' despite 140-country vow to end destruction. Erişim: The Guardian. <https://www.theguardian.com/environment/2024/oct/08/deforestation-destruction-demolition-beef-soy-palm-oil-nickel> erişim tarihi: 12.11.2024

Chiang Mai Dr. Artima Medical Clinic. (t.y.). Erişim: 11.01.2025 <https://www.chiangmaidoctor.com/cigaretteequivalence#:~:text=This%20extremely%20high%20and%20anxiogenic,cigarette%20%3D%2022%20%CE%BCg%2Fm3.>

Chris Drury. (t.y.) erişim tarihi: 20.10.2024 <https://chrisdrury.co.uk/project/carbon-sink/>

Conca, Ken ve Dabelko, Geoffrey D., B. (2018). Green Planet Blues Critical Perspectives on Global Environmental Politics [Elektronik Sürüm]. New York: Routledge <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780429493744/green-planet-blues-ken-conca-geoffrey-dabelko> 11.01.2025

Cookson, Clive (24.01.2018). The problem with plastic: can our oceans survive? Erişim: Financial Times. <https://www.ft.com/content/30b30b1e-004a-11e8-9650-9c0ad2d7c5b5> erişim tarihi: 03.11.2024

Eco18. (12.07.2020). 18 Questions with the Founders of Plastic Pollution Coalition. <https://eco18.com/18-questions-with-the-founders-of-plastic-pollution-coalition/> erişim tarihi: 16.12.2024

Erözkan, Uğur (2018). Bilim ve Gelecek. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2018/09/17/evrim-surecinde-yasanan-6-kitle>

[sel-yok-olus/](#) erişim tarihi: 19.09.2024

Exhibits Stanford. (t.y.). erişim tarihi: 13.10.2024
<https://exhibits.stanford.edu/harrison>

Feniks Dergi. (t.y.). Erişim tarihi: 17.09.2024
<https://www.feniksdergi.org/ekolojik-krize-felsefi-bir-bakis/>

Feral Atlas. (t.y.) erişim tarihi: 22.12.2024
<https://feralatlas.supdigital.org/?cd=true&bdtext=feral-atlas-as-a-verb-beyond-hope-and-terror>

Friends of The Earth. (22.08.2017). The Big Ask: How You Helped Make Climate Change History.
<https://friendsoftheearth.uk/climate/big-ask-how-you-helped-make-climate-change-history> erişim tarihi: 12.01.2025

Frontiers. (19.02.2018). Frequency of Microplastics in Mesopelagic Fishes from the Northwest Atlantic.
<https://www.frontiersin.org/journals/marine-science/articles/10.3389/fmars.2018.00039/full> erişim tarihi: 03.11.2024

Gazete Oksijen. (12.01.2025). The Guardian ortaya koydu: Avrupa'da neredeyse herkes zehir oluyor.
<https://gazeteoksijen.com/dunya/the-guardian-ortaya-koydu-avrupada-neredeyse-herkes-zehir-oluyor-189367> erişim tarihi: 12.01.2025

Graffiti Street. (16.11.2022). Sea of Plastic' Mural Series by Street Artist Dados Punto Cero.
<https://www.graffitistreet.com/sea-of-plastic-mural-series-by-street-artist-dadospunto-cero/> erişim tarihi: 14.12.2024

Graffiti Street. (18.03.2024). Banksy's New Tree Mural in North London's Hornsey Road: A Commentary on Climate Change.
<https://www.graffitistreet.com/banksys-new-tree-mural-in-north-londons-hornsey-road-a-commentary-on-climate-change/> erişim tarihi: 25.10.2024

Greenfield, Patrick (10.10.2024). Collapsing wildlife populations near 'points of no return', report warns. Erişim: The Guardian.
<https://www.theguardian.com/environment/2024/oct/10/collapsing-wildlife-populations-no-points-no-return-living-planet-report-wwf-zsl-warns> erişim tarihi: 12.11.2024

Greenpeace Akdeniz Dergi. (2018). "DENİZ KUŞLARININ %90'ININ MİDESİNDE PLASTİK VAR!". Sayı-127 s. 2-11
<https://www.greenpeace.org/static/planet4-turkey-stateless/2021/06/eab30a1d-dergi-127.pdf> erişim tarihi: 05.10.2024

Halcyon. (2019).
<https://www.halcyongallery.com/news/9-lorenzo-quinn-s-sculpture-support-on-display-at-the/> erişim tarihi: 20.12.2024

Hartfiel, Gail, Jessica Blunden, Derek S. Arndt (2018) "STATE OF THE CLIMATE IN 2017" [Elektronik Sürüm]. American Meteorological Society, cilt 99 (sayı 8) s. i-310
https://journals.ametsoc.org/view/journals/bams/99/8/2018bamsstateoftheclimate.1.xml?tab_body=abstract-display erişim tarihi: 10.11.2024

Hürriyet Haber. (31.10.2020). Mamut Art'ın 'en'leri.
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/savas-ozbey/mamut-artin-enleri-41650526> erişim tarihi: 25.12.2024

IPCC. (2014) Climate Change 2014 Synthesis Report Summary for Policymakers
www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf. erişim

tarihi: 10.12.2024

IPCC. (2018) www.ipcc.ch/report/sr15 erişim tarihi: 09.10.2024

İklim Haber. (12.05.2022). Büyük Set Resifi'nin Yüzde 91'i Tahrip Oldu. <https://www.iklimhaber.org/buyuk-set-resifinin-yuzde-91-i-tahrip-oldu/> erişim tarihi: 06.11.2024

İklim Haber. (21.05.2024) Deniz Buzullarındaki Rekor Düşüşün Arkasında İklim Değişikliği Var. <https://www.iklimhaber.org/deniz-buzullarindaki-rekor-dususun-arkasinda-iklim-degisikligi-var/> erişim tarihi: 31.10.2024

İklim Haber. (21.05.2024) <https://www.iklimhaber.org/amazon-yagmur-ormanlari-kuraklik-nedeniyle-yok-oluyor/> erişim tarihi: 10.12.2024

İklim Haber. (24.02.2022). BM: 2050 Yılına Kadar Orman Yangınları Üçte Bir Oranında Artabilir. <https://www.iklimhaber.org/bm-2050-yilina-kadar-orman-yanginlari-ucte-bir-oraninda-artabilir/> Erişim tarihi: 10.12.2024

İklim Haber. (31.07.2024). Ormanların Karbon Emme Yeteneği Kayboluyor <https://www.iklimhaber.org/ormanlari-karbon-emme-yetenegi-kayboluyor/> erişim tarihi: 10.12.2024

Cordal, İsaac. (t.y.). erişim tarihi: 25.12.2024 <https://cementeclipses.com/portfolio/beaufort-04-de-panne-belgium/>

İstanbul Kültür Sanat Vakfı. (2019). <https://bienal.iksv.org/tr/16-istanbul-bienali/yedinci-kita> erişim tarihi: 20.11.2024

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı. (2019) https://bienal.iksv.org/i/assets/bienal/document/16b_guide_lowres.pdf erişim tarihi: 08.11.2024

JOS. (2018). Air Pollution and Stroke. <https://j-stroke.org/journal/view.php?doi=10.5853/jos.2017.02894> erişim tarihi: 03.11.2024

JULIET. (2019). Over Flow. Stunning installation by Tadashi Kawamata at MAAT in Lisbon. <https://www.juliet-artmagazine.com/en/over-flow-tadashi-kawamata-maat/> erişim tarihi: 23.12.2024

Kaybid Live. (24.06.2019). Kaybid, Şehri "Sessiz ve Vahşi" Adımlarla İstila Ediyor! <https://www.kaybid.live/component/content/article?id=402:kaybid-sehri-sessiz-ve-vahsi-adimlarla-istila-ediyor-mimarizm-com-2&Itemid=101> erişim tarihi: 29.09.2024

Kerlin, Kat (24.09.2015). Plastic for Dinner: A Quarter of Fish Sold at Markets Contain Human-Made Debris. Erişim: UC Davis. <https://www.ucdavis.edu/news/plastic-dinner-quarter-fish-sold-markets-contain-human-made-debris> erişim tarihi: 11.01.2025

Kevin, Benham (t.y.). WHEATFIELD—A CONFRONTATION: THE WORK OF AGNES DENES. South Dakota State University <https://thecela.me/wp-content/uploads/BENHAM.pdf> erişim tarihi: 26.11.2024

Köküöz, Ayşenur (1989). "Çevrecilik, Anti- Nükleer Hareket ve Feminizm" [Elektronik Sürüm]. Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi, cilt yok (sayı 7), s.13-17. <https://www.pazartesisdergisi.com/pdf/Kaktus7.pdf> erişim tarihi: 16.10.2024

Kurnaz, Levent (10.05.2024). Hava Kirliliği ve İklim Krizi Birbiriyle ilişkili mi yoksa bağımsız mı? Erişim: Aposto. <https://aposto.com/s/hava-kirliligi-ve-iklim-krizi> erişim tarihi: 06.11.2024

- La Biennale di Venezia. (2021). <https://www.labiennale.org/en/architecture/2021/across-borders/pinar-yoldas> erişim tarihi: 23.12.2024
- Langewiesche, William (30.06.2017) How Extreme Heat Could Leave Swaths of the Planet Uninhabitable. Erişim: Vanity Fair. <https://www.vanityfair.com/news/2017/06/extreme-heat-global-warming> erişim tarihi: 12.01.2025
- Lorenzo Quinn. (t.y.). erişim tarihi: 29.12.2024 <https://lorenzoquinn.com/portfolio-items/stop-playing/>
- Los Angeles Time. (18.11.2018). California fire: What started as a tiny brush fire became the state's deadliest wildfire. Here's how <https://www.latimes.com/local/california/la-me-camp-fire-tictoc-20181118-story.htm> erişim tarihi: 10.12.2024
- Louis, Kendra Pierre (04.05.2018) As Winter Warms, Bears Can't Sleep. And They're Getting Into Trouble. Erişim: The New York Times. <https://www.nytimes.com/2018/05/04/climate/bears-not-hibernating.html> erişim tarihi: 12.11.2024
- Lynch, Patrick (12.05.2014). The 'Unstable' West Antarctic Ice Sheet: A Primer. Erişim: NASA Jet Propulsion Laboratory. <https://www.jpl.nasa.gov/news/the-unstable-west-antarctic-ice-sheet-a-primer/> erişim tarihi: 20.11.2024
- Barker, Mandy. (t.y.). erişim tarihi: 16.12.2024 <https://www.mandy-barker.com/penalty-2>
- Manoff, Moises Velaquez (14.08.2014) Should You Fear the Pizzly Bear? Erişim: The New York Times. <https://www.nytimes.com/2014/08/17/magazine/should-you-fear-the-pizzly-bear.htm> erişim tarihi: 12.11.2024
- Marshall, Claire (10.10.2023). Pressure on nature threatens many flowering plants with extinction. Erişim: BBC <https://www.bbc.com/news/science-environment-67011558> erişim tarihi: 10.12.2024
- McGrath, Matt (10.12.2019) Artan sıcaklıklar nedeniyle okyanuslardaki oksijen tükeniyor. Erişim: BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50725672> erişim tarihi: 20.11.2024
- Mellor, Mary (1997). Feminism and Ecology [Elektronik Sürüm]. New York: New York University Press. https://books.google.com.tr/books?id=7nhxQgAACAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbp_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false erişim tarihi: 01.11.2024
- Mumcu. Aslıhan (25.05.2015). Joseph Beuys ve 7000 Meşe. Erişim: Günleme. <https://www.gunleme.dersbelgeligi.com/joseph-beuys/> erişim tarihi: 18.10.2024
- Naess, Arne (1973). "The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary" [Elektronik Sürüm]. Disiplinlerarası Bir Felsefe Dergisi, cilt 16 (sayı 1-4), s. 95-100. https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=169208&kod=AF_S100716 erişim tarihi: 02.12.2024
- Naess, Arne (1995) Seef-Reauzation AN ECOLOGICAL APPROACH TO BEING IN THE WORED [Elektronik Sürüm]. Boston ve Londra: Shambhala. https://opus4.kobv.de/opus4-Fromm/files/25986/Naess_A_1995.pdf erişim tarihi: 12.10.2024
- NASA. (07.08.2018). California's Mendocino Complex of Fires Now Largest

in State's History
<https://www.nasa.gov/image-article/californias-mendocino-complex-of-fires-now-lar-gest-states-history/> erişim tarihi: 10.12.2024
 NASA. (09.06.2013) Is a sleeping climate giant stirring in the Arctic?
<https://climate.nasa.gov/news/935/is-a-sleeping-climate-giant-stirring-in-the-arctic/>
 erişim tarihi: 20.11.2024
 National Geographic. (t.y.) Freshwater Crisis.
<https://www.nationalgeographic.com/environment/article/freshwater-crisis> erişim tarihi: 06.11.2024
 Nature Communication. (08.03.2018). Turning microplastics into nanoplastics through digestive fragmentation by Antarctic krill.
<https://www.nature.com/articles/s41467-018-03465-9> erişim tarihi: 03.11.2024
 NDTV. (08.11.2017) Blinding Smog Causes 24-Vehicle Pile-Up On Expressway Near Delhi.
<https://www.ndtv.com/delhi-news/delhis-toxic-smog-leads-to-24-car-accident-on-ya-muna-expressway-1772758> erişim tarihi: 12.01.2025
 Nele Azevedo. (t.y.). erişim tarihi: 25.12.2024
<https://www.neleazevedo.com.br/monumento-minimo>
 Nele Azevedo. (t.y.). erişim tarihi: 25.12.2024
<https://www.neleazevedo.com.br/piracema-urbana>
 Odum, Eugene (1975). "Ecology" [Elektronik Sürüm]. New York: Holt, Rinehart and Winston.
<https://ia803405.us.archive.org/21/items/ModernBiologySeriesEugenePleasantsOdu-mEcologyTheLinkBetweenTheNaturalAndTheSocial/%28Modern%20biology%20series%29%20Eugene%20Pleasants%20Odum-Ecology%2C%20the%20link%20between%20the%20natural%20and%20the%20social%20sciences-Holt%2C%20Rinehart%20and%20Winston%20%281975%29.pdf> erişim tarihi: 12.01.2025
 Olafur Eliasson. (t.y.). erişim tarihi: 15.12.2024 <https://glaciarmelt.is/>
 Olafur Eliasson. (t.y.). erişim tarihi: 15.12.2024 <https://icewatch.london/>
 Olafur Eliasson. (t.y.). erişim tarihi: 15.12.2024
<https://olafureliasson.net/artwork/ice-watch-2014/>
 Orb Media. (t.y.). Erişim tarihi: 05.11.2024 <https://orbmedia.org/invisibles-text>
 Plastic Pollution Coalition. (t.y.). erişim tarihi: 14.12.2024
<https://www.plasticpollutioncoalition.org/>
 Poynting, Mark ve Esme Stallard (14.10.2024). How climate change worsens heatwaves, droughts, wildfires and floods. Erişim: BBC News Climate & Science.
<https://www.bbc.com/news/science-environment-58073295> erişim tarihi: 10.11.2024
 Pulmed. (15.10.2018). Climate-driven declines in arthropod abundance restructure a rainforest food web. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30322922/>
 erişim tarihi: 23.09.2024
 Pulmed. (2018). Early life exposure to particulate matter air pollution (PM1, PM2.5 and PM10) and autism in Shanghai, China: A case-control study.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30409451/> erişim tarihi: 23.09.2024
 Reuters. (13.11.2017) United resumes Newark-Delhi flights after halt due to poor air quality.
<https://www.reuters.com/article/world/united-resumes-newark-delhi-flights-after-halt-due-to-poor-air-quality-idUSKBN1DD081/> erişim tarihi: 23.09.2024
 Scheiner, Samuel M. ve Michael R. Willig, (2011). THE THEORY OF ECOLOGY [Elektronik Sürüm] Londra: Chicago Üniversitesi Yayınları.
<https://books.google.com.tr/books?id=qrcoS4K9gMOC&printsec=frontcover&hl=tr>

[&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](#) erişim tarihi: 27.11.2024

Science Direct. (10.10.2014). Microplastics in bivalves cultured for human consumption. Erişim:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0269749114002425?via%3Dihub> erişim tarihi: 03.11.2024

Science Direct. (2018). Microplastics in air: Are we breathing it in? <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2468584417300119> erişim tarihi: 05.11.2024

Science Direct. (2018). Microplastics in mussels sampled from coastal waters and supermarkets in the United Kingdom. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0269749118302197?via%3Dihub> erişim tarihi: 03.11.2024

Science Direct. (2018). Shorter telomere length in cord blood associated with prenatal air pollution exposure: Benefits of intervention. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160412017308619?via%3Dihub> erişim tarihi: 23.09.2024

Sezgin, Eda (22.12.2021) Estetik Jestlerin Ötesinde Ekolojik Bir Sanat Mümkün mü? Erişim: e-skop Sanat Tarihi Eleştiri. <https://www.e-skop.com/skopbulten/estetik-jestlerin-otesinde-ekolojik-bir-sanat-mu-mkun-mu/6300> erişim tarihi: 26.11.2024

Shindell, Drew vd. (19.03.2018). Quantified, localized health benefits of accelerated carbon dioxide emissions reductions. Erişim: Nature Climate Change. <https://www.nature.com/articles/s41558-018-0108-y> erişim tarihi: 09.10.2024

Smithson, Robert. ve Eugenie Tsai, Cornelia H. Butler, vd. (2004). Robert Smithson [Elektronik Sürüm]. Los Angeles: The Museum of Contemporary Art. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=Sb7CIIDwwqAC&oi=fnd&pg=PA7&dq=robert+smithson&ots=auNxIEY5qv&sig=X-FmVsiHT0n0yp4vRW3UpMWuOg4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false erişim tarihi: 24.11.2024

Society for Ecological Restoration International Science & Policy Working Group. (2004). https://cdn.ymaws.com/www.ser.org/resource/resmgr/custompages/publications/ser_publications/ser_primer.pdf erişim tarihi: 27.12.2024

Soler Arpa. (t.y.). erişim tarihi: 12.12.2024 <https://www.solerarpa.com/en/text-toxic-evolution/>

Soler Arpa. (t.y.). erişim tarihi: 14.12.2024 <https://www.solerarpa.com/en/>

Soler Arpa. (t.y.). erişim tarihi: 14.12.2024 <https://www.solerarpa.com/en/toxic-evolution/>

South China Morning Post. (09.11.2015). Rising sea levels set to displace 45 million people in Hong Kong, Shanghai and Tianjin if earth warms 4 degrees from climate change. <https://www.scmp.com/news/hong-kong/health-environment/article/1877284/rising-sea-levels-set-displace-45-million-people> erişim trihi: 20.11.2024

Street Art Utopia. (10.06.2024). Politicians Discussing Climate Change (Street Art by Isaac Cordal). <https://streetartutopia.com/2024/06/10/politicians-discussing-climate-change/> erişim tarihi: 25.12.2024

Studio Mercado. (2021). Heykeltıraş Yağmur Çalış ile Ustalaşma Döngüsü Üzerine. <https://www.studiomercado.com/post/diyalog-yagmur-calıs-ustalasma-dongusu-conte>

[mporary-istanbul](#) erişim tarihi: 25.12.2024

Tamkoç, Günseli. (1994). "Derin Ekolojinin Genel Çizgileri" [Elektronik Sürüm]. Birikim Dergisi, cilt yok, sayı 57-58, s.87-91. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-57-58-ocak-subat-1994/2260>

erişim tarihi: 13.11.24

TEDX. (2010). https://www.ted.com/speakers/dianna_cohen erişim tarihi: 16.12.2024

The Guardian. (21.12.2009). Banksy sees red over climate change. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/dec/21/banksy-copenhagen-regents-canal> erişim tarihi: 27.12.2024

The Lancet. (03.02.2018). Pollution, health, and the planet: time for decisive action. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(17\)32588-6/abstract](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(17)32588-6/abstract) erişim tarihi: 23.09.2024

The New York Times. (21.07.2011) Coal-Themed Sculpture Annoys Lawmakers. <https://archive.nytimes.com/green.blogs.nytimes.com/2011/07/21/coal-themed-sculpture-annoys-lawmakers/> erişim tarihi: 22.10.2024

The Times of India. (11.11.2017). Pollution causing arthritis to flare up, 20% rise in patients at hospital. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/delhi/pollution-causing-arthritis-to-flare-up-20-rise-in-patients-at-hospitals/articleshow/61601096.cms> erişim tarihi: 12.01.2025

The Village View. (t.y.) Erişim: 03.12.2024 <https://villageview.nyc/2024/08/04/7105/>

The World Bank. (2012) Turn down the heat : why a 4°C warmer world must be avoided. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/865571468149107611/turn-down-the-heat-why-a-4-c-warmer-world-must-be-avoided> erişim tarihi: 10.11.2024

TRT2 Youtube. (2019). Kaybid | Yeryüzleri | 16. Bölüm. <https://www.youtube.com/watch?v=D1LAX1adiPQ> erişim tarihi: 03.12.2024

UCSF. (28.09.2021). Study Links Air Pollution to Nearly 6 Million Preterm Births Around the World. <https://www.ucsf.edu/news/2021/09/421471/study-links-air-pollution-nearly-6-million-preterm-births-around-world#:~:metin=Hava%20kirliliğinin%20dünya%20çevresindeki%20açık%20kirliliğe%20olası%20katkıda%20bulunduğu> erişim tarihi: 03.11.2024

USGS. (06.06.2018). Where is Earth's Water? <https://www.usgs.gov/special-topics/water-science-school/science/where-earths-water> erişim tarihi: 06.11.2024

USGS. (13.11.2019). How Much Water is There on Earth? <https://www.usgs.gov/special-topics/water-science-school/science/how-much-water-t-here-earth> erişim tarihi: 06.11.2024

Walker, Peter A. (2005). "Politik ekoloji: ekoloji nerede?" [Elektronik Sürüm]. Beşeri Coğrafyada İlerleme , cilt 29 (sayı 1), s. 73-82. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph530pr>

WHO. (19.06.2024). WHO to host second global conference on air pollution and health. <https://www.who.int/news/item/19-06-2024-who-to-host-second-global-conference-on-air-pollution-and-health> erişim tarihi: 29.12.2024

- WHO. (2017) [www.who.int/phe/health_topics/outdoorair/databases/enhttps://www.who.int/news-room/events/detail/2017/05/22/default-calendar/public-health-environmental-and-social-determinants-of-health-\(phe\)-during-the-70th-world-health-assembly](https://www.who.int/phe/health_topics/outdoorair/databases/enhttps://www.who.int/news-room/events/detail/2017/05/22/default-calendar/public-health-environmental-and-social-determinants-of-health-(phe)-during-the-70th-world-health-assembly) erişim tarihi: 10.10.2024
- Wikipedia. (10.11.2024). https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Fire erişim tarihi: 22.11.2024
- Wikipedia. (17.09.2024). https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87evre_hareketi erişim tarihi: 23.09.2024
- Wikipedia. (28.10.2024). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Antroposen> erişim tarihi: 22.09.2024
- WWF, <https://destek.wwf.org.tr/detay/iklim-krizini-yabana-atma/32/> erişim tarihi: 11.01.2025
- WWF. (2018). https://www.wwf.eu/campaigns/living_planet_report_2018/ erişim tarihi: 17.09.2024
- Yeşil Gazete (02.10.2023) <https://yesilgazete.org/brezilya-amazonlarinda-son-bir-haftada-100den-fazla-olu-yunus-bulundu/> erişim tarihi: 08.10.2024
- Yeşil Gazete. (06.11.2024) <https://yesilgazete.org/iucn-dunya-capinda-16-kiyi-kusu-turunun-var-kalma-olasiligi-dusuyor/> erişim tarihi: 09.11.2024
- Yeşil Gazete. (06.12.2024) <https://yesilgazete.org/iklim-masasi-iklim-degisikligine-uyum-icin-daha-fazla-finans-man-ayrilmali/> erişim tarihi: 18.12.2024
- Yeşil Gazete. (08.12.2022) <https://yesilgazete.org/foto-galeri-2022-nin-cevre-fotografcisi-odulleri-belli-oldu-kuslarin-aci-olumu-ilk-sirada/> erişim tarihi: 08.10.2024
- Yeşil Gazete. (11.12.2017) <https://yesilgazete.org/californiadaki-thomas-yangini-new-york-sehrinin-yuz-olcunu-nu-asan-bir-alani-kul-etti/> erişim tarihi: 08.10.2024
- Yeşil Gazete. (13.12.2023) <https://yesilgazete.org/iucn-dunyadaki-tatli-su-baliklarinin-dortte-biri-yok-olabilir/> erişim tarihi: 08.10.2024
- Yeşil Gazete. (16.07.2020) <https://yesilgazete.org/simdi-de-eskisehir-18-geyik-ihale-ile-oldurulecek/> erişim tarihi: 08.12.2022
- Yeşil Gazete. (16.11.2021). <https://yesilgazete.org/dunyadaki-1-milyon-bitki-ve-hayvan-turu-yok-olma-tehdidiyle-karsi-karsiya/> erişim tarihi: 06.10.2024
- Yeşil Gazete. (17.01.2024) <https://yesilgazete.org/zimbabvede-160tan-fazla-fil-aclik-ve-susuzluktan-oldu-cok-da-ha-fazlasi-risk-altinda/> erişim tarihi: 16.10.2024
- Yeşil Gazete. (20.05.2024) <https://yesilgazete.org/okyanusta-alarm-yuzyil-sonunda-tropikal-okyanusta-hic-balik-kalmayacak/> erişim tarihi: 08.10.2024
- Yeşil Gazete. (20.05.2024) <https://yesilgazete.org/okyanusta-alarm-yuzyil-sonunda-tropikal-okyanusta-hic-balik-kalmayacak/> erişim tarihi: 16.11.2024
- Yeşil Gazete. (29.04.2022) <https://yesilgazete.org/her-bes-surungenden-birinin-nesli-yikici-darbe-olusturacak-se>

[kilde-tukenmenin-esiginde/](#) erişim tarihi: 10.11.2024

Yeşil Gazete. (29.10.2024)

<https://yesilgazete.org/dunyadaki-agac-turlerinin-ucte-birinden-fazlasi-yok-olma-risk-i-altinda/> erişim tarihi: 22.12.2024

Yeşil Gazete. (29.11.2024)

<https://yesilgazete.org/botsvanada-olen-350-filin-iklim-kaynakli-su-zehirlenmesine-maruz-kaldigi-dusunuluyor/> erişim tarihi: (20.12.2024)

Yeşil Gazete.(02.20.2023)

<https://yesilgazete.org/brezilya-amazonlarında-son-bir-haftada-100den-fazla-olu-yun-us-bulundu/> erişim tarihi: 15.12.2024

Youtube. (08.01.2025). Prof. Dr. Marcus Graf 100 Yıl Beuys- Joseph Beuys Üzerine. <https://www.youtube.com/watch?v=60rhehrU1X4> erişim tarihi: 04.01.2025

Youtube. (2019). Eleştirmen Sanatçı Buluşmaları III - Nergis Abıyeva - Elmas Deniz. <https://www.youtube.com/watch?v=URv1pG1UxGE> erişim tarihi: 16.12.2024

Youtube. (2021). Pınar Yoldaş ile Giardini'deki Ana Sergiye Katkısı "Deniz Bitti 2048" Üzerine. <https://www.youtube.com/watch?v=v2AiMNezQYM> erişim tarihi: 23.12.2024

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1: 5 Aralık 2017 de Güney Kaliforniya'daki Thomas Yangını' nın yok ettiği alan ve çıkan dumanın Terra uydusundan alınan görüntüsü
https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Fire#/media/File:Satellite_image_of_Thomas_Fire.jpg erişim tarihi: 20. 09.12024

Görsel 2: 5 Aralık 2017 de Güney Kaliforniya'daki Thomas Yangını' nın yok ettiği alan ve çıkan dumanın Terra uydusundan alınan görüntüsü
https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Fire#/map/0 Erişim tarihi: 20. 09.10.2024

Görsel 3: Mendocino Kompleksi yangını sırasında NASA'nın Aqua uydusu tarafından MODIS cihazı ile kayıt altına alınan görüntüsü
<https://www.nasa.gov/image-article/californias-mendocino-complex-of-fires-now-largely-gone> erişim tarihi: 10.10.2024

Görsel 4: Fotoğrafçı Chris Jordan & Manuel Maqueda "ALBATROSS", Kuzey Pasifik Okyanusu, Midway Adası, 2009
<https://www.albatrossthefilm.com/ourstory> erişim tarihi: 15.10.2024

Görsel 5: Muntaka Chasant, Yılın Çevre Fotoğrafçısı – 1.5'i Canlı Tutmak | Hızlı Modanın Çevresel Maliyeti, Gana Accra, Jamestown sahili, Temmuz 2022
<https://yesilgazete.org/foto-galeri-2022-nin-cevre-fotografcisi-odulleri-belli-oldu-ku-slarin-aci-olumu-ilk-sirada/> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 6: Robert Smithson, Spiral Jetty (Spiral Dalgakıran), ABD, 1969-1970
<https://smarthistory.org/robert-smithson-spiral-jetty/> erişim tarihi: 07.10.2024

Görsel 7: Richard Long, Peru'da Bir Çizgiyi Yürümek (Walking A Line in Peru), 1972.
https://www.lissongallery.com/artists/richard-long/artworks/walking-a-line-in-peru?image_id=5166 erişim tarihi: 15.12.2024

Görsel 8: Richard Long, Yürümek için bir çizgi çizmek – İngiltere, 1968
<https://kentstratejileri.com/tag/richard-long/> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 9: Hans Haacke, ‘Grass Grows’ (Çim Büyüyor), 1966-1969
<https://www.slideshare.net/slideshow/artes-espacio-ambiente/54894795> erişim tarihi: 12.01.2024

Görsel 10: Alan Sonfist, ‘Time Landscape’, Manhattan, 1965 - Günümüz
<https://yesilgazete.org/alan-sonfistin-zaman-peyzaji-ahunur-ozkarahan/> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 11: Alan Sonfist, ‘Time Landscape’, Manhattan, 1965 - Günümüz
<https://villageview.nyc/2024/08/04/7105/> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 12: Portable Orchard: Survival Piece # 5, Whitney Museum of American Art New York, 1972 - Günümüz
<https://www.are.na/block/15826303> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 13: Joseph Beuys, “7000 Meşe, 7000 Bazalt”, 7. Documenta, Kassel, 1982-1987
<https://dersbelgeligi.wordpress.com/hakkinda/yazilar/joseph-beuys-ve-7000-mese/> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 14: Joseph Beuys, “7000 Meşe, 7000 Bazalt”, 7. Documenta, Kassel, 1982-1987
<https://dersbelgeligi.wordpress.com/hakkinda/yazilar/joseph-beuys-ve-7000-mese/> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 15: Agnes Denes, Wheatfield-A Confrontation: Battery Park Landfill, Downton Manhattan, 1982 - Havadan görünüm
http://www.agnesdenesstudio.com/works7_5_popup.html erişim tarihi: 26.10.2024

Görsel 16: Agnes Denes, Wheatfield-A Confrontation: Battery Park Landfill, Downton Manhattan, 1982 - Havadan görünüm
http://www.agnesdenesstudio.com/works7_7_popup.html erişim tarihi: 26.10.2024

Görsel 17: Agnes Denes, Üç Dağ - Canlı Zaman Kapsülü - 11 Bin Ağaç, 11 Bin İnsan, 400 Yıl, Triptik, 1992-96 - Günümüz
<https://www.e-skop.com/skopbulten/estetik-jestlerin-otesinde-ekolojik-bir-sanat-mu-mkun-mu/6300> erişim tarihi: 03.11.2024

Görsel 18: Mel Chin, ‘Revival Field’ (Toprak Diriltme Projesi), Minnesota, 1993
<https://melchin.org/oeuvre/revival-field/> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 19: Ozan Atalan, Monokrom, Yerleştirme (beton, toprak, video, manda iskeleti) 3 × 3 × 1, 2019
<https://bienal.iksv.org/tr/sanatcilar/ozan-atalan> erişim tarihi: 10.10.2024

Görsel 20: Ozan Atalan, Monokrom, Video: 10’, 2019
<https://bienal.iksv.org/tr/sanatcilar/ozan-atalan> erişim tarihi: 10.10.2024

Görsel 21: Deniz Aktaş, “Umudun Yıkıntıları 1”, kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 120 x 310 cm, 2019
<https://bantmag.com/bienal-roportajlari-deniz-aktas/> erişim tarihi: 20.10.2024

Görsel 22: Deniz Aktaş, “Bağımsız Değişken”, kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 70 x 100 cm, 2018
<https://bantmag.com/bienal-roportajlari-deniz-aktas/> erişim tarihi: 20.10.2024

Görsel 23: Deniz Aktaş, “Bağımsız Değişken”, kağıt üzerine mürekkepli kalem, 16. İstanbul Bienali, 70 x 100 cm, 2018
<https://bantmag.com/bienal-roportajlari-deniz-aktas/> erişim tarihi: 20.10.2024

Görsel 24: Elmas Deniz, “Kayıp sular”, Üç boyutlu ahşap rölyef, 68 × 100 × 75 cm, 2019
<https://bienal.iksv.org/tr/sanatcilar/elmas-deniz> erişim tarihi: 06.11.2024

Görsel 25: Elmas Deniz, “İsimsiz bir derenin tarihi” (etrafındakiler), Suluboya botanik çizimler, Değişken boyutlar, 2019

<https://t24.com.tr/haber/istanbul-bienali-nden-elmas-deniz-ve-kesifleri-devam-ettirmek.847192> erişim tarihi: 07.11.2024

Görsel 26: Elmas Deniz, İsimsiz bir derenin tarihi (Pinna Nobilis), 2019
<https://t24.com.tr/haber/istanbul-bienali-nden-elmas-deniz-ve-kesifleri-devam-ettirmek.847192> erişim tarihi: 07.11.2024

Görsel 27: Feral Atlas Collective, Feifei Zhou, Amy Lien ve Enzo Camacho, Hızlandırma, 2019
<https://www.sinanerenerk.com/2019/11/tutarl-fikirlerin-imkansz-retorigi-7-hta.html> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 28: Feral Atlas Collective, 16. İstanbul Bienali, 2019
<https://bienal.iksv.org/tr/sanaticilar/feral-atlas-collective> erişim tarihi: 06.10.2024

Görsel 29: Ernst Haeckel, “Kunstformen der Natur” kitabından baskı, her biri 26 × 35 cm, 1899-1904
<https://bienal.iksv.org/tr/sanaticilar/ernst-haeckel> erişim tarihi: 06.10.2024

Görsel 30: Pınar Yoldaş, “Bir Aşırılık Ekosistemi / Plastivorlar İçin Duyu Organı”, (detay) 2019
<https://pinaryoldas.info/Ecosystem-of-Excess-2014> erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 31: Pınar Yoldaş, “Bir Aşırılık Ekosistemi / Plastivorlar İçin Duyu Organı”, (detay) 2019
<https://www.kolekta.com.tr/yapit/bir-asirilik-ekosistemi-an-ecosystem-of-excess-p-plastoceptor-c-plastivorlar-icin-duyu-organi/> erişim tarihi: 08.10.2024

Görsel 32: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021
<https://www.youtube.com/watch?v=v2AiMNezQYM> erişim tarihi: 18.12.2024

Görsel 33: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021
<https://www.youtube.com/watch?v=v2AiMNezQYM> erişim tarihi: 18.12.2024

Görsel 34: Pınar Yoldaş “Hollow Ocean” (İçi Boş Okyanus), Merve Akdoğan, Ege Doğan ve Uzay Doğan işbirliğiyle, Venedik Bienali 17. Uluslararası Mimarlık Sergisi, 2021
<https://www.youtube.com/watch?v=v2AiMNezQYM> erişim tarihi: 18.12.2024

Görsel 35: Yağmur Çalış, “İstila”, Mamut Art Project, 2020
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/savas-ozbey/mamut-artin-enleri-41650526> erişim tarihi: 14.10.2024

Görsel 36: Tadashi Kawamata, “Over Flow”, Brigada do Mar katkıları ile toplanan plastik ve diğer atıklar, 2018
<https://www.dezeen.com/2018/10/29/tadashi-kawamata-lisbon-maat-plastic-ocean-over-flow-installation/> erişim tarihi: 18.20.2024

Görsel 37: Tadashi Kawamata, “Over Flow”, Brigada do Mar katkıları ile toplanan plastik ve diğer atıklar, 2018
<https://ashadedviewonfashion.com/2019/03/10/tadashi-kawamata-overflow-at-maat-till-april-1st-lisbon/> erişim tarihi: 19.20.2024

Görsel 38: Dianna Cohen, “Happy Fabulous”, Varşova'daki ABD Büyükelçiliği, Sürdürülebilir Sanat Koleksiyonunun bir parçasıdır.
https://pl.usembassy.gov/pl/cohen_pl/ erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 39: Dianna Cohen, plastik poşetler, saplar ve iplikler ile yapılmıştır, 2007,

https://www.rmfm24.pl/nauka/news-plastik-jest-zbyt-cenny-na-jednorazowe-torebki.nld.2382627#crp_state=1 erişim tarihi: 12.01.2025

Görsel 40: Mandy Barker, “Where... Am I Going?” (Nereye... Gidiyorum?) detay, dünyanın dört bir yanından toplanan deniz enkazı balonları <https://www.mandy-barker.com/where-2> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 41: Mandy Baker “PENALTY - CEZA”, deniz çöpü futbol topu ve parçaları. <https://www.mandy-barker.com/penalty-2> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 42: Mandy Baker “PENALTY - CEZA”, deniz çöpü futbol topu ve parçaları. <https://www.mandy-barker.com/penalty-2> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 43: Banksy, “I remember when all this was trees”(Bütün bunların ağaç olduğu zamanları hatırlıyorum) Detroit, 2010 <https://streetartutopia.com/2023/01/16/exploring-the-thought-provoking-street-art-of-banksy-i-remember-when-all-this-was-trees-and-its-commentary-on-urbanization-and-environmentalism/> erişim tarihi: 19.11.2024

Görsel 44: Banksy tarafından yapılan “I remember when all this was trees” resminin yerleştirildiği alan, Packard Tesisinin Dış Görünümü https://www.tripadvisor.in/Attraction_Review-g42139-d17791852-Reviews-Packard_Automotive_Plant-Detroit_Michigan.html erişim tarihi: 12.01.2024

Görsel 45: Banksy, “Tree” Duvar Resmi, Hornsey Yolu, 2024 <https://artdogistanbul.com/banksynin-yesillendirdigi-kuru-agac/> erişim tarihi: 17.11.2024

Görsel 46: Banksy, “ I DON’T BELIEVE IN GLOBAL WARMING” (KÜRESEL ISINMAYA İNANMIYORUM), Kuzey Londra’daki Regent’s kanalı, 2009 <https://banksymap.com/listing/global-warming/> erişim tarihi: 09.11.2024

Görsel 47: Chris Drury Carbon Sink (Karbon Lavabosu) Wyoming Üniversitesi 2011. <https://chrisdrury.co.uk/project/carbon-sink/> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 48: Chris Drury Carbon Sink (Karbon Lavabosu) Wyoming Üniversitesi 2011. <https://chrisdrury.co.uk/project/carbon-sink/> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 49: Kaybid “Sessiz Yürüyüş” GIF, İstanbul, Devam etmekte olan proje <https://www.kaybid.live/component/content/article?id=402:kaybid-sehri-sessiz-ve-vasi-ad-mrlarla-istila-ediyor-mimarizm-com-2&Itemid=101> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 50: Kaybid “ Sessiz Yürüyüş”, Projenin Google Maps üzerinden haritalandırıldığı alanlar. <https://www.kaybid.live/component/content/article?id=402:kaybid-sehri-sessiz-ve-vasi-ad-mrlarla-istila-ediyor-mimarizm-com-2&Itemid=101> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 51: Kaybid “Sessiz Yürüyüş”, İstanbul, Devam etmekte olan proje <https://www.kaybid.live/component/content/article?id=402:kaybid-sehri-sessiz-ve-vasi-ad-mrlarla-istila-ediyor-mimarizm-com-2&Itemid=101> erişim tarihi: 18.11.2024

Görsel 52: Ally Alvaro Soler Arpa, “TOXIC EVOLUTION” (Toksik Evrim), hayvan kemikleri, plastik ve atık malzemelerden oluşmaktadır, 2011 <https://www.solerarpa.com/en/toxic-evolution/> erişim tarihi: 12.12.2024

Görsel 53: Ally Alvaro Soler Arpa, “TOXIC EVOLUTION” (Toksik Evrim), hayvan kemikleri, plastik ve atık malzemelerden oluşmaktadır, 2011 <https://www.solerarpa.com/en/toxic-evolution/> erişim tarihi: 12.12.2024

Görsel 54: Lorenzo Quinn, “Support” (Destek), Venedik Bienali, 3 metre, 2017

<https://www.halcyongallery.com/news/9-lorenzo-quinn-s-sculpture-support-on-display-at-the/> erişim tarihi: 05.10.2024

Görsel 55: Lorenzo Quinn, “Stop Playing” (Oynamayı Bırak), bronz ve paslanmaz çelik, Venedik, İtalya, 415 x 895 x 285 cm, 2018 <https://live.comune.venezia.it/it/2018/10/inaugurata-forte-marghera-la-scultura-stop-playing-di-lorenzo-quinn> erişim tarihi: 20.12.2024

Görsel 56: Olafur Eliasson, “Ice Watch” (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern’in dışı, Londra, 2018 <https://olafureliasson.net/artwork/ice-watch-2014/> erişim tarihi: 03.11.2024

Görsel 57: Olafur Eliasson, “Ice Watch” (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern’in dışı, Londra, 2018 <https://olafureliasson.net/artwork/ice-watch-2014/> erişim tarihi: 03.11.2024

Görsel 58: Olafur Eliasson, “Ice Watch” (Buz Gözlemi), Bankside, Tate Modern’in dışı, Londra, 2018

<https://olafureliasson.net/artwork/ice-watch-2014/> erişim tarihi: 03.11.2024

Görsel 59: Olafur Eliasson, “The Glacier Melt Series 1999/2019” (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019), Tate Modern, London, 2019 <https://olafureliasson.net/artwork/the-glacier-melt-series-1999-2019-2019> Erişim tarihi: 25.12.2024

Görsel 60: Olafur Eliasson, “The Glacier Melt Series 1999/2019” (Buzul Erimesi Serisi 1999/2019), detay, Tate Modern, London, 2019 <https://olafureliasson.net/artwork/the-glacier-melt-series-1999-2019-2019> Erişim tarihi: 25.12.2024

Görsel 61: Néle Azevedo, “Minimum Monument” (Asgari Anıt), Paço das Artes, Brezilya, 2016 <https://www.neleazevedo.com.br/galeria-2-monumento-minimo?lightbox=dataItem-jb7xpowo1> erişim tarihi: 20.12.2024

Görsel 62: Néle Azevedo, “Urban Piracema” (Kentsel Piracema), Getulio Vargas Meydanı, 2013 <https://www.neleazevedo.com.br/galeria-piracema-urbana?lightbox=dataItem-iq2mk5dp> erişim tarihi: 20.12.2024

Görsel 63: Alejandro Duran topladığı plastik atıklar ile birlikte, Sian Ka’an, 2022 <https://alejandroduran.com/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 64: Alejandro Duran, “Derrame” (Dökülme), 2010 <https://alejandroduran.com/washedupphotoseries?itemId=jj1ep5bozk5xrwc4pnfgwk7orxpt5t> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 65: Alejandro Duran “SOS” plastik, Sian Ka’an, 2020 (havadan görünüm) <https://alejandroduran.com/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 66: Dados Punto Cero, “ Lobsterastic” (İstakoz), Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Villaobispo De Las Regueras, Castilla y León, İspanya, 2019 <https://www.isupportstreetart.com/interview/dadospuncocero/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 67: Dados Punto Cero, “ Chicharruastic fish”, Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Mieres, Asturias, Urban Morphogenesis festivali, 2019 <https://liganacionaldegraffiti.com/dadospuncocero> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 68: Dados Punto Cero, “Tetra Fish”, Geri dönüştürmediklerimizi yiyoruz serisi, Chozas de Abajo, İspanya, 2020 <https://www.isupportstreetart.com/interview/dadospuncocero/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 69: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), berlin 2011 <https://cementclipses.com/portfolio/follow-the-leaders/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 70: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012 <https://cementclipses.com/portfolio/beaufort-04-de-panne-belgium/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 71: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012 <https://cementclipses.com/portfolio/beaufort-04-de-panne-belgium/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 72: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012 <https://cementclipses.com/portfolio/beaufort-04-de-panne-belgium/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 73: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012 <https://cementclipses.com/portfolio/beaufort-04-de-panne-belgium/> erişim tarihi: 14.12.2024

Görsel 74: Isaac Cordal “Waiting for climate change” (İklim Değişikliğini Beklerken), BEAUFORT04, Deniz Kenarındaki Çağdaş Sanat Trienali, De Panne, Belçika, 2012 <https://cementclipses.com/portfolio/beaufort-04-de-panne-belgium/> erişim tarihi: 14.12.2024

ÖZGEÇMİŞ

2012-2016	Kocaeli Hayrettin Gürsoy Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi
2017-2021	Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi - Resim Bölümü
2021- 2025	Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Resim Anasanat Dalı / Tezli Yüksek Lisans

SEMPOZYUM

2024	Anadolu 16. Sosyal Bilimler Kongresi, İklim Krizi Çerçevesinde Atık ve Mikroplastik Sorununun Güncel Sanata Yansımaları
-------------	--

SERGİLER

2015	"Dünya Çevre Günü" Karma Performans, TMMOB Mimarlar Odası Taş Bina, Kocaeli
2016	"Uyandırma Servisi, GÜNAYDIN!", 4. İstanbul Çocuk ve Gençlik Sanat Bienali, MKM, İstanbul
2018	"Temel Sanat Eğitimi " Karma Sergi, Antre Sanat Galerisi, Kocaeli
2019	"Biz de Varız", Karma Sergi, Sabancı Kültür Merkezi, Kocaeli
2019	"Geleneksel Türk Sanatları", Karma Sergi, Antre Sanat Galerisi, Kocaeli
2021	"Retro", Karma Sergi, Gar Sanat Galerisi, Kocaeli
2022	"Frekans", Karma Sergi, Gar Sanat Galerisi, Kocaeli
2022	"Kozmos", Karma Sergi, Gar Sanat Galerisi, Kocaeli
2022	"Mezuniyet Sergisi" Antre Sanat Galerisi, Kocaeli
2022	"Betona Karşı" Kişisel Sergi, Gar Sanat Galerisi, Kocaeli
2024 - 2025	"Anadolu'dan İzlenimler" İyilik İçin Sanat Derneği, III. IV. Dönem Karma Sergi, İstanbul